

Bošnjačka riječ

Časopis za društveni život i kulturu sandžačkih Bošnjaka

Godina III
Broj 11-12
Novi Pazar
Decembar 2008.
www.cbs.org.yu
www.bnv.org.yu

Festival sandžačke sevdalinke
FESS 2008

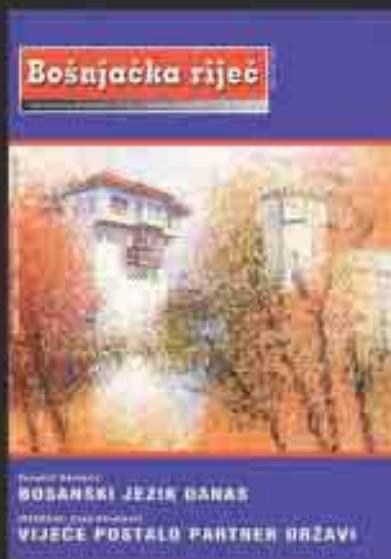
Sandžački književni susreti
SAKS 2008

U VIDOKRUGU ZAIMA AZEMOVIĆA
Povodom 50. godina književnog stvaralaštva

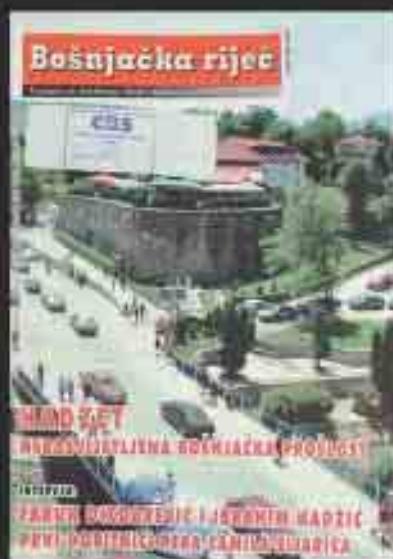

Karavansaraj, Novi Pazar 1913.
(kolekcija Artur Musil)

Bošnjačka riječ (2006 - 2008)

DODATNI BROJ
BOSANSKI JEZIK DANAS
VIJEĆE POSTALO PANTHER DRŽAVI

ŠIRI SE
PREDSUZITELJNA BOŠNJAČKA PROVOST
TAKMIČENJE U DRAMI I JAZGUH KAPUĆIĆ
PRVI DOKUMENTARNI FILM O SARAJEVCIMA

DRUGI DOKUMENTARNI FILM
DOKUMENTARNI FILM

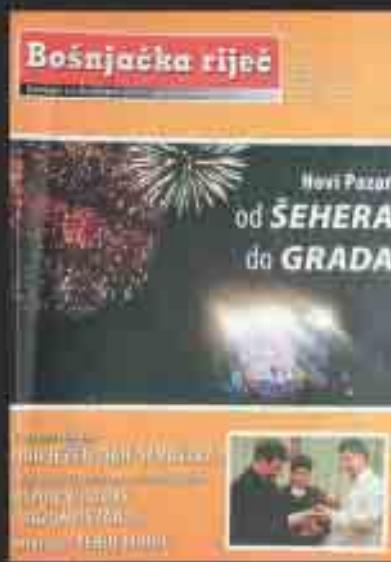
PODRSKA PREDSTAVAMA U OSRUDJU
ROŠNIĆEV DALMAT

UZETAK U SAVJET
ZAVODA ZA KULTURU
ZAVOD ZA KULTURU
ZAVOD ZA KULTURU

KONTAKTUJTE SE
KONTAKTUJTE SE
KONTAKTUJTE SE
KONTAKTUJTE SE

Novi Pazar
od ŠEHERA
do GRADA

Novi Pazar / Novi u Novom Pazu
"SVJETLOST UMMETA"
Sarajevo, 2007.
Sarajevo, 2007.
Sarajevo, 2007.

Novi Pazar
Novi u Novom Pazu
"SVJETLOST UMMETA"
Sarajevo, 2007.
Sarajevo, 2007.
Sarajevo, 2007.

Pozivaju:
DANA ZASTAVE
u Sarajevu

Bošnjačka riječ

Osnivač

Bošnjačko nacionalno vijeće
Novi Pazar

Izdavač

Centar za bošnjačke studije
Tutin - Novi Pazar

Za osnivača i izdavača

Esad Džudžević

Glavni i odgovorni urednik

mr. Redžep Škrijelj

Zamjenik gl. i odg. urednika

Hasna Ziljkic

Redakcija

Esad Rahić

Muhedin Fijuljanin

Nazim Ličina

Muratka Fetahović

Fuad Bačićanin

Džengis Redžepagić

Medin Halilović

Zaim Azemović

Mustafa Baltić

Direktor desk-a

Zaim Hadžisalihović

DTP i prelom

Samer Jusović

Lektura

Muratka Fetahović

Saradnici

Ferid Muhić

Alija Džogović

Samra Tahirović - Ljuka

Rasim Ćelahmetović

Fehim Kajević

Muharem Mutabđija

Fehim Karišik

Nedžib Vučelić

Alija Matović

Halil Markišić

Adresa redakcije

28. novembra bb
36300 Novi Pazar

Telefon: 020 336 621
Fax: 020 315 608

E-mail: bnv@verat.net

www.bnv.org.rs

Časopis sufinansira
Ministarstvo kulture
Vlade Republike Srbije

Štampa

Štamparija "Merak"
Dubrovačka bb, Novi Pazar

RIJEČ UREDNIKA

Mr. Redžep Škrijelj

rekasancak@gmail.com

QUO VADIS BOŠNJAČE ?

Ovaj uvodnik počinje s kraja, jer ga ne karakteriše hronološki redoslijed događaja koji su se dogodili između dva sohbeta Bošnjačke riječi.

Najnoviji atak na par bošnjačkih institucija, jedino što smo za ove dvije decenije s mukom iznjedrili, nije dobra najava za opstanak Bošnjačke nacionalne zajednice, što su ovdašnji Bošnjaci doživjeli kao napad na sopstvena čula. Umjesto pomoći nove nam "demokratske" vlasti nude egzil iz odaja na čijim temeljima počiva, idejna matrica najznačajnijih nacionalnih institucija ovdašnjih Bošnjaka. Kao da je kod njih preko noći isčezla potreba za bošnjačkom, nacionalno-kulturnom i jezičkom afirmacijom u multilingvalnoj zajednici Republike Srbije.

Novopazarski opštinski kolektivizam, kojim nas sa lokalnih TV stanica elektronskih medija "zaglupljuju" naši, ničim zaslужni pojedinci, permanentno promoviše uspjeh; jedini "produkt" ovog malog i vrlo podijeljenog

naroda, u kome se pojedinac javlja kao glasnogovornik koji treba da naglasi nepostojeći, kolektivni, svesandžački progres, jednog procesa koji nam se nijihovim, dolaskom, tobož, dešava. Odricanje od odgovornosti za poništavanje teško uspostavljenih nacionalnih institucija je moćan mentalni bedem koji se prepriječio pred istinom. To uveliko podsjeća na kolektivizam dojučerašnjeg socijalizma u kome smo uspješno reciklirali sopstvenu svijest preko slike koju danas projektuju ovi tranzicioni lideri.

Poremećaj sistema vrijednosti, pojava vrlo tipična za našu bošnjačku svijest, slijedi zabrinutost zbog niskog nivoa političke kulture i "ograničeni" humanizam u svim njegovim oblicima, najobičnije je licemjerje koje nudi varljiva privremenost političke agonije bošnjačkog nacionalnog (ne)kolektiviteta. Kardinalno različito (ne)razumijevanje političkih dešavanja nam ne daje za pravo da ih doživljavamo kao

bolna iskustva koja se dešavaju van našeg vidokruga. Današnje iracionalno i haotično polje sandžačke političke kulture, lišeno logike uzajamnog poštovanja, para svaki damar našeg, bošnjačkog krvotoka, jer zahtijeva ozbiljniju akciju koja bi vodila neophodnom smanjivanju političkih i vjerskih tenzija.

Bošnjačko nacionalno vijeće je priređivanjem niza izuzetno aktuelnih nacionalnih manifestacija (Festival sandžačke sevdalinka-FESS i Sandžački književni susreti – SAKS) pokazalo organizatorsko umijeće i, na zadovoljstvo svih učesnika i mušafira, sav sjaj nesvakidašnjeg sandžačkog musafirovljublja. Opšta je ocjena da će nas pomenute nacionalne manifestacije, potpomognute sredstvima državnog ministarstva za kulturu, nadživjeti i prevazići sve naše nesporazume.

Nama običnim smrtnicima, ostaje da se čupamo iz guste bošnjačke političke magle koja nas u ovom pogonom vaktu sve više okružuje.

U sklopu svesandžačke panedukacije, kao gljive poslije kiše, il' provale oblaka, niču različite ustanove (firme), čak i grupe, za edukovanje, onako, na brzinu! U tome prednjače pojedinci koji su u toku sopstvene „edukacije“ bili veoma daleko od knjige i znanja. To su izazovi novog vremena i novog shvatanja škole. Danas, instruktori ove opasne edukativne pandemije, ne opsjedaju samo obrazovne institucije, već, vrlo bahato, edukuju i preko medija: televizije, štampe, proizvodnje video materijala neprovjerjenog sadržaja, češće knjiga vjerske tematike bez prethodno obavljene stručne analize, recenzije ili njihove opšte prilagodljivosti sredini u kojoj živimo.

Učahureni u sopstvenu ležernost i nevaljale navike, sve više podlijezemo tim jalovim debatama u kojima ovi, novokreirani, „emisari znanja“, „eksperti“, „humanisti par excellence“ i kulturni (de)kontaminatori, nameću svoje obrasce razmišljanja i življena. Sve bi

bilo sjajno da izražena neprosvijećenost, bar dijela naroda, nije permanentni generator ove servilnosti i nuđenja mačke u džaku; bahate alternative potrebama sandžačkog pučanstva za znanjem. Prijelazak na ovu prostu, imperativnu, formulu življena, označava naš prečutni pristanak na sve i svašta, na situaciju u kojoj su ovi, „novi edukatori (brzo promovisani magistri i doktori)“ muftačniji znanja od njihovih studenata. Ako u tim aktivnostima prepoznamo kolektivnu obezličenost, koju nam svakodnevno pakuju novoregrutovani treneri edukacije, naše će biti manje ugroženo.

Potrebljeno je osloboditi se zablude, da snaga jedne nacionalne zajednice počiva samo na negaciji i odupiranju ovakvom lošem pomodarstvu, jer našu, tobožnju, „genijalnost“ moramo shvatati kao nečije neuko tumaranje nepreglednim poljem znanja kojim odliježe eho naše vlastite obezvrijedenosti: *Quo vadis Bošnjače?*

UVOM BROJU

FESTIVAL SANDŽAČKE SEVDALINKE
FESS 2008

18

SANDŽAČKI MNJIŽEVNI SUSRETI
SAKS 2008

26

U OVOM BROJU

Faruk Dizdarević
U VIDOKRUGU ZAIMA
AZEMOVIĆA

6

U okviru SAKS-a odigrana
predstava
MESNEVIJA

32

Zaim Hadžisalihović
VRIJEME JE RIJEKA
BEZ OBALA

49

Sulejman Muftarević -
Heman
SJENICA LEDENI
GRAD

71

Salih Jalimam
BOSANSKI BOGOMILI U
HISTORIJSKIM IZVORIMA

82

Mr. Redžep Škrijelj
Sandžački gradovi u poznatoj
osmanliskoj enciklopediji (I)
ROŽAJE U
KÂMÜSU'L-AL'ÂM-U
ŞEMSETTINA SAMİJA

102

Selma Ljajić

**ODRŽANI DEVETI KNJIŽEVNI SUSRETI
„MUHAMED ABDAGIĆ“**

47

Obnavljanje mezara Hadža - Hadžike Bjelaka

NEPROLAZNOST VELIKIH DJELA

52

Safet Sijarić

ORHAN I RAHIMA

64

Ramiz Šaćirović

GUJIĆE I GUJIĆANI

67

Mr. Fatima Muminović-Pelesić

**PRIČE O JEZIKU
RIJEĆI I NJHOVO RUHO**

74

Hasnija Muratagić-Tuna

**O LINGVOSTILISTIČKIM
INTERPERETACIJAMA**

78

Zećir Ramčilović

**TERITORIJALNI RASPORED
BOŠNJAKA U REPUBLICI MAKEDONIJI**

87

Mr. Esad Rahić

**UTJECAJ PRVOG SRPSKOG USTANKA
NA BOŠNJAKE U SANDŽAKU (II)**

91

Akademik Alija Džogović

**GDJE SE NALAZIO ANTIČKI DAMASTION
(DIMOSTI)**

99

Mustafa Baltić

**FORMIRANJE NACIONALNIH
IDENTITETA I NJHOVE VEZE SA
PANEVROPSKOM KULTUROM**

105

Mr. Redžep Škrijelj

SLOVO O BOGOMILIMA SANDŽAKA

110

Akademik Alija Džogović

AKO NEMA VRHA NEMA NIČEG

113

Faruk Dizdarević

Razgovor povodom 50. godina književnog stvaralaštva

U vidokrugu Zaima Azemovića

Svaki narod u svojoj tradiciji ima vrijednosti koje treba reaffirmisati prema kriterijumima vremena. A kriterijumi su civilizacijske vrijednosti, progresivnost, tolerancija i humanizam, racionalnost i umjetnički kriterijumi, estetske vrijednosti...

- *Kada ste naslutili da tako kažem svoje književne izvore?
Kada započinje Vaš knjiženi rad?*

J oš od rane mladosti, odnosno dječaštva bio sam zaljubljenik u čitanje knjiga, a u široj porodičnoj zajednici napajao sam se čudesnim ljepotama usmene narodne književnosti, lirskim pjesmama, naročito baladama, narodnim pričama, bajkama i bajalicama... Moja strina Dževahira i dajidžinica Čulević Šehrija bile su pravi izvori narodnih umotvorina.

Tada sam

čuo priče o Biseragi, o divovima, o Muju i Halilu, Budalini Talu, i slušao na posjecima i bošnjačkim svadbama pjesme žena u duetu sa zvonkom i otužnom melodijom, i kao da sad čujem pjesmu o Maličani, zvuk balade, gdje u porodici uporedo brata sahranjuju i sestru mu udaju i pjesma se završava: 'Lele majci, u srcu živome...

One su znale i pjesme o tzv. potonjim vremenima pred Sudnji dan, kada će se sve na Dunjaluku prozlići i kako će poslije kataklizme i mjerena na terazijama pravde grijeha i zasluga insane odvoditi meleci u Dženet ili Džehenem, a u Dženetu će majke sretati svoju umrlu djecu koja im beru i donose cvijća ili vode da ih napoje iz biljurnih testija. Neosporno je da svi ovi motivi raspaljuju maštu dječaka. U četvrtom razedu osnovne škole u Buvkovici moja učiteljica mi je kao odličnom đaku dala da čitam knjigu A. S. Puškina – Bajku o ribaru i ribici. To je bila iskra i podsticaj da po njegovom uzoru stihujem bajke koje sam znao ili smisljao i tada sam prosto trčao da dođem do bilo kakve knjige ili stampanog teksta da čitam. Otac mi je bio pi-

NAŠI JUBILEJI

smen i volio da čita novine, a majka mi je kasnije, videći me stalno nad knjigom, pričala, da me je i u djetinjstvu jedino šuštanje knjige moglo od plača zaustaviti, te je išla kod učiteljica u školu, koja je bila samo stotinak metara udaljena od naše kuće, da pozajmljuje neke knjige i papire sa kojim bi šuškarao; a neka od putujućih gatara Romkinja joj je proricala da će se za nekim od insana iz te kuće, koju su blagosiljali prosvjaci, putnici prolznici i musafiri dižući dlanove s molbom Bogu da nagradi tu kuću svojom milošću za dobročinstvo, pročuti na putu dobra, da će ga i druge države prisvajati. A ukućani bi odgovorili da joj je gatara s tom pričom smekšavala srce da ponese veći zamotuljak.

U osnovnoj školi "Mustafa Pećanin" u Rožajama upoznao sam se sa vršnjakom Miroslavom Đurovićem. I on je pisao pjesme i bio moj prvi književni kritičar. Još čuvam te priče sa motivima događanja iz mog zavičaja i šire iz Sandžaka. Jedno vrijeme stanovao sam u Rožajama u internatu u kuli Zejnaglića, gdje sam zapamtio vaspitača Toma Đukića, koji me je istakao pred učenicima jer sam znao skoro cito "Gorski vijenac" napamet. Kada sam u osmom razredu prešao u Tutin da se školujem, tu sam sreo nastavnika srpsko-hrvatskog jezika Mithata Elmazbegovića, koji je na svojim časvima nama učenicima sa zanosom pričao o Ilijadi i Odisiji, i kod koga sam na času pročitao svoje pjesme, koje je pohvalio, te otada uz intezivno pišanje pjesama i priča, počinjem da

vodim i lični dnevnik susreta, književnih nastupa i važnijih životnih događaja.

Iz Tutina sam otišao u Novi Pazar, gdje sam upisao Učiteljsku školu. Tu smo od mlađih pisaca Učiteljske škole i Gimnazije formirali književni klub "Sandžačka iskra". Jedno vrijeme sam i ja bio predsjednik tog kluba. Znam da su na njemu učestvovali Miroslav Đurović, jedno vrijeme Husein Bašić, zatim Ismet Rebronja, Maruf Fetahović, Iso Kalač, Ibrahim Hadžić, Šefko Alomerović, Miloje Đurović, Milojica Sparić, Zuhra Ajanović, Nedeljko Nikolić, a u kasnijem periodu i Todor Rosić i Milisav Savić. Izdavali smo i podlistak "Omladinsko bratstvo" u dnevnom listu "Bratstvo" u Novom Pazaru.

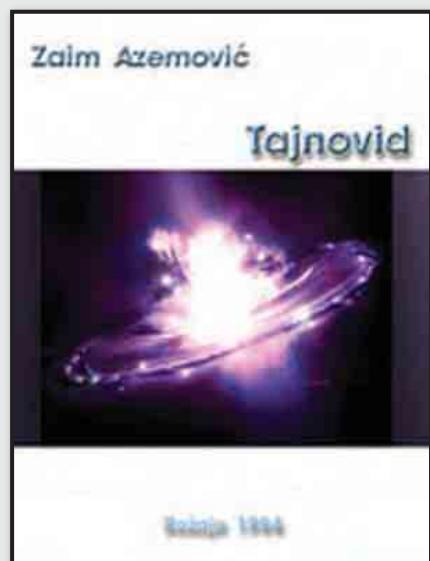
U tom vremenu moje priče i pjesme bile su prožete savremenim modernim književnim uticajima, što je često nailazilo na otpor profesora i publike. Slično je bilo i sa drugim mlađim piscima. Preokret je nastao kad smo ja i Miroslav Đurović (koji se potpisao pseudonimom svoje djevojke Sojke Kalicanin) osvojili prvu i drugu nagradu za poeziju, on prvu, a ja drugu za pjesmu Moji zemljci, a sljedeće 1959. god, ja sam dobio prvu jugoslovensku nagradu za ciklus priča "Darovi" na jugoslovenskom konkursu zagrebačkog časopisa „Polet“. Po završetku školovanja i vanredog studiranja osvojio sam kod Međurepubličke zajednice Pljevlja za priču nagradu „Blažo Šćepanović“. U žiriju je bio Ćamil Sijarić, zatim u Beogradu i Titogradu takođe za priču itd. (vidi bio-bibliografiju).

- Vaše prve dvije knjige štampane su u Beogradu i Nikšiću. Kakvi su bili osvrti kritike? Da li je za život knjige značajniji odziv kritike ili prijem publike? Kako na osnovu Vašeg velikog književnog iskustva gledate na svoje prve knjige? Šta biste sada savjetovali (iako savjeti u književnosti nijesu baš mnogo uputni) mlađim kolegama u pogledu objavljivanja prve knjige? U stvari da li treba žuriti sa prvom knjigom?

Sigurno da su za pisca objavljanje prve knjige i odjek koji nailazi kod književne kritike i kod čitalaca životno važni i među najradosnijim su događajima. Međutim, što se tiče odjeka objavljivanja knjige u našim bošnjačkim sredinama, ne treba zaboraviti činjenicu da je u Sandžaku poslednjih sto godina, a možda i duže, što zbog ratova, što zbog seoba i siromaštva bila prisutna nepismenost, i da su se fakultetski obrazovani ljudi mogli na prste izbrojiti. Ta ekonomска nerazvijenost traje do današnjih dana, a kultura je nadgradnja ekonomije, te još ne postoji kult knjige i kućne biblioteke. A možda kad su ljudi u dilemi da li da kupe hljeb ili knjigu, izabiraju preče, iako pisci misle da su po važnosti ta dva dobra fizičko i duhovno nerazdvojiva. Ali, doduše, ima i bogatih ljudi, koji ne shvataju važnost kulturne baštine za jedan narod i ne pomažu izdavanje knjiga koliko bi mogli. A ja sam jedan dio mladosti živio u vremenu kada je država vodila računa o izdavaštvu, a što se tiče publike i kritike, iako sam živio u provinciji draga mi je bilo što prevazilazim lokalne i nacionalne okvire, što se može vidjeti iz bio-bibliografije.

- Kako su se zatim razvijala Vaša književna djelovanja?

Sukcesivno i prosječno svakih sedam-osam godina pripremao sam novu knjigu za štampanje

Zaim Azemović

Zaim Azemović rođen je 16.12.1935.godine u selu Bukovici kod Rožaja,Crna Gora.

Završio je Učiteljsku i Višu pedagošku školu, Filozovski Fakultet studirao u Prištini.

Službovao je kao prosvetni radnik u Sandžaku, a od 1978.godine radi u Skupštini opštine- Rožaje i u opštinskom sindikatu,gde je penzionisan 2001.godine.

Supruga Hanifa(rođ.Hasić), sinovi Samir, Esad, Asmir i Almir.

- Zaim Azemović živi i stvara u Rožajama.

- Književne nagrade i priznanja :

- Prva jugoslovenska nagrada za ciklus priča "Darovi"lista- "Polet" Zagreb ,1959.godine.

- Specijalna pohvala lista "Mladost " za rukopis zbirke priča "Darovi" Beograd1970.godine...

-Nagrada časopisa "Raskovnik"Beograd, za rad na zapisivanju narodnih umotvorina.

-Republička nagrada (CG) "Oktoih" 1975.godine, za izuzetne rezultate za rad u prosvjeti.

-Nagrada grada Rožaja "30 Septembar"za književni rad 1974.godine.

- Neke od objavljene knjige :

Zlatna i gladna brda pripovjetke, Književni klub prosvjetnih radnika Srbije, Beograd, 1972. godine.

"Mijene" pjesme, Književni klub "Vladimir Mijušković "Nikšić 1977.godine.

"Dug Zavičaju" pripovjetke, Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost , Pljevlja, 1982.godine.

"Srce pod jezikom" pripovjetke Zajednica književnih i naučnih radnika Rožaje,1989.godine.

"Tajnovid" (život i poslanice šejava Muhameda Užičanina), proza, biogr.roman,112strana.Rožaje,1994.godine.

Sa Salkom Luboderom: "Zločin i odmetništvo Bajrama Hodžića" proza,112 strana. Rožaje,1994.godine.

"Nebeska vrata" pjesme, Centar za kulturu Rožaje,1998.godine.

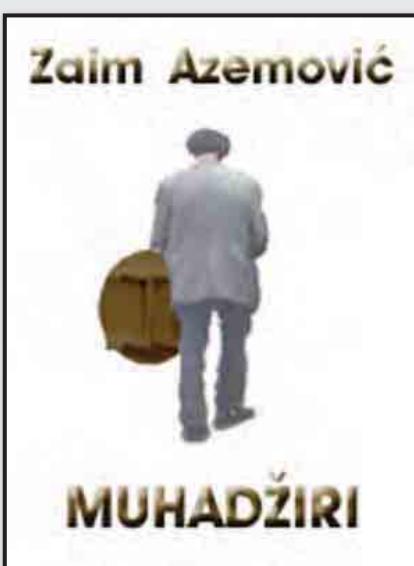
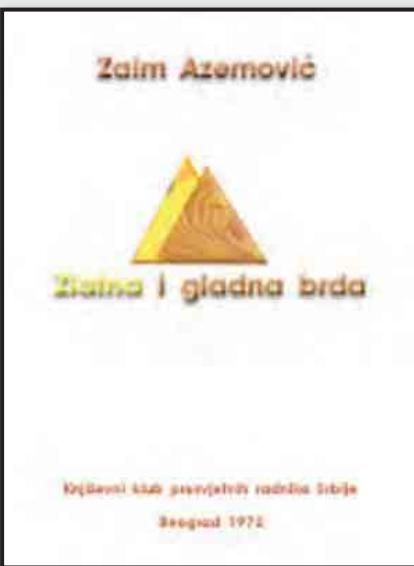
"Paučina i gorštaci" povijest-monografija,74 strane.

"Zavičaj na cvjetnim brdima" selo Bukovica kod Rožaja.Zaj.knjiž.naučnih radnika Rožaje.2000.godine.

"Pamet je u narodu" legende, anegdote i poslovice starih Rožaja MSš. i Zajednica knjiž.nauč.radnika Rožaje. 2000.godine.

"Darovi" izbor iz proze ",Almanah," Podgorica 2002.god. sa izborom iz kritika o autoru i pogовором prof.Alije Džogovića, 223 strana.,Recezenti: akademik Zuvdija Hodžić, Alija Džogović.

24."Pjesme ljubavi i zahvalnosti prema Stvoritelju", prepjev pjesama sa staro-osmanskog Davud Ibni Derviš-Age Ganića- Fetahovića . Rožaje 2002.godine.u saradnji sa Mujom Denizom. strana 60 sa orginalom rukopisa. Recenzija i pogovor: AlijaDžogović..

- *Navećemo neke naslove Vaših knjiga: Zlatna i gladna brda, Mijene, Dug zavječaju, Nesanice, Sijevak, Tajnovid, Srce pod jezikom, Nebeska vrata, Pamet je u narodu, Darovi, Šemsi-pašina balkanska soubina, Moć riječi na terazijama vremena i tako dalje. Da li naslovom nastojite da označite suštinu knjige ili, pak, da odredite njeno kasnije prepoznavanje?*

Imena, uopšte, sadrže postojeću ili priželjkivanu suštinu sadržaja bića, predmeta i pojave, pa i ja sam u tom smislu nastojao da naslovom knjige odredim kako suštinu sadržaja, tako i priželjkivanu višeslojnu simboliku, moj odnos prema određenim temama i želju da proširim značenje riječi.

- Vi ste i pjesnik. Kako se rađa stih, pjesma takođe? Da li pjesma, kada se radi o Vašoj pjesničkoj avanturi potiče iz tajanstvenih vrela inspiracije ili je vezana za predjele promišljanja? Da li se stih, još u prvom ispisivanju, konačno oblikuje ili se na njemu mora strpljivo poraditi?

- Vaši tematski prostori su široki i raznorodni, pišete priповijetke, romane, poeziju, književno-naučne radove, putopise. Kako biste Vi sami to objasnili? Da li se radi, kako su neki kritičari uočili, o nastojanjima da se iskaže poetska adresa vremena?

U čemu je pjesnčka tajna, to ne znam ni ja definisati, a poznato je da su i svete knjige napisane u stihovima kao zgusnutom višeslojnom, simboličnom i alegorinom načinu poruka, dakle, to seže i u spiritualne sfere, i sam sam ponekad zalazio iz radoznalosti u mistične sfere, ali sam se vraćao na tlo stvarnosti iz straha da ne ostanem u sferama fantastike i nastojao da dam primat simbiozi emotivog i refleksivnog, okrenut pitanjima smisla života, jer sam bio svjestan da Bog svakog trenutka nepoznato stvara, ali da se i naše oči i biće mijenjaju. I u formi stihova mogao sam da utkem svoja sanjarenja, nesanice i razmišljanja.

Sama priroda materijala koji sam obrađivao nametala je koju književnu formu da izaberem. Ako se radilo o narodnom stvaralaštvu, koje sam biljžio, nastojao sam da sačuvam njegovu autentičnost. Ako se radilo o mojim beletrističkim radovima, onda životne činjenice, bilo iz prošlosti ili savremenosti, traže formu kako u kombinaciji sa identifikacijom pisca sa ličnostima na primjer u prozi u kojoj formi da se iskažu. Uglavnom, ruda, materijal traže mnogo rada i varijanti obrada da bi se došlo do konačne verzije.

- Vaši književno-naučni radovi su vrlo uočljivi. Navodimo nekoliko naslova:
Guslari-stvaraoci iz Sandžaka, Vjerovanja, poslovice, bajke, lirske pjesme, Epske pjesme, Šejh Muhamed Užičanin - književnik i borac iz 18 vijeka (sa dr Ejupom Mušovićem)
Muslimanski svadbeni običaji iz Sandžaka, Epski pjevač i guslar Murat Kurtagić, knjiga o bošnjačkim rukotvorinama - Jagluk sa nebeske sohe (sa Salkom Luboderom), knjiga o memorialnim spomenicima Bošnjaka - *Urezano u kamenu i pamćenju* (sa Zećiom Luboderom),
Moć rijeći u bajalicama iz Sandžaka i dr. Kako ste se i zašto odlučili da se bavite ovim?

Ovaj odgovor je u vezi sa pitanjem br. 9. Naslutio sam da u kulturnoj baštini Bošnjaka – nepokošenom polju u Sandžaku, ima umjetničkih vrijednosti što se i pokazalo. U Zbornicima narodnih umotvorina Bošnjaka Huseina Bašića ušlo je i preko 300 mojih priloga. Dr Zlatan Čolaković i mr Marina Rojc Čolaković u knjizi „Mrtva glava jezik progovara“ (izdanje „Almanah“ 2005.) naznačili su i moj doprinos izučavanju bošnjačke epske poezije koju su rangirali u vrh vrijednosti svjetske narodne epske poezije. Slično mišljenje su iskazali stručnjaci doktori etnologije o bošnjačkim narodnim rukotvorinama. Takođe, bez lažne skro-

mnosti, radost mi je bila što je moj rad „Moć rijeći u bajalicama iz Sandžaka“ dr Slobodan Kalezić zastupio u udžbeniku za studente književnosti u Crnoj Gori: „Crnogorska književnost u književnoj kritici“ II (Unireks, 1995.), a dr Miomir Milinković u knjizi za studente Pravnog fakulteta u Srbiji; „Retorika sa izabranim besedama“ (Legenda, Čačak, 2005.) uzeo iz mog romana „Tajnovid“ Poslanicu šejha Muhameda Užičanina. Uzgred rečeno, sa mojim pričama ili pjesmama zastupljen sam u čitankama ili lektiri u Crnoj Gori, Srbiji, Bosni i Kosovu, doduše u Srbiji i Kosovu na časovima bosanskog jezika.

Mladi pisci Učiteljske škole i Gimnazije formirali su knjižvni klub "Sandžačka iskra". U njemu su učestvovali Miroslav Đurović, jedno vrijeme Husein Bašić, zatim Ismet Rebronja, Maruf Fetahović, Iso Kalač, Ibrahim Hadžić, Šefko Alomerović, Miloje Đurović, Milojica Sparić, Zuhra Ajanović, Nedeljko Nikolić, a u kasnijem periodu i Tiodor Rosić i Milisav Savić.

- Kako se treba odnositi prema tradiciji svog, ali i drugih naroda, naročito onih sa kojima smo u državi? Zapravo, kada su tradicije podsticajne?

Smatram da svaki narod u svojoj tradiciji ima vrijednosti koje treba reafirmisati prema kriterijumima vremena. A kriterijumi su: civilizacijske vrijednosti, progresivnost, tolerancija i humanizam, racionalnost i umjetnički kriterijumi, estetske vrijednosti. Iz ličnog istraživanja mi je poznato da su tradicije i kulturna baština susjednih naroda uticale jedna na drugu u više oblasti: običaji, odijevanje, narodne umotvorine narodne rukotvorine, folklor itd.

- Među aktuelnim temama kulturnog, naučnog i prosvjetnog života nalazi se i usposta-vljanje, konstituisanje bošnjačke duhovnosti. Kako Vi vidite te i druge teme aktuelnog duhovnog života?

Trudio sam se da dosta toga kažem kroz moj književni i naučni rad. O tome sam skoro (decembar, 2008.) dao prilog Almanahu da se objavi, a ovom prilikom u glavnim postavkama da nabrojam: očuvanje autentičnog imena svakog pojedinca Bošnjaka, očuvanje bosanskog (negdje ga nazivaju bošnjačkog) jezika, očuvanje vjerskih obilježja, očuvanje tradicije, običaja i kulturne baštine, upoznavanje sa umjetničkim vrijednostima svog

naroda u svim oblastima, solidarnost i veze, stvaranje svojih institucija u kulturi i svojih javnih glasila, godišnje održavanje simpozija naučnika i umjetnika sa temom: Kako sačuvati identitet Bošnjaka, oživljavanje izdavačke djelatnosti kroz formu nagradnih anonimnih konkursa itd. Za sve ovo je pored participacije država potrebna incijativa i solidarnost u prikupljanju sredstava od sponzora, iskrenost, entuzijazam i poštjenje.

- Kao ugledni književnik vjerujemo da ste zainteresovani i za izdavačku djelatnost. Izdavaštvo je u krizi, što je uočljivo: sve teže se objavljaju knjige, tiraži su skromni, knjige se slabo kupuju, knjižare su pretvorene u papirnice (u malim mjestima skoro bez izuzetka), čita se sve manje. Ima li izlaza? Zar se država mora pomiriti sa takvim stanjem? Šta se u osiguravanju pravog života knjige mora odmah preduzeti?

Ima načina da se radi na popularizaciji knjige putem sredstava javnog informisanja, škola i fakulteta. A za intezivnije izdavaštvo, bilo preko izdavačkih preduzeća i privatnih izdavača primijeniti

formu javnih anonimnih konkursa. Mislim da treba koristiti iskustvo koje smo zapamtili iz eks Jugoslavije, sklanjanje ugovora sa piscima, isplatu honorara, promocije.

- Kakva je sudbina knjige? Da li će internet (i ko zna šta nas još očekuje) pomjeriti ili čak otkloniti uticaj knjige? Da li to može značiti da će, vremenom, prestati važnost nacionalnih i sličnih književnih osobenosti? Uopšte, ima li nade za izdavače, bibliotekare, knjižare, učitelje i čitalce, ali i pisce svakako - dakle za sve one koji su vjekovima svoj duh vezivali za knjigu i čitanje?

Nacionalna kultura i književost živjeće proporcionalno u ostvarivanju prava svih naroda na svoj identitet u praksi i želji svakog pojedinca dotičnog naroda da ima i da sačuva svoj identitet.

Moguća je i transformacija forme knjige da budu

shodno dinamici vremena i rada popularnije i kraće, već sada čitaoci se teže nakanuju da čitaju duže romane. Uglavnom većina savremenih pisaca i intelektualaca smatraju da knjigu ne mogu zamijeniti internet, televizija, mobilni telefoni.

- I posljednje pitanje, razumljivo je, pažnju posvećujemo budućnosti. Ima li nade, po Vašem mišljenju, da će u sledećem dobu biti manje strahova, manje sukoba i ratova, a više slobode, više pravde i više sreće? Da li tim naumima mogu izraženije i odlučnije da doprinesu duhovne snage svakog naroda i čovječanstva? Uostalom, da li ste optimista?

Teško je biti prorok i dalekovid, ali gledajući kroz teleskop svetih knjiga i čitajući poruke mudraca, ratovi će zavisiti od stepena demokratija u državama velikih sila, a čovjek malo zna; jedini Bog sve zna. Iz tih poruka i iskustva istorije može se naslutiti da budućnost pripada narodima sa većim stepenom znanja, pravde i

humanosti, tako je bivalo i tako može biti. Prosvijećeni vladari i narodi i u prošlosti i u budoćnosti adekvatno su cijenili i cijeniće naučnike i umjetnike, a ne kao što biva, da su po socijalnom stanju na začelju u društvu. Ja sam optimista, ekonomski razvoj, nauka i umjetnost biće lokomitive država ka budućnosti.

Zaim Azemović

MANJA I ZULUMĆAR

– Mrziš li sada Ljutviju?
 – Ne, ne mrzim – i zazinu još nešto da kaže.
 – Ožednio sam – reče pridošlica.

Manja izađe iz sobe.

„Lubičice“ – šapnuh u sebi. Zagledah se u ruke, odakle mi ta riječ. Od prisutnih je niko ne izgovori, nije iz sjećanja. Naposljeku, ugledah prslosti stakla na pendžeru, oblijepljenu parčetom novine. Sa nje sam pročitao tu riječ. Pogledom pređoh po sobi, po prostrom čilimu i jastucima zastrtim ivicom sobe, uz koje su se naslanjali posijedali svojte, rođaci i komšije, sa kojih su titrale boje.

– Lak klas ove godine – reče domaćin.

Manja otvoru vrata i uđe. Voda joj se presipala preko ivice čaše po ruci:

– Ne, ne mrzim – ponovi, iako bijamo u drugi razgovor zašli.
 – Koga, Manjo? Ha, Ljutviju?! Kamen te ubio, ti nikoga ne mrziš.

Manja sjede. Snebivljivo poče da zaviruje u dlanove, ucrnjele i natekle od pšeničnih vlati koje je danas halovito predohvaćala i žnjela, rukohvatima po njivi pisala priču o sudbini svoga života.

Gore, preko čela, gdje je briga kao olovkom izvukla prerano dvije crte bora, narastale su kapi znoja, koje su se slivale i stapale sa suzama.

– Da mi je da zaredim, svim djevojkama amanet da učinim da se za pijanice ne udaju.

– Neka toga, Manjo – reče joj otac.

Ona poveza zaplamljeno čelo mahramom.

– Idi, Manjo, u drugu sobu, isplači se – reče joj majka.

Gledao sam kroz prozor. Preko njive gonili su se talasi žita i sjenke oblaka.

Još mi je u ušima brujala Manjina priča, od koje smo svi začutali kao da nas je riječima kao teškim kamenjem izranjavila po duši:

– Ham, ham.
 – Šta hoćeš tu, Manjo?
 – Manja zatrese psećim lancem kojim je bila svezana za stablo kruške.

Susjetka koja je bila pošla na jutarnju mužu stajala je pored Manje sa čudeњem, držeći štruglju u ruci. Spusti štruglju i kao da se okameni.

– Prođi – reče joj tiho Manja. – Ljutvija me ovdje svezao.

Gore, na staklu prozora kuće, Ljutvija lupnu rukom o čerčivo, daje joj znak da laje.

– Ham, ham.
 Manja skupi šaku vlati, povali je u njivu i jedna krupna suza otkide joj se sa brade:

– Obećala sam mu se ka' djevojka i osam godina sam ga čekala, dok je došao iz zatvora, i pošla za njim, bez pristanka roditelja, u to daleko peštersko selo.

– Šta, bio je i u zatvoru?
 – Jeste, za neke ratne krivice je odgovarao... Jednom mi reče: Hajde da te vodim u rod.

Prešli smo jedno selo i došli do rijeke, kad on meni:

– Manjo, svlači se!
 – Kako svlači, jesli li trijezan?
 – Svlači se kad naređujem, pištoljem ču...

Ja svukoh bluzu.

– I džemper – reče. – I dimije! – naredi.

– Sve on to smotulja u zavežljaj, đipi na konja i zamače u granje. Ostadoh samo u spavaćici. Kukavica ja ako me ko vidi! Bosa zađoh u šumu dalje, dalje od puta. Stidjela sam se od drveća, kao

da je pružalo dugačke lisnate ruke prema meni. Mislila sam: do mraka ču čekati, pa onda da se vratim. Vazdan sam strepjela da me čobani ne nadu. Kroz granje gledala sam nebo i čudila se svojoj sudbini, ali se ni jednom u meni nije začela misao o osveti. U su-mrak krenuh muževljevoj kući, kada predamnom, panj se po-mače... Ljutvija! Znam da sam uto-nula u dublji mrak od njegovih udaraca i prije nego sam pala u ne-svijest, čula sam njegove riječi: „Ne dolazi mi više kući...“ Stigla sam teturajući do njegove kuće. „Ne smijem unutra.“ Zgrčila se za plotom, kad Ljutvijin otac, svekar mi, izade iz kuće, dođe do ograda gdje sam se šćućurila. Mokri...

- Koja si ti to tu? - saže se on preko ograde.

- Ja, adžo.

- Šta ćeš tu?

- Izagnao me Ljutvija.

- Hajde sa mnom unutra.

Kad uđoh u sobu, pri svjetlosti lampe tek vidjeh da mi je krv tekla niz prsa i pokušah noktima ru-mene ljuspe sa odjeće da odvajam. Lutvija je ležao u krevetu, potu-rivši dlanove pod zatiljak, a lako-te ljuljajući iznad glave. Kad mu otac izade iz sobe, reče:

- Šta, ti se opet vratila... Opel

ću te ja... Dođi ovamo! Svlači se! Lezi ovđe! Svu noć laj na lampu!

Čas me nagonio da urlam ka' arnautski pas: auu, auu, čas kao mali kudravi psi minike: mimm, mimm... To mu se lajanje odnekud uvrzlo u glavu. Otac ga kune iza pregrade:

- Ej, sine, ne muči toga Božijeg roba, grehota ti je. I tebe jednog nemaо kad ne valjaš!

- Lezi ti, stari, tamo i čuti, da te ne vučem za bradu!

Kolonu suza ispod trepavica sravnase Manjini dlanovi.

Pokupih svoje stvari u odsustvu njegovom i pobjegoh kod svoga oca. I, zamislite, tvrdih očiju, dođe i on za mnom. Moji su kosili u jednoj livadi preko brda. Ne znam ko im je kazao, tek oni pobacaju kose, pa prsnu ka kući. Počeše uskakati u avlju gdje je on bio, čekao me pred zaključanim vratima.

Čuh - puče kolac. Istrčah. On se valjao po zemlji dok su oni na njega kidisavali. Legoh na njega, da ga svojim tijelom zaštitim, raz-lomili bi ga. On se iskoprca, pa preko plota pobježe na vrat na nos. Oni produžiše mene da biju, psujući me:

- Zašto ga braniš?! Nijesi ni ti bolja od njega, našla vreću zakrpu! Kad vidiš da neće ni da te drži, ni

da te otpusti, već te zlostavlja...

Ljudi su nas izmirili, zatrudnjela sam i rodila djevojčicu Mirsiju. Ali, eto, on me navrh pola godine i od djeteta odvojio i naj-urio.

Ah, jadna ja! Sinoć sam sanjala kako se ona gora na brdu više Ljutvijine kuće sva osušila, osim jedna mladica i na njoj dva zelena lista, a za tu grančicu srnče svezano. Pri-đoh da mu popustim oko vrata stegnutu žicu, a ono gladno..., glad-no, prstom da ga probiješ. Izvadih dojku, prinijeh da ga podojim jer se srnče odnekud obrete da je Mirsija...

- Zaboravi djevojčicu - reče joj otac. - Ti ćeš se opet udati.

- Ne, ne mogu. Samo da je znaš, da si je video, kao gruda taze snijega: niz čelo čisto k'o srča, kosa crna u pramenovima pala... Kosa, vediće... A da je čuješ kako graji, guče: "grr", "buu", "maa".

Izašao sam na ulicu da pobje-gnem od probuđenog nemira majke odvojene od djeteta. Prisjetih se davnašnje priče, da i sunce i mjesec stanu od tuge siročadi koja ostaju bez jednog roditelja zbog razvoda i nesloge u braku.

Činilo mi se da negdje, od nekud, dopire do mene plač osiro-ćene djevojčice.

Ferid Muhić

KURŠUM, KRIVAJA I PRADREVNI HRAST ODGONETAJU BOSNU

(Iz putnih bisaga 001)

Kad su mu salivali stravu, prvi put je video olovo. Možda je tačnije reći "kad su mi salivali stravu"!? Ne znam. Znam da je dječak tada imao pet godina. Tako su mu ("tako su mi") rekli stariji. To je inače ozbiljan problem. Nije dosjetka. Kako znamo, ili još tačnije, kako uopšte možemo povjerovati da je recimo, ona beba sa fotografije upravo "ja"!? Šta je od nje stiglo do ovoga sadašnjeg "ja"!? Beba je bila teška 5 kg, dok ličnost koja stoji iza tvrdnje da je to isti sadašnji "ja", ima 50, 60, ili 110 kg!? I pri tom, ni gram od tih tadašnjih 5 kg nekadašnje bebe, nisu pretekli do danas!? Sve ćelije se mijenjaju, koje cešće koje rjeđe, i sa materijalne strane gledano, nema nikakve sumnje da se naš identitet ne može potvrditi. Nikakvo testiranje ne bi našlo ni pet grama od one bebe u sadašnjih 50 ili 100 kg!

Eto zašto se pitam jesam li zaista bio, i ako jesam, kako sam mogao ja biti onaj petogodišnji dječak kom je stara Dževahira salivala stravu!? Dvadesetak kilograma? Zar je zaista ostao u meni, a ovo što sam sada ja - ovaj drugi ja! - to je onaj koji se oko dječaka vremenom stvarao, taložio, onaj koji ga je potpuno obuhvatilo i sakrio, gotovo progutao - da li da ga sačuva, ili da ga zatoči, da mu glas više ne čuje i da njegove želje, želje mene onog dječaka, ne dopru i da ih ne čuje ovaj drugi ja, ko to zna!?

A opet, mora da sam to bio ja - makar i nikada ne shvatio kako je to moguće! Jer jasno pamtim sve što je taj dječak tada video, čuo, omirisao, svaki dodir, sve što je tog jutra osjetio i doživio! Od trenutka kada me majka uvela u tu trošnu kuću pokrivenu šindrom, sa malim trijemom, kod Dževahire od koje su starija djeca zazirala a ona manja premirala od straha i bježala čim bi je ugledali!

I kada je, iz vatre rastopljeno olovo bačeno na tepsiju u plitku vodu, puklo prvi put, sjećam se tog straha tako jasno da se i sada trgnem dok o njemu pišem. I kad je još jače puklo drugi put, isto tako jasno se sjećam; i treći put kada je eksplodiralo kao bomba, a ja se gotovo obeznanio i smalaksan napola klonuo u majčino naručje! Pretrnem kad pomislim na to: ali strah prolazi kada se u otsjaju vatre kroz minulo vri-

jem probije i pred očima mi se opet ukaže duboko izborano lice stare Dževahire, to nezaboravno lice sa kog svjetle dva blistava, crna oka, nasmijana i lijepa kao oči petogodišnje curice!

"Oovo je puklo, kuršum je pogodio Baba Rogu!" rekla mi je poslije treće eksplozije Dževahira -curica, i ja sam zaboravio onaj užas i nasmijao se od sveg srca!

Gradić u kom je Dževahira slijala stravu meni, ili onom dječaku koji mi je prepustio sva svoja sjećanja, tada se zvao Oovo. Bio je smješten na tri rijeke: prvo Boštica, pa Stupčanica i onda treća i najveća, iz njih sastavljena Krivaja. I gradić i rijeke bile su u Bosni. Ne znam kako to da se i onaj gradić i te rijeke i ova zemlja i danas zovu isto!? Jer najveći broj kućica i po neka zgrada koje su činile Oovo iz tog vremena, odavno su srušene ili sasvim oronule; i jedva da je iko od tadašnjih odraslih stanovnika još živ; Ako grad čine ljudi i kuće, kako bi se ovaj sadašnji grad Oovo mogao smatrati istim onim gradom iz vremena Dževahire - kad ni tih kuća, ni nje, ni onih koji su je znali, više nema!? Ni u Olovu, ni na ovom svijetu!

I ne znam kako to da se one rijeke, Bioštica, Stupčanica i Krivaja i dalje zovu tako, kada odavno više ni jedna kap onih voda koje su tada tekle i činile te rijeke, nikada više nije protekla svojim koritom!? Što moru, što oblacima, što zemlji otiske su sve vode koje su tim rijekama protekle od tada. A svojim se rijekama nisu vratile! Vode odavno nisu iste, imena su još ista! Ni jednu rijeku ne čine rijekom vode koje teku i otiču u nepovrat, već njeno ime i ono što sa imenom ostaje! I ni jednog čovjeka ne čini čovjekom njegovo ti-jelo koje se mijenja i rastače, već njegovo ime i svijest o jedinstvu svih doživljaja koji u svijesti imenovanog ostaju!

Ni od onoga što se tada zvalo "Bosna" gotovo ništa nije ostalo - ili tačnije - gotovo ništa nije ostalo isto! Ima rijeka, ali im vode više nisu iste; ima šuma, ali im ni stabla, ni lisće, ni iglice sa četinara, nisu iste. Ima travnatih i cvjetnih livada, ali ne više istih trava i ni jednog od cvjetova što su tada cvjetali. Ima u Bosni i danas gradova, i u njima ima ljudi, ali je sasvim malo ostalo onoga što je tada zidano, i malo je ljudi koji su tada s Bosnom omrkli, a koji s Bosnom danas i osvanu!

grad Oovo bio poznat pod imenom Plumbum! Još davne godine 1382 ispisana je povela, pergament, biva neko "čage", u kom je naselje na spomenute tri rijeke, u zemlji Bosni, imenovano ovim latinskim terminom, a znači isto što i na bosanskom "ovo", a na turskom "kuršum". Bio je tu rudnik olova sa veoma bogatom žicom, pa se digla i tvrđava, a od nje ostale ruševine, trnje i glasovi što u sumrak odzvanjaju kroz obližnje guste šume; ostale su i označke - toponiimi - Gradina,

Oovo (Plumbum, Kuršum) grad tri reke: Boštice, Stupčanice i Krivaje

I kako god to bilo zbilja čudno, svako zna i vjeruje da je Bosna i sada ista koja je bila i tada, ista ona koja je bila kada je prvi put postala Bosna. Jer ni jednu zemlju ne čine ni ove vode njenih rijeka, ni ova stabla njihovih šuma, ni ove trave njihovih livada, ni ove zgrade, ni ovi ljudi, nego ono što je u njima uvijek isto sebi - što sebe zna kao isto. Na toj jednakosti sa onim što jeste, opstaje Bosna, na svijesti o tome da je Bosna upravo i jedino - Bosna! - potvrđuje ona sebe kao Bosnu.

...Kasnije, ko zna koliko kasnije, ne previše, ali znam da tada više nisam bio u Bosni (onaj dječak ili ja, kom je on sve svoje uspomene podario!), u rukama mi se našla knjiga u kojoj je pisalo da je

Klečala, i kasnije, kada je gradić prozvan Kuršum, Turbeta, pa Kurban kamen, i onda lijepa i čudna pjesma kroz koju sijevnu riječi kao Jasik i Brezik i Chunishta i Solun...Danas, od vremena kada je od Plumbuma najprije postao Kuršum a od Kuršuma Oovo, oni glasovi se još mogu čuti u šumi a ova imena naći u pjesmi.

I iste zime poslije salivanja strave, onaj dječak, (ili ja, baštinik njegovih sjećanja i doživljaja), tada još u Olovu, pao je u postelju. Dolazili su doktori, u bijelim bluzama sa stetoskopima, liječili, viječali, pa digli ruke; došao je hodža, sa novom ahmedijom i tužnim očima starca, učio dove i otisao; došao je pop, sijede brade i kudrave duge kose, kandilom

mahao, tamjanom kadio i za doktorima i hodžom i on svojim putem otišao; došao je župnik, mlad, plav, rumenih i izbrijanih obraza, križ prinosio, Djevu Mariju prizivao, i opet se svom samostanu vratio. A vrućica nije prolazila. Vodom su nas umivali i prali – mene i onog dječaka, ili obojicu – ni danas ne znam više, kao što ni tada nisam znao. A voda iz Olovske Banje je termalna i zdrava, mehlem i iljač voda. Pamtim da me je hladila, iako je taman temperaturre ljudskog tijela, tačnije, ljudske krvi u životu čovjeku: plus 36 stepeni Celzijusovih. Pamtim da su šaptali kako ni toplomjer više ne mjeri koliko sam gorio – skrivena ispod vrelih pazuha djeteta prelazila je živa i preko 43 stepena!

I onda, kada je sve izgledalo beznadežno, noću, u gluho doba, dok su svi iscrpljeni od bdijenja nad dječijim tijelom morenog vrućicom, za časak zaspali, došao mi je krilati dječak i za ruku me poveo u noć. Odmah iza džamli pendžera, tek što smo prekoračili niski drveni okvir, nekim čudom, zapljusnulo nas je sunce. I ja sam otišao u pećinu, visoko u vrletima. Uzverao se, ili me za ruku poveo krilati dječak, do tog tamnog otvora. Sva djeca su znala da je u toj nepristupačnoj pećini ostao da spava Mudri Djed, čuvar mača, i oklopa i konja i blaga nebrojenog, Viteza od Zmaja! I kada smo stigli, krilati dječak je ostao na ulazu, rekavši da će me tu čekati. Još pamtim bakarne grivne i posude pozelenile od vremena i vlage, na mračnom podu pećine, posvud razbacane. I čujem najprije rzanje, pa njisak Vranca od Mejdana. Taman što sam se dohvatio drške mača položenog kraj štita i oklopa oblivenih tajnim zrakom svjetla, sa musandre u kamenu pala je pred mene knjiga. I onda sam čuo smiren glas Mudrog Djeda. Govorio je da je prije pet stotina godina, 1464 Vitez od Zmaja prilegao u pećini da se odmori. I da još spava...

...Bili su, kaže mi Mudri Djed (on govori, glas mu čujem razgovjetno, ali ga ne mogu ni vidjeti ni naslutiti odakle govor!), bili su sa Vitezom od Zmaja, kaže, Hizir, sin Dibunov, i Simerd, sin Pribilov, i Ahmed sin Mislishin uz njega kada je zaspao – da mu san čuvaju! I Simerd je bio kumče nekog Simurga, krilatog cara ptica iz Persije, pa je zato dobio to ime, da se ne zaboravi ko mu je bio kum. A njihovi potomci podigli su dolje u čarsiji prvu džamiju, od drveta. Poslije 150 godina, taman 1010 po Hidžri, 1600-te po Isusu Kristu, Isa Pejgamberu. Baš 25 maja kada je u Rimu, na Cvjetnom trgu zapaljen Đordano Bruno...

Tu je malo šutio i onda me pozvao da ga dobro slušam"... Od istog tog drveta digli su istog časa džamiju, jer svako drvo na kom je ikada gorila ljudska misao, odmah se negdje ugradи u hram, u mjesto za molitvu. Sve te klade složene na lomaču za ljudsku misao, Bog je odmah prenosio u našu džamiju i ljudima odredio da misle, da bi znali, i da ono što znaju više ne zaborave, kao zavjet istini..." A prvi imam i hatib u toj džamiji bio je Gazanfer, a njegov mujezin bio je Hrustem! A ona džamija što je znate dolje u čarsiji, ta je ozidana oko ove drvene. Nju je, svojim novcem podigao Fehim Jamaković. Tako je to ista ona džamija od drveta sa lomače Đordana Bruna – a opet, nije ista, ako gledaš od čega je napravljena! Kao što oko onoga djeteta koje smo bili kad smo imali godinu ili dvije ili tri, kasnije ozidamo tijelo odraslog čovjeka. I jesmo isti koji smo bili i nismo isti, ali to smo uvijek baš mi, bas onaj koji si bio i koji ti je dužnost i ostati! – i to mi je još rekao Mudri Djed...

...Na prilazu Olovu, sa Sjevero-Zapada, ima jedna klisura, koja se sasvim stijesni pred samim prvim kućama. Tu protiče rijeka Krivaja. Naučio sam da plivam sa tri godine

i tu sam se kupao onog ljeta kada sam prebrodio vrućicu i dotakao onaj mač Viteza od Zmaja u pećini. Skačući sa poviše stijene, u jednom viru jako sam udario o neki skriveni kamen. Znam da sam potonuo; sjećam se da sam na dnu vira utvrdio da mogu sasvim mirno disati, kao da sam riba, ili kao da i nisam u vodi. I to me je najprije zčudilo, a onda mi se veoma dopalo. Nisam htjeo da izronim, iako sam znao da me svi traže, čak sam mogao razaznati lica onih smjelijih koji su ronili u vir tražeći, ne bi li me izvadili iz vode. Krijuci se od njih i bježeći im, počeo sam po dnu da se trkam za mladicama i pastrmkama. I odjednom me jedna velika mladica sučelila i jasno mi progovorila. "Ko si ti, i kako riba može govoriti?" - neustrašivo sam je upitao. "Ja sam čuvar ove rijeke i smjesta ču te izbaciti na suho!" "Zašto da me izbacuješ!" - opet sam se pobunio. "Zato što čes se inače udaviti! I ko je onda kriv? Kriva-ja! Ja sam bosanska rijeka i kad god se nekome nešto dogodi, onda moram biti kriva-ja! Svaka rijeka u Bosni je Kriva-ja, ali samo mene tako zovu da se sjete oni koji vole misliti o sebi i o tome ko su i gdje žive. Kao što je i Bosna svakome kriva za sve, a njoj niko ništa nije kriv šta god da uradi! Nego, batali prazne priče i smjesta izlazi!"

Poslije su mi rekli da me je voda izbacila par stotina metara nizvodno i da me je onda iz plićaka izvukao neki vojnik! Sjećam se njegovih vojničkih cokula – i ničega više! I znam da mi je bilo veoma žao što me je ona velika mladica repom izbacila na površinu. Dugo sam poslije pokušavao da dišem pod vodom. Ali više se nisam mogao sjetiti kako se to radi.

Na tom istom mjestu do prije neku godinu stajala je spomen tabla i sačuvane zemunice u kojima je, prema tekstu one table, pisalo da je tu bila bolnica za ranjenike tokom

svih godina agresije na Bosnu od 1992-1995. izišao sam iz auta i najprije pročitao taj tekst a onda pažljivo načinio nekoliko fotografija okoline, zemunica i posebno, one table. Neki čovjek je sve to pomno pratio i onda mi prišao zahtjevajući da me legitimiše i da mu objasnim zašto to slikam. Na kraju smo se razumjeli. Kada sam ga upitao kako to da tolika sila i oružje nisu mogli osvojiti Oovo, on mi je rekao: "Bosna je ovo, rođo! I u Bosni Oovo! A što je na Olovu podignuto i što se Olovom zadojilo - *Kuršum* ne može osvojiti. Sva ti je Bosna od olova - teška je i za sebe a za dušmana još teža!"

Dok sam ulazio u auto, doprije mi do svijesti da me taj glas sasvim podsjetio na glas Mudrog Djeda. Obazirao sam se uzalud, čovjeka ne bi, a njegovog se lika nikako nisam mogao sjetiti!

...Sjedimo mi tako u restoranu pod samom Kozijom Ćuprijom, na prilazima Šeher Sarajevu, prijestolnici Bosne ponosne. U hladovini terase, na klupama od tesanih oblica, jedemo odličnu janjetinu i pričamo. Zna se šta se priča uz janjetinu, dok iz lule izbjiju plavi pramenovi dima od hercegovačkog duhana: priča se svašta! Dok se Edo sjeti: "Kad već pričamo o šumi i drveću, znaš li da ima jedan hrast koji je najveći u cijeloj Bosni, koji ne mogu obujmiti ne znam ja! četverica - ne, ne, malo je to: mislim da je ja! šestero ja! osmero ljudi?" Na moju otvorenu sumnju - koju sam forsirao i iz velike znatiželje, jer veoma volim naći, vidjeti i izmjeriti stabla koja obimom debla, visinom ili rasponom krošnje odskaču od onoga na šta smo navikli - Edo se odmah maši mobilnog i poče telefonirati. Nađe dva prijatelja s kojima je u šumi video to čudo od hrasta - ali se oni nisu mogli složiti. Jedan je tvrdio da su taj hrast jedva obujmila petorica, a drugi da ni njih osmorica to nisu mogli učiniti.

I tako, ostavismo se janjetine, sjedosmo u auto i krenusmo da vidimo taj hrast. Za nama je kroz titravi zrak julske žege, osim janjetine, ostao miris hercegovačkog duhana i nekoliko poznanika koji se nisu mogli načuditi da se takav teferič prekida zbog traženja nekakvog hrasta, pa makar ga ne mogli obuhvatiti ni svi gosti - a bilo ih je brat bratu, ne manje od tridesetak.

Usput mi Edo objasni da je taj hrast, moram li vam reći ili ste već pogodili!? Dobro, dobro, reći cu vam - u šumi blizu Olova! Putem je Edo organizovao svoje jarane iz Olova. Čekali su nas u vikendici jednoga od njih. Nisu se čudili, nego su jedva čekali da riješe započeti spor oko broja ljudi potrebnih da se deblo onog super hrasta obujmi. Neću vam pričati detaljno o tome šta nam se sve događalo dok smo pješačili dobra tri sata po žestokoj omorini, kroz gustu šumu, koja je većim dijelom do danas ostala minirana, jer su tu bile linije razdvajanja u prošloj agresiji na Bosnu. Upekao zvizdan, stazica i onako tanka, posve obrasla u gustiš jer tu jedva da se par lovaca odvazi proći, i to zimi, po dubokom snijegu. Nejse, gubili smo se par puta, ali smo najzad pronašli hrast!

Najprije, niste mogli povjereni da je tu, na tom mjestu. Ni jednog jedinog hrasta nije bilo u njegovoj blizini, nego samo gusta šuma uglavnom mladih jelika i to na pristojnoj udaljenosti! Hrast je bio tako velik da valjda zbog ogromne krošnje, nije nikakvom drugom drvetu dopustio ni da mu se primakne! Prva grana izdvajala se na možda 25 metara iznad zemlje i bila je deblja od većine hrastova koje ste vidjeli u životu. Visina mu se nije mogla tačno sagledati, zbog jela koje su zaklanjale pogled sa daljine, a iz bliza su vrh sakrivale ogromne grane moćne krošnje. Nas petorica ga nismo mogli obujmiti. Ono

što je preostalo, zahtjevalo je još dva čovjeka. Složili smo se da tačan broj ljudi za takav poduhvat nije ni četiri, ni šest, ali ni osam, nego vjerovatno sedam odraslih, poviših ljudi sa dugim rukama i širokim prsima.

Vjerovatna starost, s obzirom na prosječni prirast drvne mase kod hrastova u ovom podneblju, mogla je biti izmedju 750 i 850 godina, možda i punih 900 godina. Niste mogli stajati na tom mjestu, gledati taj ogromni, nevjerovatni hrast, i pojmiti kako je moguće da je ostao tu, neposječen, kroz sve te vjekove, neizgoren munjom ili šumskim požarom, neoboren artiljerijskim granatama koje su cijeli okolni teren više puta preoravale tokom borbi na ovom frontu!

Dok smo se vraćali, udario je plahi ljetnji pljusak! Potpuno mokri, pjevali smo sve pjesme kojih smo se mogli sjetiti, većinom sevdalinke, stoeći kraj auta dok je pljusak postepeno jenjavao. Vlasnik nam nije dao onako mokrima da ulazimo i da mu kvasimo navlake! Možda je i dao, možda mi nismo htjeli jer nam se još pjevalo. Znam da sam ja mislio o onome hrastu u šumi kraj Olova. To svakako nije bio onaj isti hrastić koji je kao mladica izbio prije osam devet stotina godina. Ni komadić kore, ni trijeska stabla, ni list, ni jedan jedini žir, ni gusta mahovina kojom je obrasio moćno korijenje sa sjeverne strane, ništa, ama baš ništa nije bilo dio onoga hrastića koji je kao krhka grančica nikao tu prije toliko stoljeća. Ali, kako god na to gledamo, opet je to bio baš ovaj isti hrast - u istoj šumi, visoko nad istom rijekom Krivajom, na tri sata hoda od istog gradića Olova.

I u istoj onoj Bosni u kojoj je iz sjemenke prokljao prije devet vijekova u kojoj ga danas ne može obuhvatiti ni sedam visokih ljudi, poduzih ruku i širokih prsa! I šta god se u Bosni promijenilo, opet će Bosna ostati ona ista Bosna.

4. Festival Sandžak Sevdah u

„Podi kuda god želiš: Gdje god naiđeš na ljude, svugdje će ti njihova muzika otvoriti njihovo najintimnije biće.“
Herman Ritter

Ima li išta da o Bošnjacima, njihovoj prošlosti, kulturi i tradiciji bolje i jednostavnije govori od sevdalinke. Sevdalinka među nama živi već vjekovima i, zahvaljujući Festivalu sandžačke sevdalinke, čiji je osnivač Bošnjačko nacionalno vijeće, ova velika umjetnička tvorevina čuva se i baštini u Sandžaku i dan-danas. Festival iz godine u godinu opravdava svoje postojanje i potvrđuje namjeru osnivača da bošnjačku lirsku pjesmu u prvom redu zaštiti od prisvajanja od strane istraživača iz redova naroda sa prostora eks Jugoslavije, na kojima

je sevdalinka nastajala kao narodno stvaralaštvo Bošnjaka a potom i od drugih zlonamjernika i neznalica. Tako, naprimjer, Dragoslav Despić u knjizi „Antologija srpskih i crnogorskih narodnih pjesama“, između ostalih, kao srpsku narodnu pjesmu predstavlja sevdalinke: „U Agana, u moga dragana“, „Vjetar puše, alkatmer miriše“. Dok H.Dizdar u svojoj knjizi „Sevdalinke“ ističe veliku želju ravnateljstva Hrvatskog Krugovala da se bosanskoj sevdalinci vrati čistoća, pritom je nazivajući „najlirskim djelom hrvatskog narodnog blaga“.

žačke Sevdalinke srcu Bošnjaka

Sevdalinka je u osnovi nastala kao ženska pjesma i namijenjena je sobnom izvođenju. Vremenom, iz sobe sevdalinka se preselila prvo u avlje, a potom i na sokak, pod djevojačke pendžere. Kad je krenula sokacima, na njenu veliku nesreću, došla je i u kafanu. Tu su je dočekali neznanice i zlonamjernici, i prekrajali je, svako za sebe vođen svojim neukusom. Upravo zbog toga Ivan Lovrenović kaže da u izvođenju sevdalinke ima nečega što ne smije biti povrijeđeno, a ako bude povrijeđeno, sve se pretvara u nepodnošljivu banalnost. Zato bi sevdalinku, nastavlja on, smio pjevati samo tko može i zna nepovre-

divo pjevati, a što je danas žalosno tijetko.

Danas sevdalinku vezuju za harmoniku, mada pojedini istraživači smatraju da je sunovrat sevdalinke otpočeo pojavom harmonike. Lovrenović u svojoj knjizi „Odjek naših duša“, između ostalog, kaže: „Voluminoznošću i praznim obiljem zvuka, ispraznim virtuzitetom koji je ubrzo zarazio i pjevače, taj evropski instrument je iznutra nesrodiv s beskrajno rafiniranom eliptičnošću i emocionalnom gosposnošću prave sevdalinke, muzičkom i poetskom. Nema sevdalinke bez žičanog instrumenta – to je njena pentatonska duša.“

4. FESS 2008

Četvrti festival sandžačke sevdalinke, koji je održan 7. i 8. 11. 2008. godine u Koncertnoj dovorani Doma kulture u Novom Pazaru, svečano je otvorio Esad Džudžević, predsjednik Izvršnog odbora BNV, istakavši da je obaveza svih Bošnjaka da svako na svoj način da do-

prinos očuvanju, popularizaciji i afirmaciji sandžačke sevdalinke. Tom prilikom zahvalio se Ministarstvu kulture Republike Srbije koje je ovu manifestaciju svrstalo u kalendar kulturnih događanja u Republici Srbiji i pružilo joj finansijsku podršku u smislu sufinansiranja. „Go-

*„Nema sevdalinke bez žičanog instrumenta – to je njezina pentatonska duša“
(Ivan Lovrenović).*

Udruženje sazlja iz Tuzle

dine brzo prolaze. Čini mi se da je bilo juče kada smo počeli, kako tada rekoh, ispisivati knjigu koja nikada neće biti dovršena – knjigu o sandžačkom sevdahu”, kazao je Zaim Hadžisalihović, direktor Festivala, na početku prve festivalske večeri Četvrtog Festivala sandžačke sevdalinke i najavio veče sevdaha uz saz i tambure.

Sevdalinke su dokaz da je ljubav vrhovna sila za koju se vrijedi žrtvovati. Neke pjevaju o bolu, teškom i neizbjegnom bolu od kojeg se umiralo za dragim ili dragom, a neke o čistoj, vječnoj ljubavi. Muzička pratnja izvođačima sevdalinki je u početku bio samo saz – tradicionalni žičani instrument porijeklom iz Persije, koji su Turci donijeli na Balkan. Pa, tako, ni ovaj put na Festivalu sandžačke sevdalinke u Novom Pazaru nisu izostale sazlije. Prve večeri FESS-a 2008. predstavile su se sazlije iz Tuzle i tamburaški orkestri iz Prijepolja, Plava i Sjenice, koji su izveli nekoliko numera karakterističnih za sredine iz kojih dolaze.

Prijepolski tamburaši članovi društva Ikre

Sjenički tamburaši

Plavski Tamburaši

4. FESS 2008

Druge festivalske večeri nastupili su vokalni solisti sa svih prostora bivše Jugoslavije, uz pratinju Narodnog orkestra iz Sarajeva pod upravom Branislava Petkovića. A da sevdalinka pripada svim generacijama, kako mlađim tako i starijim, te da Festival motiviše mlade izvođače da se počnu baviti interpretacijom ove vrste pjesme potvrđuje veliki broj mladih interpretatora, među kojima su Ajsena i Sanela Bogućanin iz Novog Pazara i Zemin Berbić.

Sevdalinka vuče korijene iz perioda osmanske vladavine na prostorima Balkana. Stvorilo ju je bošnjačko stanovništvo. Prvobitno se sevdalinke nisu zapisivale nego su pjevane i pamćene napamet. U sevdalinci su opjevana različita čuvstva: estetska, religiozna, patriotska socijalna, etička i ljubavna. Valja znati i to da je sevdalinka pjesma koja pjeva o ljubavi, ljubavnoj čežnji, usamljenosti, te kao takva svjedoči o zatvorenosti davno vladajućeg patrijarhalnog sistema vrijednosti.

Sevdalinka se pjeva lahko, bez forsiranja izvođenja melodije, sa toplinom i prirodnosću u glasu. Ona ne trpi izvještačenost i nesklad, jer kao takva gubi svoju ljepotu. Sevdalinka ima bogatu harmoniju, spor, umjeren ili brz tempo izvođenja. Najčešće su one koje ostavljaju melanholičan osjećaj kod slušalaca.

Hasiba Agić, Sarajevo

Fahrudin Hamdović, NP

Asmir Muhadžir, Sjenica

„Festival sevdalinke koji se održava u Novom Pazaru predstavlja nešto lijepo i veoma dobro za nas mlade, nešto što oplemenjuje i ispunjava. Pored toga što je publici omogućeno slušanje, uživo izvedenih, prelijepih starih sevdalinki, koje itekako oslikavaju naše običaje i život nekada na ovim prostorima, ovaj Festival doprinosi i očuvanju naše izvorne pjesme, naše kulture i tradicije. Ideja BNV za osnivanje ovog Festivala motivisala je i nas mlade da se više angažujemo u smislu zaštite svoje kulturne baštine i nacionalnog identiteta.“

Ajseна Bogućanin (1990),
učenica Škole za dizajn u Novom Pazaru

Sanelia Bogućanin, NP

Ovaj Festival je za mene jedno veliko iskustvo. Ovo je jedan od načina da doživim i osjetim ljepotu svoje tradicije i da, naravno, doprinesem njenom očuvanju. Moji prijatelji slabije slušaju sevdah, a još manje ga osjećaju... Sevdalinka svojom melodijom pruža osjećaj opuštanja i ljepotu... Jednom riječu, sevdalinka za mene predstavlja veliko kulturno bogatstvo i iskreno se nadam da će svoja osjećanja učešćem na ovom Festivalu prenijeti na pripadnike moje generacije.

Sanelia Bogućanin (1987),
studentica Univerziteta u Novom Pazaru

Ajseна Bogućanin, NP

U dugom višestoljetnom životu u različitim slojevima gradskog stanovništva, stvarana je i pjevana sevdalinka na djevojačkim i momčkim sastancima, u kolu, na sijelima, svadbama i drugim porodičnim skupovima, u avliji, u bašći, u kuli, na čardaku, na teferiću, na putu, na akšamilucima, u hanu, idući kroz mahalu i sl. Stroga izdvojenost žene, koju je zahtijevao islamski moral, odrazila se u muslimanskoj gradskoj sre-

dini i na kulturu stanovanja, koja se dijelom prenijela na cijelokupno gradsko stanovništvo. Imućnije

kuće imale su odvojene muške i ženske odaje ili čak zasebne zgrade, te muške i ženske avlje ograđene visokim zidovima i tarabama s ciljem da se ženska lica

zaštite od pogleda izvana, ali da se i sakriju u posve uskom sloju stanovništava u djevojačkoj dobi od odraslijih muskaraca.

Hazbo Mekić, Skoplje

4 FESS 2008

Umjerena izdvojenost djevojaka provedena u većem dijelu gradaškog stanovništva, vodila je posebnom obliku ljubavnog susretanja, ašikovanja, postupnog ljubavnog upoznavanja, sa pouzdano utvrđenim pravilima ljubavnog očitovanja prema kojima su se prilično određeno znali mjesto, vrijeme i okolnosti pod kojima su se slobodno smjeli sastajati mladići i djevojke, najčešće petkom poslije podne, ali i drugim danima i u drugo doba dana na kapiji ili ašik pendžeru. Jedan od oblika sporazumijevanja u ovom načinu ljubavnog upoznavanja bila je pjesma, sevdalinka, kojom se sa unutrašnje strane mušebaka, odnosno bašten-skog ili avlijskog zida i taraba (ženski glas) odgovaralo na izazov pjesme sa druge strane (muški glas).

Sevdalinka se pjeva lahko, bez forsiranja izvođenja melodije, sa toplinom i prirodnosću u glasu. Ona ne trpi izvještačenost i nesklad, jer kao takva gubi svoju ljepotu. Sevdalinka ima bogatu harmoniju, spor, umjeren ili brz tempo izvođenja. Najčešće su one koje ostavljaju melanholičan osjećaj kod slušalaca. Ono što su blues i jazz za američke Crnce, to je sevdalinka za Bošnjake. Sevdalinka je dokaz bogatstva duha ovog naroda, znak uzvišenog odnosa ovih ljudi prema ljubavi i životu. Možda je baš zato vječna i uvijek mlada.

Najmlađi učesnik festivala, Zemin Berbić, Tešanj

Članovi KUD "Sandžak"

Fadil Gračić, Pula

Sejo Džigal, Pribor

Šefćet Hamidović, Sjenica

Šukrija Trako je kazao da je sevdalinka kao tvorevina narodne duše jedino originalna i kompletna uz saz, koji opet u rukama dobrog sazlije pokazuje svoju dušu. Samo u sevdalinci praćenoj sazom opet će behar biti behar, šadrvan će biti šadrvan, akšam, zora, svijeće, sevdah od kojeg „goreg jada nejma“, sve će biti nepatvoreno, dobit će svoju dimenziju i boju, boju koju ima u prirodi i životu. Samo će tako sevdalinka ostati ono što jeste, bez opterećenja i balasta „modernističke šminke“.

Edin Šabanović, Pljevlja

Omer Talović, Pribor

Derendelić Admir, Sjenica

O izvornim umjetničkim vrijednostima i njihovoj autentičnosti na Festivalu sandžačke sevdalinke starao se umjetnički direktor Festivala Omer Talović iz Pribora, koji je i odabrao sve sevdalinke za ovu priliku.

Muratka Fetahović

3. Sandžački K “Knjigo moja

Ovogodišnji Susreti okupili su dvadeset i jednog kniževnog stvaraoca sa ex-Yu prostora

OVE godine po treći put je Bošnjačko nacionalno vijeće u okviru obilježavanja Dana Sandžaka organizovalo značajnu kulturnu manifestaciju – Sandžačke književne susrete. Manifestaciju je kao i predhodnih godina finansijski podržalo Ministarstvo kulture Republike Srbije.

Ovogodišnji Susreti okupili su dvadeset i jednog kniževnog stvaraoca sa ex-Yu prostora. Prve večeri u prostorijama Bošnjačkog nacionalnog vijeća, nakon svečanog otvaranja Susreta, pored Sinana Gudževića, ovogodišnjeg laureata, izborom iz svog stvaralaštva predstavili su se:

njiževni Susreti pređi na drugoga"

Zuvdija Hodžić, prošlogodišnji dobitnik nagrade "Pero Ćamila Sijarića". Rodom je iz Gusinja. Završio je Filološki fakultet.

Jedan je od najznačajnijih crnogorskih pisaca. Objavio je knjigu poezije "Na prvom konaku", knjige pripovjedaka "Gluva zvona" i "Neko zove", romane "Gusinjska godina" i "Davidova zvijezda", knjigu reportaža i putopisa "Jedan dan života" i knjige zapisa i crteža "Podgoricom starom" i "Otkrivanje zavičaja". Pjesme i priče prevedene su mu na mnoge jezike. Zastupljen je u brojnim antologijama i izborima u Crnoj Gori i inostranstvu. Roman "Davidova zvljezda" uvršten je u školske programe i studije književnosti u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, a preveden je i na poljski jezik. Sve Hodžićeve knjige objavljene su i na albanskom jeziku.

Zuvdija Hodžić je poznat i kao uspješan crtač, grafičar i ilustrator. Član je redakcije časopisa "Almanah" i jedan je od osnivač istoimenog udruženja. Bio je urednik "Stvaranja", "Doclea" i "Kohe". Dobjitnik je i najznačajnijeg crnogorskog priznanja - Trinaestojulske nagrade, za knjigu "Neko zove". Živi i radi u Podgorici.

Mevluda Melajac je književnica iz Novog Pazara. Svoj aktivni profesionalni radni vijek provela je radeći lijepi i humani posao učitelice. Objavila je pet romana sa tematikom o ljudima i događanjima iz Novog Pazara i Sandžaka. To su romani: Žar, Halka, Tapija, Đurumlija i Amanet. Štivo koje nam Mevluda nudi čitljivo je, interesantno širokom čitalačkom krugu običnih ljudi koji prepoznaju u njenom djelu istinite porodične priče i opštendruštvene teme čiji su svjedoci bili i sami ili su ih saznali od svojih očeva i đedova.

3. SAKS 2008

Hadžem Hajdarević, pjesnik, prozni pisac, publicist, urednik i priređivač, rođen je 1956. godine u Kruševu kod Foče. Školovao se na Popovu Mostu (osnovna škola) i u Sarajevu (Gazi Husrevbegova medresa i, na Filozofskom fakultetu, studij južnoslavenskih jezika i književnosti).

Živi u Sarajevu. Radi u Institutu za jezik na poslovima stručnog saradnika. Član je Društva pisaca BiH, član P.E.N.-centra BiH, član Izvršnog odbora KZB "Preporod", član Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca u Sarajevu i drugih institucija, a član je i žirija za dodjelu nagrade "Pero Ćamila Sijarića".

Posljednjih godina je, u okviru redovnih aktivnosti Društva pisaca BiH, predsjednik Organiza-

cionog odbora Međunarodne književne manifestacije Sarajevski dani poezije od 2001. godine.

Pjesme su mu prevodene na njemački, engleski, poljski i turski jezik. Zastupljen je u svim novijim relevantnim panoramama i antologijama bošnjačkoga pjesništva i pjesništva Bosne i Hercegovine. Dobitnik je Nagrada Trebinjskih večeri poezije i Nagrade "Svjetlosti" (1982.) za knjigu Seobe obala, Nagrade "Skender Kulenović" (1996.) za Pjesme ponornice i "Planjaxove" nagrade za knjigu pjesama Na sonetnim otocima (2004.) Objavio je:

Poeziju

SEOBE OBALA 1981.

KOJE NUHOVE LAĐE 1987.

ŽIVE VODE 1990.

PJESME PONORNICE 1994.

ČETVERA UŠĆA 1994.

PETO UŠĆE 1997.

NAUSIKAJINA KĆI 1999.

SUTRAŠNJE PUTOVANJE BRODOM 2000.

UŠĆA 2004.

NA SONETNIM OTOCIMA 2004.

Prozu:

PRIČE SA DOBRINJE 1999.

KLINIKA ZA PLASTIČNU HIRURGIJU 2000.

Knjige za djecu:

BAJRAMSKIE CIPELE 1992.

Jasmina Ahmetagić, pjesnikinja iz Beograda, rođena je 1970. godine. Diplomirala je, magistrirala i doktorirala na Filološkom fakultetu u Beogradu. Ima pet objavljenih knjiga književne kritike, piše eseje i poeziju. Radi kao docent na Novopazarskom državnom univerzitetu.

Marko Vešović. Selo Pape kod Bijelog Polja je rodno mjesto Marka Vešovića. Rođen je 1945. go-

dine. Gimnaziju je učio u Bijelom Polju, diplomirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, magistriраo na Filološkom fakultetu u Beogradu, a doktorirao na sarajevskom Filozofskom fakultetu, na kojem sada radi. Objavio je pet zbirki poezije: Nedjelja 1970, Osmatračnica 1974, Sijermiri sinovi 1979, Kralj i olupina 1997, i Poljska konjica 2002. godine; prozu: Rodonačelnik 1982, Četvrti genije 1989, Smrt je majstor iz Srbije 1994, 2000, Bosanska priča 2003, Markovi konaci 2004, Ma što bude reklo lišće 2006.godine i knjigu eseja Na ledu zapisano 1999.godine. Bavi se i prevođenjem i antologičarskim radom.

Njegova knjiga Poljska konjica smatra se najboljom pjesničkom knjigom koja govori o ratu koji je Vešović proveo u Sarajevu, dok su na njega i njegovu porodicu dolijetale granate.

Muvedeta Kreho-Karović rođena je u Rudom 1956.godine. Pjesničku afirmaciju ostvarila je sedamdesetih i osamdesetih godina objavljajući u brojnim književnim časopisima. Objavljene su joj zbirke Između dva sna 1976. i Šutnjom govorim 1987.godine. Pravnica je po struci, a umjetnica po vokaciji, čija se umjetnička interesovanja ne zauzimaju samo na poeziji, već posežu i za likovnim umjetničkim izrazom kroz crteže, slike i predmete primjenjene umjetnosti. Sada živi i radi u Sarajevu.

Asmir Kujović je Novopazarac, rođen 1973.godine. Početkom devedesetih otišao je na studije u Sarajevo, gdje ga je zadesio rat i od tada živi i radi u Sarajevu. Urednik je u izdavačkoj kući "Vrijeme" i urednik časopisa "Lica". Pored poezije i proze piše još i književne kritike, eseje, putopise i novinske članke. Poezija mu je prevedena na više svjetskih jezika.

Za roman "Ko je zgazio gospođu mjesec" dobio je najveće književno priznanje u BiH, godišnju nagradu Društva pisaca BiH. Objavljena su mu djela:

- "Vojni sanovnik", zbirka poezije, 1997.
- "Zagrobni život", zbirka poezije, 2000.
- "Sarajevo noću", priče, 2000.
- "Ko je zgazio gospođu Mjesec", roman, 2002.

Braho Hadrović, pjesnik i novinar, rođen je 1947. godine u Donjoj Vrbici kod Berana. Novinarskim radom bavi se od sudjelovanja u prvoj redakciji glasila studenata Crne Gore - "Studentska riječ", čiji je jedno vrijeme bio i glavni urednik. Više godina je bio profesionalni novinar Pobjede, a kasnije i novinar Televizije Titograd. Objavio je knjige poezije: Biti živ, Juče na ulici, Hiljadu dana ljubavi.

Slobodan Đurović rodjen je 1989. godine u Bijelom Polju gdje je završio osnovnu skolu i gimnaziju. Student je prve godine Fakulteta za dražavne i evropske studije u Podgorici. Učesnik je Ratkovicevih večeri poezije u Bijelom Polju 2007. i 2008. godine. Dobitnik je druge nagrade na Limskim večerima poezije u Priboju 2007. i prve nagrade VI manifestacije „Pjesnici sa Lima o Limu“ 2008. u Bijelom Polju. Autor je zbirke poezije Još jedan dan.

Rad akademskog slikara Muriza Čatovića, nagrada SAKS-a

„Pero Čamila Sijarića“ Sinanu Gudževiću

Dugog dana Kniževnih susreta, u prije podnevnim satima, takođe u prostorijama Bošnjačkog nacionalnog vijeća upriličena je svečanost dodjele ngrade ovo-godišnjem laureatu Sinanu Gudževiću. U obra-zloženju koje je dao predsjednik žirija za dodjelu nagrade, Hadžem Hajdarević, pored ostalog stoji:

„Književna nagrada „Pero Čamila Sijarića“ za godinu 2008. dodjeljuje se is-

Sinan Gudžević je pjesnik i, opet, više negoli je pjesnik, i prevodilac s klasičnih i mnogih evropskih jezika i, opet više negoli je prevodilac; on je od onih sudsionika u književnom životu na našim prostorima koji svojim stihom, prijevodom, nesvakidašnjom odvažnošću izricanja i sudjelovanja u balkanskim, tzv. tranzicijskim labirintima nastoji da poveže, otkrije, ukaže, dovede u neposredno sustvaralačko suglasje, oplemeni novodostignutim smislovima i porukama. Svojim osobitim, autentičnim, prepoznatljivim pjesništвom, prijevodima koji

taknutom literarnom stvaraocu Sinanu Gudževiću, rođenom u Grabu na Goliji, kod Novog Pazara, 1953. godine, za njegov autentični književno-jezički stvaralački doprinos modernim književnim postignućima i tokovima na južnoslavenskim i općenito evropskim prostorima.

nanovo postaju poezija, kao i ukupnom svojom intelektualnom i jezičkostvaralačkom radoz-nalošću, Gudžević povezuje i Antiku, i bogate slojeve sandžačke tradicije, i vrijeme kojega se sjećamo i vrijeme u kojem živimo, i neotkrivene svjetove orijentalnoislamskih svjet-tova i šara, i mnoge nacionalne i općekulturalne zaboravljenosti s kojima, iznenađeni i zadriveni, iznova uspostavljamo dijalog...“

O laureatu su govorili Marko Vešović i Jasmina Ahmetagić.

U okviru SAKS-a održana predstava

MESNEVIJA

*Članovi dramskog studija „Orient espresso“ iz Zagreba,
Filip Mursel Begović, Mirsada Begović, Senad Nanić, Ebtehaj Navaey i
Elza Hasanamidžić izveli su dramu
„Mesnevija“ po stihovima Dželaludina Rumija Mevlane*

U okviru programa književnih susreta istoga dana u Sali BNV gosti iz Zagreba, članovi Dramskog studija „Orient espresso“ Filip Mursel Begović, Mirsada Begović, Senad Nanić, Ebtehaj Navaey i Elza Hasanamidžić izveli su dramu „Mesnevija“ po stihovima Dželaludina Rumija Mevlane. Ovaj dramski poduhvat realizovan je u šest prizora u kojima se obrađuje po jedna priča iz svake knjige Mesnevije. Svaka priča simbolizira duhovno napredovanje ili uspinjanje duše

kroz materijalni svijet. „Tumačenje Mesnevije, pa i kroz dramsku predstavu“ – pojašnjava Filip Mursel Begović, rukovodilac ovog Dramskog studija i jedan od aktera predstave – „ poseban je vid prijateljstva u kojem su slušalac i tumač podjednako važni. I jedan i drugi oplemenjuju se izmjenjujući uzvišeno znanje Rumijeve Knjige. S pravom se kaže da je dobro postavljeno pitanje ujedno i odgovor. Da bi gledatelju što bolje dočarali taj odnos, u predstavi je angažiran izvorni govornik perzijskog jezika, prevoditelj Ebtehaj Navaey, koji ujedno glumi Hazreti Rumija. Gospodin Navaey pjeva i govori stihove prvenstveno na bosanskom, ali i na perzijskom, čime je postavljen u ulogu pripovjedača, dok se ostali glumci u dinamičnom slijedu izmjenjuju na sceni. Trilingvalnost predstave (koristi se i arapski) izrazito je važna jer se time dobiva na bliskosti i približavanju gledatelja autentičnom jeziku kojim je pisana Mesnevija.

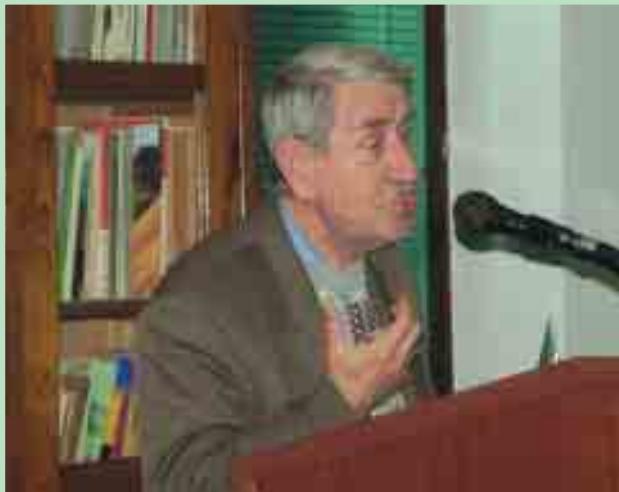
Većina radnje u predstavi odigrava se na bosanskom jeziku.

Dramaturgiju predstave radio je Filip Mursel Begović, a režiju mlada redateljica Lana Bitenc (oboje su već uspješno surađivali na zajedničkim projektima). Središtem predstave dominira čador unutar kojega se odigrava kazalište sjena, čime se dočarava odnos unutarnjeg (duhovnog) svijeta i vanjskog (materijalnog). Taj suodnos je glavna poveznica između šest priča iz Mesnevice. Kazalište sjena nije postavljeno u okvire tradicionalnog karađoz kazališta sjena već je autentičan dramaturški i režijski koncept. Kako se predstava bliži kraju igra vanjskog i unutarnjeg sve se više seli u kazalište sjena, odnosno u onaj nevidljivi svijet koji stanuje u nama i kojega možemo dotaknuti samo predanom ljubavi prema Gospodinu. U predstavi smo, također, pokušali dati poveznicu Rumija sa suvremenošću, koja je moguća i koja je stoga fascinantna, ali i neskriveni naputak kako čitati i shvaćati Mesneviju u današnje elektroničko doba. Ova predstava je, za nas, jedan od najboljih načina predstavljanja i promoviranja bogate islamske i sufiske misli i perzijske, ali i bosanske kulturne tradicije Zapadu. Ostaje nuda svih aktera koji svim svojim srcem sudjeluju u ovoj predstavi da će neki gledatelji nakon predstave uzeti Mesneviju u ruke i počastiti svoju dušu najslađom duhovnom slasticom, a to je ljubav".

3. SAKS 2008

Drugo veče književnih susreta održano je u Gradskoj biblioteci, a svoje stihove su govorili:

Rasim Ćelahmetović iz Pribroja, nepatvoren i lirik, već više od četiri decenije piše, objavljuje i dobija nagrade. Rođen je 1945. godine u Priboru, gdje se iškolovao i proveo radni vijek u industriji „Polyester“ u kojem je zaradio i Orden rada sa srebrnim vijencem. Objavljuje od 1966. godine. Ima više knji-

ga poezije: Preprane vatre, Zimzelene tuge, Pisma sinu Samiru, Kazivanja o crnim gujama, Za vodom bi krenule obale i Alkatmeri u bašči sudbine, a objavio je i knjigu pripovjedaka Nepomenice. Piše i eseje i književne prikaze. Poezija mu je prevođena na turski, poljski, bugarski, makedonski i albanski jezik. Dobitnik je književnih nagrada „Blažo Šćepanović“ i to dva puta, nagrađivan je na Limskim večerima poezije, na manifestacijama „Vukovi lastari“ i „Susreti drugarstava“, a dobio je i nagradu „Vijesti“. Za doprinos u razvoju kulture dobio je nagradu Kulturno-prosvjetne zajednice Srbije, a kako izborom tema i motiva na najbolji način afirmiše bošnjačko-sandžački kulturni identitet, dobio je i priznanje Bošnjačkog nacionalnog vijeća „Dukat Isa-bega Ishaković“.

Član je Udruženja pisaca Sandžaka i Udruženja književnika Srbije, a jedan je od osnivača Kluba pisaca u Priboru i utemeljivač književne manifestacije „Limske večeri poezije“.

Zaim Azemović je rođen 1935 godine u Bukovici kod Rožaja. Završio Pedagošku akademiju i književnost na Filozofskom fakultetu u Prištini. Radni vijek je proveo kao prosvetni radnik. Pored autorskog književnog stvaralaštva, bavi se i prikupljanjem bošnjačkog narodnog stvaralaštva i eseistikom. Objavio je knjige pripovjedaka: *Zlatna* i *gladna*

brda 1972, *Dug zavičaju* 1982, *Nesanica* 1987, *Srce pod jezikom* 1987. godine; *Zbirke poezije: Mijene* 1977, *Sijevak* 1982; *Nebeska vrata* 1998; istorijsko-biografski roman *Šemsi – paša Biševac*; prikupljenu građu: *U riječima lijeka ima – zbornik narodnih umotvorina rožajskog kraja*, *Pamet je u narodu – narodne legende, anegdote i poslovice*, *Brojanice – novi zapisi, izbor i komentari*, *Izvor voda izvirala narodne umotvorine iz okoline Rožaja – novizapisi, izbor i komentari*; *Književno-naučne radove: Šejh Muhamed Užičanin književnik i borac iz 18. vijeka*, *Muslimanski svadbeni običaji u Sandžaku*, *Guslari stvaraoci iz Sandžaka*, *Razvoj školstva u rožajskom kraju*, *Vjerovanje u moć riječi u bajalicama iz Sandžaka*, *Epski pjevač i guslar Murat Kurtagić*, *Mudrost zajedničkog življenja*, *Mudrac s biševskih visina*, *Jagluk sa nebeske sohe – studija o kulturnoj baštini Muslimana*, *Šejhove poslanice – univerzalna osuda nasilja i nepravde i druge*.

Poezija, proza, narodne umotvorine i zapisi koje je Zaim Azemović sačinio zastupljeni su u mnogim antologijama, zbornicima i školskoj literaturi.

Duško Novaković iz Beograda. Rođen je 25. oktobra 1948. godine, u Podgorici. Studirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu, na grupi za jugoslovensku i svetsku književnost. Dugo je radio u Jugoslovenskom aero transportu i paralelno uređivao poeziju u listovima i časopisima *Književna reč*, *Književnost*, *Književne novine*, *Ovdje i dr.* Član je Srpskog književnog društva i Srpskog PEN centra.

Zbornik radova *Poezija Duška Novakovića* objavljen je u izdanju Matice Srpske (1999) i publikaciji „*Disovo proleće*“ (2003).

Duško Novaković je dobitnik više književnih nagrada, među kojima su *Zmajeva*, *Disova*, *Rakićeva*, *Branka Miljkovića* i nagrada *Vasko Popa*.

Faiz Softić iz Sarajeva je rođen 1958. godine u Godijevu kod Bijelog Polja. Član je Društva pisaca BiH, gdje je ranije živio, a sad živi i radi u Luksemburgu. Do sad je objavio knjigu poezije *Strašan je zid bez sjene* (1996.), roman *Pod Kkun planinom* (2003), roman *Strah od rodne kuće* (2005) i priče *Čovjek koji kisne* (2007).

Dinko Kreho iz Sarajeva, Učesnik SAKSA, u po-dužem osvrtu na ovu manifestaciju, pored ostalog kaže: „Ova vrst manifestacije, istodobno usmjerena na afirmaciju regionalnoga i nacionalnog, dakle dvaju vidova manjinskih identiteta, danas je možda više no ikada potrebna na južnoslavenskim teritorijima. Nadajmo se da će uprava Susreta i u budućnosti razvijati ovakvu, dvostruku programsku orijentaciju, i postpeno se ustoličiti kao jedna od značajnih (ne samo manjinskih) kulturnih manifestacija na prostoru Srbije“.

Husein Hasković rođen 1955. godine u selu Šadići nadomak Foče. Iako se kasno uključuje u književni život Bosne i Hercegovine, Hasković ipak uspjeva u svoje dvije zbirke pjesama Kuća na vodi i Matična knjiga mrtvih pokazati da je ispravna Sartrova teza o tome da poslije dugih godina čitanja nastupaju kratke godine kvalitetne godine pisanja.

Ono što fungira kroz svu Haskovićevu poeziju jeste rat i sve ono što je rat povukao za sobom. Najčešći motivi su: zavičaj, prije svega, majka, šehid...

Malo je podataka o njegovom životu. Sam za sebe kaže da je dovoljno da se o čovjeku zna kada je rođen, kada je umro i 'nako ime: ono što može stati na kamen.

Seida Beganović, bosanska književnica koja zadnjih petnaestak godina živi i radi u Skoplju, rođena je u Zenici 1961. godine. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu završila je studije filozofije i sociologije. Sa uspjehom se okušala u novinarstvu, dramaturgiji i prevodilaštву. Kratke priče, eseje, dječije pjesme i priče objavljivala je u časopisima Razgledi, Zivot, Pismo. Do sad su joj izišle dvije zbirke poezije: "Indeks izgovora" 2004. i "Otresanje pepela" 2006. godine. Za ovu drugu na tradicionalnoj manifestaciji Zeničko proljeće podijelila je sa književnikom Amirom Brkom prvu nagradu za najbolje napisanu knjigu u tekućoj godini. Roman „Intervju s plavom kućom.“ Objavila je 2008.godine.

Ljubeta Labović rođen je 1956 godine u Barama Kraljskim u Crnoj Gori. Studirao je jugoslovenske i opštu književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu. Piše poeziju, prozu i eseje. Objavio je knjige pjesama "Tanatoide/Oblici smrti", "Gospodar kaveza" i "Nedostajanje". Pjesme su mu prevodjene na više stranih jezika i objavljene u nekoliko panorama i antologija u inostranstvu i na ex-yu prostoru. Član je Crnogorskog drustva nezavisnih književnika i umjetnički direktor "Ratkovićevih večeri poezije".

Ervin Jahić, pjesnik, kritičar, urednik i antologičar, rođen je 1970. godine u Rijeci. Urednik je časopisa Poezija i Biblioteke časopisa Poezije. Radi kao urednik beletristike u nakladničkoj kući V.B.Z.

Objavio: Oko andaluzijskoga psa (1994.), Biografija i auto (2001.), Knjiga materijala, vikend-priručnik utopije tijela za mezimce (s P. Todorovićem, 2001.), Pustinje neon (2005.) i Kristali Afganistana (2007.).

Priredio izbor iz novijega hrvatskog pjesništva Djeca imitacije i nove "krize jezika" (2007.).

Hodo Katal iz Tutina rođen je 1958. godine u Vrbi na Mokroj Gori. Diplomirao je Južnoslovenske književnosti i srpski jezik na Filozofskom fakultetu u Prištini. Radi kao srednjoškolski profesor u Tutinu. Objavljene zbirke: Planinski plesači, Nebeska konjica, Berlinski led, Palata Zahri. Autor je i nekoliko udžbenika i priručnika za bosanski jezik.

Nadija Rebronja iz Novog Pazara rođena je 1982. godine. Diplomirala je Turski jezik i književnost u Beogradu, a magistrirala na Odsjeku za srpsku književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Radi kao asistent na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru. Objavila je zbirku poezije Ples morima 2008. godine.

U Vladi Republike Srbije na razmatranju nacrt Zakona o manjinama

ZAKON MORA BITI BRZO IMPLEMENTIRAN

Ministar za ljudska i manjinska prava Republike Srbije, Svetozar Čiplić, najavio je da će njegovo ministarstvo Vladi Srbije dostaviti nacrt zakona o savjetima nacionalnih manjina.

Čiplić je na sjednici Odbora Skupštine Srbije za međunarodne odnose istakao da su prilikom izrade ovog zakona konsultovani Savjeti (Vijeća) nacionalnih manjina.

Istovremeno, on je dodao da je u radnoj verziji pomenutog zakona predviđeno da se članovi savjeta nacionalnih manjina mogu birati neposrednim i elektorskim putem, odnosno delegiranjem.

Čiplić je ocijenio i da je zakon funkcionalan, kao i da iz njega proizlazi da savjeti nacionalnih manjina imaju karakter državnih organizacija sa javnim ovlašćenjima.

BNV O NACRTU ZAKONA: Ocjenjujući nacrt zakona kao napredak u oblasti uređenja prava pripadnika manjinskih zajednica i nadležnosti nacionalnih savjeta, Bošnjačko nacionalno vijeće podržalo je radni tekst zakona smatrajući da će predložene zakonske odredbe doprinjeti boljem i sveobuhvatnijem ostvarenju prava i efikasnijoj implementaciji domaćih i međunarodnih standarda i mehanizama zaštite pripadnika nacionalnih manjina na području Republike Srbije.

Bošnjačko nacionalno vijeće kao posebno dobre strane budućeg zakona izdvojilo je mogućnost prenošenja osnivačkih prava za ustanove i organizacije od posebnog značaja za pojedinu nacionalnu zajednicu sa države ili lokalne zajednice na nacionalne savjete, u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja na jezicima pripadnika manjina.

Da li će biti ispravljena nepravda o procentualnoj zastupljenosti Bošnjaka u policiji Republike Srbije

NEDOVOLJNA UKLJUČENOST BOŠNJAKA

Posjeta ministra Ivice Dačića, januara 2009. godine, Sandžaku, više je sličila klasičnoj demonstraciji sile, nego ispravljanju nepravde o jedva 5 do 8 procenata zastupljenih Bošnjaka u policijskim službama u našem regionu. Izostalo je potrebno izvinjenje za zlostavljanja koja je njegova partija priredila ovdašnjim Bošnjacima u periodu 1992-1999. Bilans je: mnogo pobijenih, stotine prebijenih, hiljade protjeranih, više od 17.000 lica privedenih na informativne razgovore. Sandžak je jedini region u Srbiji u kome je cijelo bošnjačko stanovništvo krajem 1998. i početkom 1999. godine, zbog prisutnih strahova, vadilo putne isprave. Umjesto podrške da ne odlaze, dobijali su povećane cijene putnih i drugih isprava. Niko od batinaša, i ondašnjih nadležnih nije kažnjen niti procesuiran. Naprotiv, većina ih je unaprijedena u više činove, nagrađena ili uživa svoje penzionerske dane.

„U novopazarskoj policijskoj upravi zastupljeni pripadnici obje etničke zajednice, na konkursima sve više Bošnjaka. Na posao u Policijskoj upravi u Novom Pazaru čeka veliki broj Bošnjaka koji su završili Fakultet za kriminalistiku u Sarajevu, koji su uredno nostrifikovali diplome“ - tvrdi komentator na Sto plus radiju.

Načelnik policije u Novom Pazaru S. Gemaljević ocijenio je da je povjerenje etničkih zajednica u državne organe i institucije znatno popravljeno u odnosu na raniji period.

On je Radiju Sto plus rekao da ga ohrabruje činjenica da se na konkursima za školovanje policijaca javlja sve veći broj Bošnjaka.

„Ministarstvo unutrašnjih poslova prilikom zapošljavanja ima određene uslove koje radnik treba da ispuni, a ti uslovi su i zakonom propisani. Pripadnici nacionalnih manjina, pored srpskog naroda, takođe moraju da ispunjavaju te iste uslove, na osnovu kojih se primaju na posao“, rekao je Gemaljević. On nije precizirao tačan broj zaposlenih Bošnjaka i Srba u novopazarskoj policijskoj upravi, ali je rekao da su zastupljeni pripadnici obje etničke zajednice. I pomoćnik načelnika Uprave policije MUP Srbije Željko Nikač smatra da policija u statističkom smislu ima relativno dobru zastupljenost pripadnika manjinskih zajednica.

„Dosta je po tom pitanju urađeno u posljednjoj deceniji, ali uvjek može bolje. Dosta je urađeno u pozitivnom smislu i na polju rodne ravnopravnosti“, rekao je Željko Nikač.

st“, rekao je Nikač ističući da u policiji nema nikakve negativne diskriminacije.

Sa tvrdnjama Gemaljevića i Nikača, ne slažu se mnogi na području Novog Pazara i susjednih gradova, a da ravnomerne nacionalne ravnopravnosti u pogledu zaposlenih u policiji nema u adekvatnom obimu govore i još neobjavljeni brojčani podaci o nacionalnoj strukturi zaposlenih u MUP-u na ovom području. U Novom Pazaru ima dovoljno stručnih kadrova bošnjačke nacionalnosti koji nisu primljeni na posao u ovdašnjoj policiji, tvrdio jedan od komentatora na sajtu novopazarskog Sto plus radija, koji na posao u novopazarskoj policiji čeka već nekoliko godina. Prema njegovim tvrdanjima na posao u Policijskim upravama u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici čeka još 42 – oje njegovih kolega koji su završili kriminalistiku u Sarajevu, koji su uredno nostrifikovali diplome, što je, kako im je prvobitno rečeno u MUP-u, jedini uslov za prijem u radni odnos.

„Odbijeni smo, kako to kaže i kolega na sajtu Sto plus radija, uz prosto obrazloženje da ne zadovoljavamo uslove za rad u policiji“, - kaže za Sandžačke novine izvor koji je želio da ostane anoniman. I on, kao i komentator Radija

Sto plus, ističe da im je naknadno postavljen dodatni uslov - odsluženje vojnog roka, iako zakon po tom pitanju predviđa da radom u policiji mogu biti oslobođeni vojne obaveze, ali da i nakon ispunjenja tog uslova mesta u policiji za njih nije bilo.

„Sada nakon tri godine od kada smo predali dokumenta situacija nije ništa drugačija. Kad god odemo u SUP kažu da je ministar stopirao zapošljavanje. Drugi se zapošljavaju a mi i dalje čekamo? Sramota!“, kaže naš savozvornik, koji ističe da za svoje tvrdnje ima i potrebne materijalne dokaze sa imenima i prezimenima svih visokoobrazovanih Bošnjaka koji i dalje čekaju na posao u ovdašnjoj policiji.

O zastupljenosti pripadnika manjina u policiji, prošle nedjelje govorio je i državni sekretar u MUP-u Srbije Dragan Marković, koji je kazao da pripadnici nacionalnih manjina nisu dovoljno zainteresovani za rad u policiji.

Marković je na okruglom stolu o uspostavljanju snažnijih veza između policije i zajednice Roma u Srbiji, rekao da MUP Srbije u posljednjih nekoliko godina sprovodi različite akcije kojima bi se spriječila diskriminacija nacionalnih manjina.

“Prioritet je stvaranje opremljene policije koja je spremna da brzo zaštiti svakog građanina”, rekao je Marković i dodao da policija radi na upoznavanju sa različitim nacionalnim grupama i

njihovim specifičnostima, kako bi prilagodila rad njihovim potrebama.

Marković, koji je prije postavljenja za državnog sekretara radio u Bezbjednosno-informativnoj agenciji (BIA), je rekao da je interes tog ministarstva da svi građani imaju visok stepen bezbjednosne zaštite i da se posebno vodi računa o svakom incidentu koji može da se dogodi u mješovitim nacionalnim sredinama i izazove veliku pažnju javnosti.

Prema Markovićevim riječima, policija nastoji da ojača povjerenje etničkih zajednica u državne organe i institucije, ali je neophodna i dodatna motivacija kako bi se i pripadnici manjina školovali za rad u policiji.

Zastoj u istrazi o slučaju „Bukovica“ zbog „poteškoća u obezbjeđivanju svjedočenja lica koja žive u Bosni i Hercegovini“ ocjenjuje Nansen Dijalog Centar

SLUČAJ „BUKOVICA“ ZA SADA „AD ACTA“

Slučaj „Bukovica“ je u izvjesnom zastaju. Razlozi su manje više pozнати: „poteškoće u obezbjeđivanju svjedočenja lica koja žive u Bosni i Hercegovini“ - ocjena je Nansen Dijalog Centra. Traži se javna istraga.

Nevladina organizacija Nansen Dialog Center zatražila je da se skine oznaka „službena tajna“ sa istrage protiv osuđenih za masovne zločine nad Bošnjacima u Bukovici, kod Pljevalja, prije 15 godina. U najnovijem izvještaju ove organizacije o sudskom postupku za zločine u Bukovici, koji je medijima dostavljen prošle nedjelje, zatraženo je i da se istraga što prije proširi na svjedočenja koji se nalaze u BiH, kao i da se pritvore sve osobe za koje postoji osnovana sumnja da su učestvovali u zločinima.

Prema ocjenama Nansen Dijalog Centra, zastoj u istrazi, koju od decembra 2007. godine vodi Viši sud u Bijelom Polju, nastao je zbog „poteškoća u obezbjeđivanju svjedočenja lica koja žive u Bosni i Hercegovini“.

Pozitivan iskorak u vezi sa istragom za Bukovicu, kako je NDC ocijenio, jeste formiranje Komisije za obnovu tog područja, na čijem je čelu predsjednik Crne Gore Filip Vujanović.

Prema ocjeni Nansen Dijalog Centra ohrabrujuća je i inicijativa da se u izgradnju infrastrukture u Bukovici uloži 4,5 miliona eura.

Prema dosadašnjoj istrazi, dva pripadnika bivšeg rezervnog sastava crnogorske policije Branimir Borović i Slaviša Svrkota i pripadnici rezervnog sastava bivše Vojske Jugoslavije Radiša i Radmilo Đoković, Slobodan Cvetković, Milorad Brković i Đoko Gogić izvršili su 1992. i 1993. godine masovni zločin nad bošnjačkim stanovništvom u Bukovici, u pograničnom području sa Bosnom i Hercegovinom.

Tada je ubijeno osam osoba, stotina kuća je spaljena, a uništene su i dvije džamije. Nekoliko stotina građana bošnjačke nacionalnosti protjerano je iz Bukovice.

Prema dosadašnjim podacima, desetine ljudi pretrpjelo je fizičke torture od strane policijskih, vojnih i paravojnih formacija koje su u to vrijeme kontrolisale područje Bukovice.

Susreli se predsjednik Turske Abdullah Gül i ministar u vlasti Srbije dr Sulejman Ugljanin

UNAPREĐENJE TRGOVINSKIH ODNOŠA SRBIJE I TURSKE

Sporazum o slobodnoj trgovini biće donijet u februaru. Razgovor sa predsjednikom Turske mogao bi uskoro rezultirati u oblasti izgradnje infrastrukture i investiranju po jednog projekta u svakoj od 49 najnerazvijenijih opština u Srbiji

Ministar bez portfelja u Vladi Srbije Sulejman Ugljanin izjavio je da veoma brzo očekuje ulaganja turskih biznismena u Srbiju koja će uslijediti kao rezultat njegove posjete Istanbulu i učešća na Balkanskom ekonomskom samitu.

Ugljanin je na konferenciji za novinare u Vladi Srbije naglasio da očekuje da bi njegov razgovor sa predsjednikom Turske Abdulahom Gulom mogao uskoro imati rezultate u oblasti izgradnje infrastrukture - dijela Koridora 10 od Niša do Bugarske, puta do južnog Jadranu, industrijskih zona, kao i privatizacije Fabrike automobila Priboj.

Ministar Ugljanin je dodao da očekuje i da će Turska investirati po jedan projekat u svakoj od 49 najnerazvijenijih opština u Srbiji.

Ugljanin je ocijenio da je dosadašnja uzdržanost Turske za ulaganja u Srbiju rezultat „velikog nesporazuma“ nastalog zbog povlačenja našeg ambasadora nakon priznanja nezavisnosti Kosova. Osim toga, kao razlog za to, on je naveo

i nedostatak uslova - zakonskih koji bi motivisali investitore, obezbjedili porekske olakšice i slično.

„Imam želju da u što kraćem roku stvorimo uslove za što bolju i plodniju ekonomsku saradnju tim prije što je Turska zemlja sa najvećim godišnjim ekonomskim rastom“, kazao je Ugljanin i najavio da će tim povodom u Srbiju uskoro doći turska delegacija na najvišem nivou u pratinji uglednih biznismena.

Član Predsjedništva Bošnjačke liste za evropski Sandžak, narodni poslanik Esad Džudžević najavio je da bi sporazum o slobodnoj trgovini Srbije i Turske mogao biti potpisani već u februaru mjesecu iduće godine.

Džudžević je na konferenciji za novinare rekao da je Vlada Srbije formirala međunarodnu mješovitu komisiju za ekonomsku saradnju Srbije i Turske, koja bi do početka februara sljedeće godine trabalo da finalizira razgovore i usaglasi tekst sporazuma.

„Naša želja je da zainteresujemo državna rukovodstva Srbije i Turske za pospješivanje i unapređenje ekonomske saradnje dvije zemlje. Smatramo da, kao Bošnjačka lista, možemo da budemo most saradnje i da toj saradnji damo podsticaj i doprinos“, rekao je on na konferenciji za novinare u Centru „Sava“.

Ministri N. Bradić i S. Ugljanin u posjeti Novom Pazaru

RAZVOJ I OČUVANJE KULTURNE BAŠTINE U SANDŽAKU

Vlada Srbije će finansijski podržati projekte koji spadaju u domen zaštite kulturne baštine Bošnjaka, ali i cjelokupne zaštite kulturno-historijskih objekata na području Novog Pazara i okoline. Predstavnici Bošnjaka zahtijevaju formiranje regionalnog Zavoda sa sjedištem u prijestonici Sandžaka.

Ministar za kulturu Nebojša Bradić istakao je da će Vlada Srbije finansijski podržati one projekte koji spadaju u domen zaštite manjinskih prava i zaštite kulturno-historijskih objekata na području Novog Pazara i okoline. On je, zajedno sa ministrom bez portfelja dr. Sulejmanom Ugljaninom, najavio značajniju podršku Vlade Srbije očuvanju kulturno-historijskih spomenika našeg kraja, ističući da Novi Pazar ima izuzetno bogato kulturno nasljeđe koje treba „učiniti vidljivijim“.

Tokom učinjene zvanične posjete Novom Pazaru, ministri Bradić i Ugljanin razgovarali su sa predstavnicima novopazarske gradske uprave, obišli gradski muzej, staru gradsku tvrđavu i druge kulturno-historijske spomenike. U sjedištu Bošnjačkog nacionalnog vijeća vodili su razgovor sa predstavnicima ovoga tijela o najbitnijim pitanjima vezanim za kulturu sandžačkih Bošnjaka, kao i najbitnijim detaljima realizacije zaštite i revitalizacije spomeničkog nasljeđa koja je predviđena sačinjenim projektima. Oblast kulture informisanja na bosanskom jeziku je, također, bila jedna od centralnih tema ovog vrlo plodnog susreta.

„Ministarstvo kulture će uvažiti sve projekte koji dolaze iz Novog Pazara i iz resora struke.

To su projekti zaštite i zoniranja. U Ministarstvu smo izdvojili sredstva kojima ćemo opredijeliti zone zaštite“, rekao je ministar Bradić nakon razgovora sa predstavnicima novopazarske gradske uprave.

Ministar Bradić je najavio podršku Vlade Srbije, ne precizirajući, međutim, o kolikoj svoti je riječ, već da će „novac doći kao rezultat projekata“.

„Onog trenutka kada budemo imali dobre projekte, utvrđićemo sa resornim stručnjacima dinamiku realizacije i odredićemo finansije“, rekao je Bradić.

Kao prvi korak u tom ministar Bradić je obećao poklon pozorišnu predstavu „Ćeif“, koju će u okviru akcije „Srbija u Srbiji“, 20. decembra u Novom Pazaru izvesti Beogradsko dramsko pozorište.

Ministar bez portfelja Dr. Sulejman Ugljanin konstatovao je ovom prilikom da je kulturno nasljeđe u Novom Pazaru „osnov za razvoj turizma“, a da je turizam jedan od ključnih strateških pravaca kojim se bavi ministarstvo na čijem je on čelu.

Ugljanin je kazao da Novi Pazar od ministarstva bez portfelja treba da očekuje pomoć u vezi izuzimanja iz privatizacije „veoma značalnih“ kulturno-historijskih spomenika i izradi zona zaštite spomenika kulture, kako bi se znalačko što i gdje može graditi.

Posjetu ministara Bradića i Ugljanina, gradonačelnik Novog Pazara, Mirsad Đerlek ocijenio je kao „još jedan dokaz da Vlada Srbije podržava lokalnu samoupravu u Novom Pazaru“. „Želimo da kultura u Novom Pazaru dobije drugo mjesto i da se u nju ulaze mnogo više nego dosad. Ovaj grad je mozaik gdje su se vijekovima ukrštale religije, održavao dijalog slobodne

misli, poštovanja, međuljudske tolerancije koja je utkana u našu kulturu i to je naše bogatstvo. Kultura u Novom Pazaru mora da se razvija u svim pravcima”, kazao je gradonačelnik Đerlek.

„Apelujem na sve predstavnike Novog Pazara, a i Sandžaka koji su u republičkom parlamentu i Vladi Srbije, da sve probleme koje imamo u ovom gradu približe političkom dijalogu koji se vodi u Beogradu, kako bi nama pomogli da riješimo to. U bliskoj prošlosti ljudi su se bavili nadmetanjem ko će koga više da ispljuje i ko će koga više da omalovaži. Smatram da taj kolosjek treba da

promijenimo, da radimo na pravom dijaligu, da se takmičimo u

On je istakao da su se u bliskoj prošlosti partije nadmetale u tome ko će koga više da omalovaži, a da sada treba da zajedno prave bolju budućnost Novog Pazara.

Ministri Bradić i Ugljanin, tokom svog boravka u Novom Pazaru, razgovarali su u sjedištu Bošnjačkog nacionalnog vijeća i zajedno posjetili muzej „Ras“, Hamam u centru grada, manastir Đurđevi stupovi i Petrovu crkvu.

Ministar Bradić je prije Novog Pazara obišao i Prijepolje i lokalnim strukturama obećao pomoć Ministarstva pri rekonstrukciji tamošnjeg muzeja.

dobrim djelima, a da građanima Novog Pazara ostavimo da biraju one koji su naj sposobniji i najbolji”, rekao je Đerlek.

Na pomolu nova afera u vezi štampanih obrazaca na kojima nema Bošnjaka

GREŠKA U FORMULARU ILI „NENASILNA ASIMILACIJA“ U CRNOJ GORI

Predstavnici Bošnjaka u Crnoj Gori od nadležnih državnih organa zatražili orgovor na pitanje: da li Bošnjaci imaju pravo da konkurišu za kredit? Zatraženo je objašnjenje da li Ministarstvo, ovakvim postupanjem, doprinosi tendencijama „nenasilne asimilacije“?

Bošnjačka stranka u Crnoj Gori upozorila je da studenti bošnjačke nacionalnosti ne mogu da se izjasne kao Bošnjaci prilikom popunjavanja formulara za dobijanje studentskog kredita.

Ova stranka je pozvala crnogorskog ministra prosvjete Sretena Škuletića da, između ostalog, odgovori imaju li Bošnjaci pravo da konkurišu za kredit i zatražili objašnjenje da li Ministarstvo, ovakvim postupanjem, doprinosi tendencijama „nenasilne asimilacije“.

Bošnjačka stranka navodi da su u obrascu „Podaci o korisniku studentskog kredita“, koji je potpisao Škuletić, ponuđene nacionalnosti Crnogorac, Hrvat, Makedonac, Musliman, Slovenac, Srbin, Rom i Albanac, ali ne i Bošnjak, tražeći odgovor na pitanje: „Kakvi su realni izgledi da studenti bošnjačke nacionalnosti dobiju studentski kredit, ako ispunjavaju ostale uslove“?

„Postoji li mogućnost da postanu korisnici studentskih kredita, a da svoju nacionalnu pripadnost ne po-

dvedu pod jednu od osam u spornom obrascu? Ima li Ministarstvo pravo da mlade ljude, studente, uvlači u tendenciozno osmišljenu konfuziju vezanu za njihov nacionalni identitet“, navodi se u saopštenju Bošnjačke stranke, koje je dostavljeno predsjedniku Crne Gore, predsjednicima Skupštine i Vlade, ministru prosvjete i medijima.

Bošnjačka stranka traži odgovor da li na ovaj način „Ministarstvo kreira neki novi, ko zna kome i iz kojih razloga potreban i poželjan, registar nacionalnih zajednica u Crnoj Gori“, ili je riječ o „grubom previdu“, u šta bi „željeli da vjeruju“. „Ako je tako, imaju li nadležne službe Ministarstva uvid u Preamble Ustava u kojoj su, među narodima Crne Gore, nabrojani i Bošnjaci... Ne smatramo ni normalnim, ni dopustivim, da resorni ministar ne zapazi tako ozbiljan propust. Posebno zbunjuje i čudi činjenica da je tako grub previd promakao i Ćazimu Fetahoviću, pomoćniku ministra prosvjete“, stoji u saopštenju Bošnjačke stranke.

Delegacija Bošnjačkog Nacionalnog Vijeća dočekala i ugostila ministre Bradića i Ugljanina

RJEŠAVANJE PROBLEMA KULTURNOG NASLIJEĐA

Boravak u Novom Pazaru, ministri Nebojša Bradić i Sulejman Ugljanin su iskoristili i za posjetu

Bošnjačkom nacionalnom vijeću, kada su u prostorijama Vijeća sa predstavnicima najvišeg predstavnika razgovarali o problemima zaštite kulturne baštine sandžačkih Bošnjaka i implementaciji manjinskih prava u oblasti kulture i informisanja.

Posjeta je protekla u veoma prijatnoj atmosferi kada se uz posluživanje bošnjačkih nacionalnih poslastica razgovaralo o najbitnijim segmentima kulture našega kraja, kao i aktivnosti koje su zacrtane na planu zaštite, revitaliziranja i očuvanja pokretnog i nepokretnog spomeničkog naslijeđa sandžačkih Bošnjaka. Ističući da su Bošnjaci u Republici Srbiji, kao jedna od brojnijih manjinskih zajednica, počeli ostvarivati svoja nacionalna prava u većoj mjeri u posljednjih nekoliko godina, predsjednik Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog vijeća, narodni poslanik Esad Džudžević upoznao je ministre Ugljanina i Bradića sa osnovnim problemima u ovim oblastima, ističući pri tom prioritete rada na planu poboljšanja postojećeg stanja.

Džudžević je tom prilikom posebno naglasio potrebu definisanja bošnjačkog kulturnog naslijeđa na način da se ono veže za etničko ime i tradiciju sandžačkih Bošnjaka. Džudžević je istakao

neophodnost formiranja zajedničke komisije Bošnjačkog nacionalnog vijeća i Ministarstva kulture čiji bi rezultat bio formiranje posebnog Zavoda za zaštitu kulturne baštine koji bi se bavio zaštitom i unaprjeđenjem kulturnog naslijeđa sandžačkih Bošnjaka.

Tokom razgovora bilo je riječ o pitanju medija pri čemu je, od strane diskutanata, posebno naglašeno pitanje redefinisanja postojećeg plana raspodjele TV i radio frekvencija. Zaključeno je da region Sandžaka bude jedna radiodifuzna oblast, a istaknuta je i potreba uspostavljanja posebne emisije koja bi na bosanskom jeziku bila emitovana na Javnom servisu RTS.

Ministri Ugljanin i Bradić izrazili su spremnost svojih ministerstava na značajniju pomoć u podršci projekata koji doprinose očuvanju kulturne baštine sandžačkih Bošnjaka i informisanju na bosanskom jeziku.

Ministri su istakli da pomenuti problemi postoje, ali se zajedničkim radom i međusobnim uvaževanjem mogu riješiti, o čemu će Bošnjačko nacionalno vijeće imati podršku ovih ministerstava.

Selma Ljajić

Književni susreti kao potvrda istinskog kulturnog identiteta Sjenice

ODRŽANI DEVETI KNJIŽEVNI SUSRETI „MUHAMED ABDAGIĆ“

U Sjenici su 5. i 6. XII. 2008. godine u organizaciji Kulturno-prosvjetne zajednice Sjenica i NVO "Flores", i pod pokroviteljstvom stranih donatora (Ministarstvo inostranih poslova Holandije; organizacija IKV Paks Kristi; njemačke organizacije Forum ZFD i PRO programa) održani Deveti književni susreti „Muhamed Abdagić“. Time je naznačen nastavak tradicionalne književne manifestacije, čiji je utemeljivač dojen sjeničke kulture Asim Vrcić (1932-2004), kojom se potvrđuje kulturni identitet Sjenice, manifestacije koja je ustanovljena prvenstveno sa ciljem afirmacije bogatog književno-umjetničkog stvaralaštva nepravedno proganjanog sjeničkog i sandžačkog intelektualca, književnika, Muhameda Abdagića

Uz prisustvo članova književnikove porodice (sестра Fatima Avdić) i

brojnih ljubitelja književnosti, susreti su održani u prijatnoj atmosferi prepune sale Skupštine opštine Sjenica. Književno veče je svečano otvoreno kazivanjem stihova iz poetskog stvaralaštva Muhameda Abdagića. Prisutne je u ime organizatora pozdravio predsjednik KPZ Sjenica, Irfet Hadžifejzović, riječima: „Nema sumnje da su ovi Susreti postali tradicionalni i da su prevazišli očekivanja koja smo imali. Ali, moram da kažem da je ovo sjenička manifestacija, a ne manifestacija pojedinaca, i zato ubuduće očekujem više razumevanja lokalnih čelnika.“

Izrazivši zadovoljstvo značajnim brojem prisutnih ljubitelja

Detalj sa otvaranja devetih književnih susreta

književnosti, u ime suorganizatora (NVO "Flores") prisutnima se obratio Sedat Vrcić, istakavši: „Ove Susrete organizujemo sa ciljem revitalizacije djela našeg književnika Muhameda Abdagića, promocije ideje interkulturnosti, koja je i njemu bila ideja vodilja, kao i promocije modernog književnog stvaralaštva. Drago mi je što ova manifestacija, iz godine u godinu donosi sve pozitivniju promjenu kulturnog koncepta našeg življenja.“

Podsjetivši na vremena zabranjenih zona, zabranjenih građova, zabranjenih književnika, među kojima je bio i Muhamed Abdagić, književnik i novinar iz Sarajeva, Fehim Kajević je najavio da će uskoro biti objavljena njegova knjiga intervjeta sa značajnim ličnostima. Svojim književnim stvaralaštvom su se, u dva dana manifestacije, publici predstavili istaknuti pisci iz Sandžaka i prostora nekadašnje jugoslovenske zajednice (Fehim Kajević, Redžep Nurović, Šaban Šarenkapić, Rasim Čelahmetović, Velibor Veličković, Rade Babić, Omer Turković, Redžep Škrijelj).

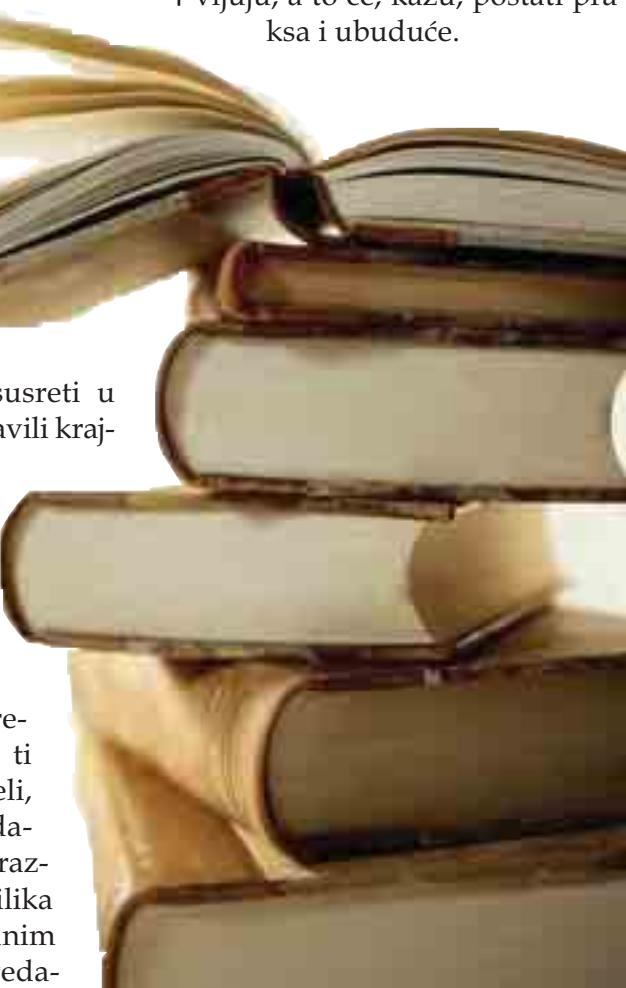
Prvi put su se na Književnim susretima, sjeničkoj publici predstavili Maša Rebić i Dejan Matić iz Beograda i Roma na Brodilu iz Zagreba. Sudeći prema izjavi a m a datim za pisane i elektroniske

medije, Književni susreti u Sjenici su na njih ostavili krajnje pozitivan utisak, pa će se, kako najavljuju, ovakvim pozivima i ubuduće rado odazivati.

"Za nekog ko dolazi iz drugačije sredine, gde ti kulturološki modeli, kao što je priovedanje, imaju drugačiji razvoj, ovo je dobra prilika da se sretne sa jednim autentičnim prioveda-

čkim miljeom. Ovde se susreću ljudi različitih generacija, različitih poetskih opredjeljenja, koji govore istim jezikom i koje objedinjuje zajednička misija afirmacije najhumanijih ideja. Ideja slobode, tolerancije, prihvatanja i upoznavanja drugog i drugačijeg. Mislim da je to jako važno i korisno. Ovde sam prvi put saznao i za vašeg pisca Muhameda Abdagića, o kome ću i ubuduće, rado čitati", rekao je u izjavi za medije Dejan Matić, urednik časopisa „Treći trg“ i osnivač Prvog beogradskog festivala poezije „Trgni se! Poezija!“

U okviru Devetih književnih susreta, održan je i okrugli sto na kome se razgovaralo o promjeni kulturnog modela življenja i odgovornosti intelektualaca. Pisani tragovi ovih Susreta biće zabilježeni i u publikaciji, čije štampanje organizatori uskoro naja vajuju, a to će, kažu, postati praksa i ubuduće.

Zaim Hadžisalihović

VRIJEME JE RIJEKA BEZ OBALA

U organizaciji Bošnjačkog nacionalnog vijeća iz Novog Paza, Bošnjačkog instituta iz Sarajeva i Udrženja građana porijeklim iz Sandžaka u Sarajevu organizvana veoma uspjela promocija knjige Nadira ef. Dacića

U prepunoj Gazi Husref-begovojo sali Bošnjačkog instituta u Sarajevu 12. januara o.g. održana je promocija knjige *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja* autora Nadira ef. Dacića o kojoj su govorili prof. dr. Sadudin Musabegović, prof. dr. Enes Pelidić i prof. dr. Marko Vešović. Moderator programa bio je Zaim Hadžisalihović.

Pomenuta knjiga je još jedan prilog Nadira ef. Dacića istraživanju, sakupljanju i sistematizaciji građe iz kulturne istorije Prijepolja, posebno onog njenog dijela koji se odnosi na orijentalnu kulturnu baštinu. Kažem: orijentalnu kulturnu baštinu, zato što tematsko – predmetni sadržaj ove Dacićeve knjige seže dalje i šire; ona ne obuhvata samo sakralne spomenike islamske kulture u Prijepolju, nego i

“Ja kao pjesnik, književnik, je li, nalazim u ovoj knjizi, pogotovu u njenom prvom dijelu, veoma inspirativne pasaže. Imam osjećaj da sam u ovoj knjizi vidio nešto što, možda, drugi nisu. Ono što smo naslijedili od svojih predaka moramo sami zaslužiti, inače nikad neće biti naše. Poput mnogih drugih svjedoka prošlosti i mnogi opisani u ovoj knjizi davno su nestali. Ali gospodin Dacić je bar obilježio mjesto gdje su oni nekad bili. Pa i to nije malo, jer vrijeme je rijecka bez obala. Samo se zapisana fakta dugo pamte, a riječi već sjutradan promijene svoj red. Potomstvo će svakom odati onu počast koja mu pripada. No više od svega i bez obzira na sve, ova knjiga, bolje reći njena tematika, ima univerzalno značenje.”

prof. dr. Marko Vešović

svjetovne i laičke, koji su od značaja za izučavanje njegove socijalne, privredne, urbane i obrazovne istorije. Sljedstveno tome, ni djelovanje Islamske zajednice Prijepolja ne iscrpljuje se samo u prikazu njene vjersko-obrazovne aktivnosti nekada i sada, nego obuhvata sve oblike, sadržaje i, posebno, nosioce obrazovne djelatnosti uopšte, ne, dakle, samo vjerske nego i svjetovne, koja se razvijala i njegovala u njenom okrilju. Ovakav pristup opredijelio je strukturu knjige, njenu postavku i izvedbu, istakao je na početku svog nadahnutog izlaganja dr. Musabegović.

Knjiga je podijeljena u tri poglavlja: *Objekti koji su postojali a kojih više nema*, zatim *Postojeći objekti i oni koji su u izgradnji*, i treći dio naslovljen sa *Islamska zajednica*. U prvom poglavlju dat je iscrpan pregled objekata islamske kulture – sakralnih i svjetovnih – kao što su džamije, mektebi, musala, medrese, ruždije, turbeta, tekije, hamami, vakufske kuće, ha-

“Do novijeg vremena poznavanje prošlosti urbanih sredina bilo je nedovoljno proučavano. Jedan od razloga za ovakav pristup bio je u relativno malom broju ljudi koji su se interesovali za rodna mjesta, njihovu prošlost, znamenitosti i očuvanje tradicije. Zato se ne rijetko čak i u intelektualnim krugovima više pisalo i znalo o mnogim evropskim i vanevropskim zemljama i narodima, nego za

one sredine kojoj pripadaju i provode najveći dio vremena. Izučavanje lokalne i regionalne historije nekadašnje Jugoslavije. Sve je to značilo da su duže vremena velom zaborava

(...)

bile prekrivene mnoge značajne činjenice koje su nam bile na dohvatu ruke, a tražili smo ih na drugom i ne rijetko pogrešnom mjestu.

(...)

Uočavajući ranije propuste, mlađe generacije ne samo historičara, nego i intelektualaca svih profila koji su zainteresirani da što više saznaju i nauče o prošlosti mesta iz kojeg potiču ili žive u tim sredinama sve ozbiljnije stupaju upoznavanju znamenitosti gradova u kojima žive, njihovim istaknutim ličnostima, stvaraocima, jednom riječju svemu po čemu je to mjesto poznato.”

prof. dr. Enes Pelidija

Zaim Hadžisalihović, prof.dr. Enes Pelidija, Nadir ef. Dacić, prof.dr. Sadudin Musabegović, dr. Marko Vešović

"Knjiga (Nadira Dacića) je direktni poziv i drugim istraživačima, pa i drugim naučnim disciplinama, da se, na osnovu i rezultata koje ona nudi, aktivnije uključe u istraživanje i proučavanje kulturne istorije Prijepolja u cijelini. Naročito, ona je poziv kulturnim institucijama koje brinu o kulturnoj baštini Prijepolja da svoju i istraživačku i praktično-djelatnu aktivnost u ovoj oblasti intenziviraju, prodube i još kompleksnije postave, što bez šire društvene podrške ne bi bilo moguće.

(...)

Time bi Prijepolje, koje ipak nije vandalski uništavalo tragove svoje prošlosti, kao što su to činili neki drugi gradovi u njegovom okruženju, dobilo, zajedno sa izuzetnim spomenicima kulture srpskog naroda, još više na svojoj estetsko-arhitektonskoj i urbanoj profilaciji i multikulturalnom identitetu, što ga u širem kontekstu i čini posebnim i prepoznatljivim gradom u najboljem smislu te riječi."

**prof. dr.
Sadudin Musabegović**

novi, kule, mezarja aktivna i ona koja su nestala, kojih više nema. U drugom poglavlju autor nas upoznaje sa sadašnjim stanjem muslimanskih vjerskih objekata u Prijepolju i njegovoj okolini.

U trećem poglavlju dati su veoma interesantni podaci o brojnim mufijama, muderisima, imamima, hafizima, koji su imali vrlo zapaženu ulogu kako u radu Islamske zajednice, tako i u drugim vrstama posla korisnog za širu društvenu zajednicu. Ovaj dio se završava spiskom hadžija, obnovom vjerskog života u Prijepolju i formiranjem hora ilahija i kasida „Sandžački biseri“.

Čitajući knjigu *Spomenici islamske kulture...* ne samo za neupućene, nego i za one koji misle da nešto znaju o osmanskom periodu i orijentalno-islamskoj kulturi i civilizaciji uvjerit će se koliko je to naše znanje nedovoljno i površno, te zbog čega treba u narednom periodu velikim radom otkloniti to neznanje i naslijedene predrasude. U tom pogledu, naprimjer, između ostalog, posebno su vrijedne stranice ove knjige koje donose podatke o medresi Bakije-hanume. Naime, ovdje se čitalac upoznaje sa činjenicom da su i žene sa ovih prostora u osmanskom periodu imale svoje zapaženo mjesto u društvu. One nisu bile samo puki objekt čije interesovanje nije bilo dalje od uže porodice. Naprotiv. Za razliku od položaja žena toga vremena u susjednim zemljama, položaj žene u osmanskoj državi bio je veoma aktivan. Žena je, zavisno od društvenog položaja

kojeg je imala bila ne samo supruga koja je rađala djecu i brinula se o njihovom odgoju, brinula se o domaćinstvu, itd., nego je raspolagala sa pokretnom i nepokretnom imovinom koju je naslijedila ili u poslu kojim se bavila zaradila, te sa viškom prihoda raspolagala kako je to njoj odgovaralo. Zato znalce ove problematike ne iznenađuje kada nailaze na podatke kako žena o svom trošku uvakufluje dio svoje imovine za opću korist ljudi u sredini gdje se nalazi njen vakuf, osniva i finansira iz-

gradnju javnih česama, te sličnih drugih objekata, ali i osniva, te finansijski obezbeđuje rad obrazovnih institucija kao što su bili mektebi i medrese. Takav slučaj vidimo i sa Bakije-hanumom u Prijepolju. To nam ujedno govori i o svijesti ove i sličnih žena koje su pismenosti i uopće obrazovanju davale istaknuto mjesto. Mnoge naše žene bile su pismene, čak su imale i svoju vrstu pisma poznatog pod imenom „djevojačko pismo“ (bosančica). Nažalost, o tome se malo i površno i sada zna, rekao je dr. Pelidija.

Knjiga Nadira ef. Dacića *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja* (295 strana) bogato je ilustrovana foto - dokumentacijom, sadrži rezime, registar ličnih imena, izvod iz izvora i literature, popis korišćene periodike i štampe, spisak usmenih kazivača, izvode iz tekstova recenzentata i bilješku o autoru. Njeni izdavači su Matična biblioteka „Vuk Karadžić“ i Muzej u Prijepolju.

Obnavljanje mezara Hadža - Hadžike Bjelaka

NEPROLAZNOST VELIKIH DJELA

Prisjećanje na produhovljennost nepismenog predsjednika komaranske opštine Hadža-Hadžike Bjelaka

Prostrana avlija Malkan Čaušove džamije u Brodarevu popunjena je, sredinom ovogodišnjeg sunčanog oktobra, brojnim potomcima rahmetli Hadža - Hadžike Bjelaka, imama i dugogodišnjeg predsjednika komaranske opštine u Kraljevini Jugoslaviji. Došli su njegovi unuci i prounuci iz Orašca, Brodareva, Prijepolja, mnogih mjesta u Bosni i Hercegovini, iz drugih evropskih država... Povod je bio više nego uzvišen: poklanjanje hatme i učenje mevluda u znak sjećanja na jednog od najznačajnijih u brojnoj porodici Bjelak. Naravno, bila je to i priča da se, koliko-toliko, osvijetli lik ovog vrijednog čovjeka, pregaoca u narodu i u vjeri, dugogodišnjeg predsjednika opštine, poznanika kraljevske porodice, prijatelja mnogih ljudi od uticaja, čovjeka čije ime sa poštovanjem i danas izgovaraju i Srbi i muslimani Bošnjaci u ovom kraju.

Malo je pouzdanih činjenica iz njegovog relativno kratkog života, ali su zaista bogata sjećanja koja prenose ne samo Bjelaci, već i porodice uglednih Srba... Zeljaka, Peruničića i mnogih drugih.

U Biografskom leksikonu Zlatiborskog okruga je i notica posvećena Hadžu (Jašaru) Bjelaku. Rođen je, po tom izvoru, 1866. godine, ali njegov unuk Fehim ispravlja taj po-

datak, dodajući kao godinu rođenja 1879. Oba izvora se razlikuju i po godini smrti: po prvom to je 1943. godina, a po drugom, vjerovalno pouzdanim, Hadžo je preselio na Ahiret godinu dana prije - tj. 1942. god.

Oba izvora, a posebno dijelovi knjige Ljubiše Vukovića „Škola u Brodarevu i školstvo brodarevskog kraja u XX veku“ su apsolutno podudarni da je Hadžo - Hadžika Bjelak jedan od najslijepijih likova u ovom kraju sa početka prošlog vijeka. „Bio je predsjednik opštine u Komaranu 24 godine. Na prvim izborima po oslobođenju, 1918. godine, izabran je saglasnošću opštinske većine i na toj funkciji je ostao sve do šestojanuarske diktature 1929. god. I poslije njenog ukinjanja Hadžo dobija najviše glasova, pa je sve do 1941. godine, kada je smijenjen, bio na toj dužnosti“ - priča Fehim.

Nepismen, ali uporan do te mjere da je, bez problema, položio ispite za imama kod tadašnjih, veoma strogih, predavača Kraljevske medrese u Skoplju. „Hadžo je bio imam. Iako bez građanske škole, uspio je da stekne zvanje imama svojom bistrinom i razboritošću. Podučavao je svoje sunarodnike vjeri, ali i da žive sa svojim komšijama Srbima u miru i složi...“ - zabilježeno je u Biografskom leksikonu Zlatiborskog okruga...

Generacije komaranskih đaka i današnjih stručnjaka u mnogim oblastima ni ne slute da mogu da zahvale nepismenom predsjedniku opštine što su dobili, za ovaj dio Sandžaka vrlo rano, regularnu školsku zgradu. Toliko rano da je komaranska škola pokazivana visokim delegacijama koje su početkom prošlog vijeka, istina rijetko, svraćale u zabite dijelove Zetske banovine.

DOGAĐAJI (SJEĆANJA)

„Prema predanju, najveću ulogu u izgradnji školske zgrade u Orašcu imao je predsjednik Opštine i Školskog odbora - Hadžo Bjelak, koji je bio naklonjen prosvjećivanju i školi, iako je bio nepisem. On je bio član delegacije predstavnika vlasti Sreza koja se susrela sa kraljem Aleksandrom u Beogradu. Svi su tražili pomoć za razne potrebe, a on je jedini izrazio želju da se podigne škola u komaranskoj opštini...“ - piše u svojoj knjizi Ljubiša Vuković, sadašnji direktor Osnovne škole „Svetozar Marković“ iz Brodareva, u čijem je sastavu i škola u Orašcu, odnosno Komaranu.

Bilo kako bilo, potomci Hadža Bjelaka prenose da je dijalog između kralja Aleksandra i njihovog djeda bio kratak i jezgrovit.

Kada je čuo za Hadžikinu želju, kralj je upitao da li to misli ozbiljno. „Vrlo ozbiljno, Vaše Veličanstvo“ - uzvratio je Hadžo. „Toliko ozbiljno da će dati svoje zemljiste, a Vi dajte građevinski materijal!“

Kralj Aleksandar je odmah naredio da se odobre sredstva za izgradnju škole u Komaranu. Još uvijek stoji i koristi se stara zgrada te škole, a kasnije je podignut novi objekat.

„Moj dedo Hadžika je imao izvanredan smisao za komunikaciju i saradnju sa ljudima. Posebno je cijenio poštene i dobre namjere i

nije mnogo mario za vjersku ili stranačku pripadnost, što je i u njegovo vrijeme bilo također vrlo bitno“ - priča Fehim Bjelak. Interesantno je da su mu njegovi Komaranci izražavali zahvalnost za dobra djela tako što su mu poklanjali, u svom imanju, stabla krušaka, jabuka ili šljiva!

Tako je Hadžika (u narodu je ostao upamćen po tom nadimku) imao svoje hise/ dio u mnogim imanjima. Kod komšija Srba najbolji fidanji kruške ili jabuke su brižljivo uzgajani i poklanjani su, u znak zahvalnosti, Hadžiki.

Fehim kazuje da je Hadžo Bjelak bio pravedan i da se i u ratnom vihoru četrdesetih godina prošlog vijeka držao svog osnovnog cilja: da sačuva selo i svoj narod, ali i svoje komšije Srbe. Saradivao je i sa partizanima organizujući dotiranje oružja, a u svojoj kući na Boretinom brdu je jedno vrijeme skrivao manju partizansku jedinicu. „Umro je pod prilično nerazjašnjenim okolnostima. Znam, po pričama njegovih rahmetli sinova, da je povod bio naredba italijanske okupacione vlasti da se prikloni nekim jedinicama koje su trebale da napadnu zaseok u kome su živjeli Srbi. Odbio je to i istrpio bijes italijanskog starještine. Sjutradan je išao u Komandu u Brodarevu po pozivu Italijana i naprekočas umro! Ukopan je, kao

imam, pored džamije u Brodarevu, na ovom mjestu gdje smo obnovili njegov mezar“ - priča Fehim.

Poslije Hadžove smrti dužnosti predsjednika opštine Komaran obavljali su, uglavnom, njegovi potomci. Najpre Dedo Bjelak, a potom njegov bratić Šefkija, a zatim, jedno vrijeme, i Hadžov sin Lutvo Bjelak. Među živima nije ni jedan od četvorice Hadžovih sinova - Zulfo, Lutvo, Hamza i Hilmo, a i obje crkve - Muratka i Lala su umrle.

Živi su, međutim, unuci i ostalo potomstvo. Živi i ponosni na djeda Hadža. Okupljanje, opremanje mezara i izgradnju nišana, učenje mevluda i sve drugo - sami su finansirali. To je, kažu, uz dovu i rahmet, najmanje što mogu uraditi za svog pretka, kojim se ponose.

Lijepo bi bilo da se Hadžikine neprolaznosti sjetio i neko iz širokog kruga odgovornih i pozvanih. Škola u Komaranu, pored takve biografije i takvih djela koji su Hadžiku učinili besmrtnim, i dalje je bezimena!!?

Ni državni organi a ni nacionalne institucije Bošnjaka do sada nisu pokazale znake da cijene ovakve i slične primjere. Nema se kad od svakojakih dnevnapoličkih poslova, reklo bi se.

Šteta! I jazuk!

Muharem M. Mutabdzija

In memoriam:

21. Decembra 2008. godine u 72. godini života preselio je veliki i častan čovjek

UZEIR BEĆOVIĆ

(8.IV 1936. - 21. XII 2008)

Faruk Dizdarević

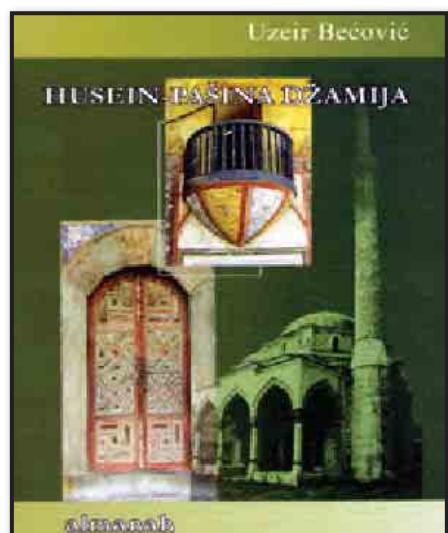
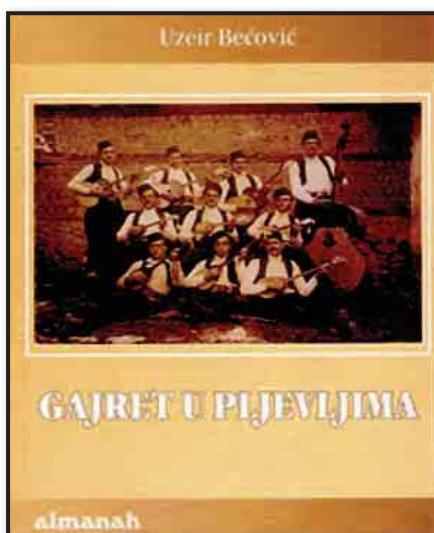
Tajna čovjekovog života nije u tome da se samo živi, već i u tome zašto se živi. Kao potvrda ove izreke i kao primjer tome može biti Uzeir Bećović - Bećo. Bećo je bio čovjek nesvakidašnje energije: agilni omladinski aktivista, aktivni društveno-politički i kulturni radnik, izuzetno uspješni prvi čovjek Međurepubličke zajednice, priježni hroničar Pljevalja i okoline, kao i kulturnih aktivnosti Međurepubličke zajednice... No, prije i iznad svega Bećo je bio veliki i častan čovjek. Takvim su ga smatrali svi koji su ga bliže poznavali.

Rodio se 8. aprila 1936. godine u Lever Tari (opština Pljevlja), gdje je učio osnovnu školu. Gimnaziju je završio u Pljevljima, a potom se školovao u Zagrebu i Beogradu. Uzeir potiče iz časne porodice Bećovića. Može biti varljiv ugled koji nasljeđujemo od roditelja i djedova; on brzo nestaje ako ga ne prati vlastita vrlina. Zahvaljujući isključivo svojim kvalitetima Bećo se uspješno uspinjao ljestvicama profe-

sionalne karijere: radio je na odgovornim dužnostima u Školi učenika u privredi i Školskom centru za drvnu industriju, u čijem sastavu je bila i Tehnička škola drvoprerađivačkog smjera /sekretar/, u Opštinskom komitetu Saveza omladine /predsjednik/, u OK SK /profesionalno/, u RSUP Crne Gore (SDB) /inspektor/, a od 15. decembra 1979. do 1. januara 1999. godine u Međurepubličkoj zajednici za kulturno-prosvjetnu djelatnost sa sjedištem u Pljevljima /direktor/. Sa te funkcije odlazi u penziju.

Aktivnosti Međurepubličke zajednice, te jedinstvene institucije čije je temelje postavio Kemal Šećerkadić, su nesamjerljive, a njena uloga u oblasti kulture na jednom širokom području, na tromeđi nekadašnjih republika nekadašnje Jugoslavije, a sada država Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine, uistinu nezamjenljiva. Tome je u velikoj mjeri doprinio Uzeir Bećović koji je Zajednicom rukovodio duge

***Bećo je bio
čovjek
nesvakidašnje
energije: agilni
omladinski
aktivista,
aktivni
društveno-politički i kulturni
radnik***

dvije decenije. Bećo je posjedovao naglašen dar da motiviše ljude da se uključe u aktivnosti Zajednice. Znao je da kaže: jedna se ruka ni u moru sama ne može umiti.

Kao jedan od dugogodišnjih aktivista Međurepubličke zajednice i blizak Bećov saradnik neću, razumljivo, ovom prilikom govoriti o impresivnim rezultatima Zajednice: o realizovanih preko 10.000 scensko-muzičkih i blizu 3.000 književnih programa; preko 2.500 likovnih i dokumentarnih izložbi; o stotinama susreta i manifestacija; o otvaranju prvih muzičkih škola na njenom prostoru; o nezaboravnim pozorišnim pred-stavama iz velikih jugoslovenskih pozorišnih kuća; o oko 10.000.000 posjetilaca tih programa, i tako dalje – sve to organizovano od strane Međurepubličke zajednice - već ću podsjetiti na jednu aktivnost, bolje – jedan Bećov gest u kome sam i sam učestvovao i zbog kojeg izražavam poštovanje našem mrtvom prijatelju. Naime, u zlo doba, maja 1993. dok je besnio rat u Jugoslaviji, Bećo je preko Međurepubličke zajednice pokrenuo manifestaciju pod nazivom *Zajedno - za mir i prijateljstvo*. Okupio je preko 300. najistaknutijih pjesnika, glumaca, pjevača, recitatora, folklorista - od Kolašina do Sjenice i od Rožaja do Pljevalja i u nizu gradova članica Zajednice realizovali smo te programe, javno se protiveći ratnom vihoru – smrti, razaranju, nesrećama i patnjama. Bećo je u više navrata govorio da je veoma ponosan na to. Eto, takav je Bećo bio: humanista, čovjek bez predrasuda i bilo kakvih predubuđenja, ljudina!

Bećo se aktivno bavio publicističkim i stručno-naučnim radom. Znao je da što se ne zapise propada u neizmjerne dubine zab-

orava, pa je vrijedno bilježio, istraživao, pisao i objavljivao knjige. Štampana mu je 21. knjiga (Jugoslovenska pionirska akcija (1975), Susret imenjaka na Jabuci (1978), Pod zastavom Tita – ORB iz pljevaljskog kraja 1946. – 1986. (1986), Tromedā bez međa (1989), Susretanja (1990), Mladost je herojstvom progovorila (1990), Književna riječ na tromedji (1991), Pljevlja – tragom vremena (1992 i drugo izdanje 1996), Vremena i prostori – staze, ljudi i mostovi (1993), Program počinje u Vašing-

Tekstovi su mu prevodeni na slovenački, makedonski, albanski, bugarski i poljski jezik.

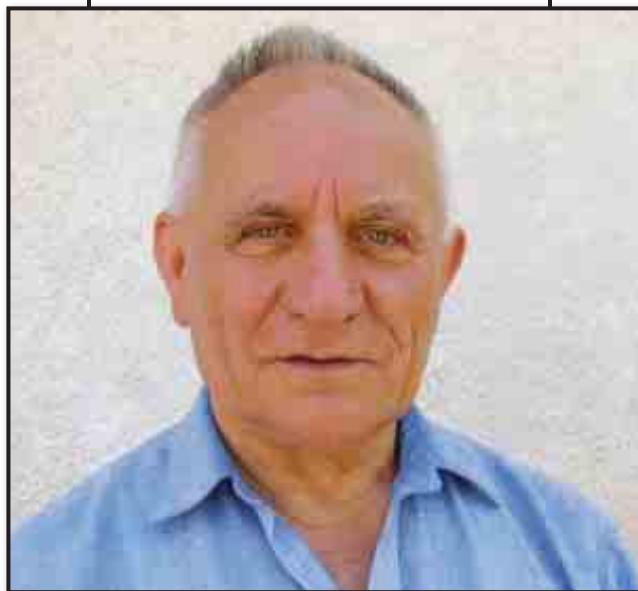
Generacije pjesnika, od kojih su danas neki klasici, zahvalni su Uzeiru Bećoviću, sekretaru Međurepubličke zajednice, što im je objavljivao knjige, mnogima od njih prve knjige. Kao izdavač potpisao je 347. naslova od skoro toliko autora sa prostora bivše i sadašnje naše zemlje.

U okviru društvenog i kulturnog angažovanja Uzeir Bećović je bio član mnogih udruženja, savjeta, odbora, žirija, itd. na prostoru Međurepubličke zajednice, Crne Gore i SR Jugoslavije. Inicijator je i pokretač niza stvaralačkih programa i kulturnih akcija. I nakon odlaska u penziju neuromorno je radio: prikupljao je građu za svoje knjige usredstven na promovisanje kulturnih osobenosti stanovništva koje naseljava pljevaljski kraj; bio je predsjednik Bošnjačko-Muslimanskog kulturnog kruga

Pljevalja i član Upravnog odbora Bošnjačkog kulturnog centra Crne Gore. Bio je član Odbora za sanaciju Husein-pašine džamije u Pljevljima i zadužen za izradu monografije o ovoj znamenitoj građevini koju je trebao da uradi nakon njene potpune sanacije.

Dobitnik je preko 60. društvenih priznanja i nagrada, među kojima su dva državna ordena i sedam priznanja iz inostranstva.

Uprkos briliantnoj radno-profesionalnoj karijeri, Bećo je bio skroman čovjek. Istini za volju, često je lakše biti skroman onome ko je nešto uradio, nego onome ko nije. Bio je zaista dobar čovjek u punom smislu te riječi. Stara mudrost kaže: mnogo je ljudi ali je čovjek rijedak.

tonu (1994 i drugo izdanje 1995), Pjesnička riječ na izvoru Pive 1971. – 1995. (1995), Tutinski književni susreti 1978. – 1996. (1996), Kultura ne zna granice (1997), Lever Tara i njeno stanovništvo (1997 i drugo izdanje 2003), Decenije uspona (1997), Prelistavanje vremena – odbrana kulturne povezanosti (1998), Prvi vijek pozorišta u Pljevljima (1999), Kulturna panorama Pljevalja (2001), Kulturno-umjetničko društvo „Volođa“ 1945. – 2000. (2000), Husein-pašina džamija u Pljevljima (2006), Kulturna baština muslimanskog naroda u Crnoj Gori (2007), Gajret u Pljevljima (2007), 13. separata i oko 2.500. novinskih i drugih priloga. Iza njega su ostala tri rukopisa spremna za štampu.

In memoriam:

U Bostonu, 20. Decembra 2008. godine u 53. godini života umro jedan od najboljih znalaca epike balkanskih naroda i osvjedočeni prijatelj Sandžaklija

ZLATAN ČOLAKOVIĆ

(ZAGREB, 13. II 1955- BOSTON 20.XII 2008)

Prof. dr Šerbo Rastoder

*Prerani odlazak
ovog vrijednog i
blagorodnog
čovjeka,
izvanrednog
naučnika i
prijatelja
brojnih
intelektualaca
širom svijeta
ostavlja teško
nadoknadinu
prazninu*

Prerana i iznenadna smrt jednog od najboljih znalaca epike balkanskih naroda, učenika najpoznatijih harvardskih profesora i velikog prijatelja Crne Gore i njenog epskog nasljeđa, dr Zlatana Čolakovića, predstavlja nenadoknadiv gubitak kako za njegove brojne prijatelje i saradnike širom svijeta, a u Crnoj Gori posebno, tako i za naučnu oblast kojom se istražno, stručno i sistematski bavio. Rođen je u familiji poznatih intelektualaca, od kojih je otac Enver bio jedan od najpoznatijih lirika, eseista, romano-napisaca, dramskih pisaca i prevodilaca južnoslovenskih prostora u periodu između dva svjetska rata. Zlatan Čolaković je diplomirao komparativnu književnost i filozofiju (1979), magistrirao (1982) i doktorirao (1984) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Neposredno pošto je odbranio doktorat Čolaković je kao Fulbrajtov stipendista otišao na Harvard, gdje naredne četiri godine sarađuje s Albertom Bejts Lordom, čuvenim homerologom i nasljednikom Milmana Perija, po mnogima najčuvenijeg homerologa XX vijeka. Po dolasku na Harvard Čolaković počinje raditi u Slavističkom odsjeku biblioteke "Widener" Harvarda. Ujedno je držao predavanja na Harvardu i univerzitetu Waterloo u Kanadi. Boravak na Harvardu Čolaković je iskoristio da se temeljnije upozna sa čudesnom zbirkom "The Milman Parry Collection" odnosno Perijevom zbirkom, koja se sastoji od tekstova koje je Milman Peri sa svojim saradnicima Nikolom Vučnovićem i

Iljom N. Goleničevim-Kutizovim sabrao 1933, te 1934-1935. godine, uglavnom epiku od pjevača koje je pronašao u Sandžaku.

Ovoj zbirci je kasnije pridodata zbirka stihova koje je sabrao Albert Bejts Lord (1912-1991), harvardski profesor i višegodišnji kurator Perijevе zbirke, autor čuvene knjige *Pjevač priča* (1960. prvo izdanje), koji je od 1937. godine počeo sabirati albansku epiku, da bi od 1950. počeo sabirati epiku u krajevima Crne Gore i to uglavnom od Perijevih pjevača. Dr Čolaković je o ovoj zbirci zapisao "*Lordova zbirka je izvanredni dokument umiranja naše epske tradicije*". Iz ove zbirke Dr Čolaković je transkribovao i redigovao tekstove snimaka oko 90.000 stihova bošnjačkih epskih pjesnika, ali je odlučio da se i sam okuša na poslovima sabiranja stihova epske tradicije Bošnjaka. Tako je tokom 1989. sa suprugom Marinom Roje-Čolaković počeo sakupljati i bošnjačku epiku u Rožajama i okolini i prvi zabilježio cijelovite bošnjačke epske pjesme na filmu. Slučajno upoznavanje autora ovih redova i dr "Almanaha" i ovog vrsnog znalca epike Bošnjaka Crne Gore.

Prvo je u Rožajama i u Bijelom Polju u julu 2005. organizovan veliki naučni skup "Epika Bošnjaka u Crnoj Gori, Murat Kurtagić- Avdo Međedović" koji je okupio najveće znalce ove problematike iz zemlje i inostranstva. "Almanah" je imao sreću da je u liku dr Zlatana Čolakovića našao ne samo vrsnog znalca ove tematike, koji je nastavio putem koji su označili svjetski

poznata naučna imena kao što su Milman Peri i Albert Bejts Lord, već i saradnika čiji je stručni autoritet bila dovoljna zaloga da se uspostavi saradnja sa *The Milman Collection*, Univerziteta Harvard.

Naklonost koju smo posredstvom dr Zlatana Čolakovića dobili od ove poznate kolekcije za napore u pokušajima stručnog valORIZovanja bošnjačke epike bila je presudna za realizaciju nekih kapitalnih projekata iz ove oblasti. S dozvolom *The Milman Parry Collection* s Harvara, po prvi put su objavljene i dvije značajne epske pjesme Avda Međedovića: *Katal ferman na Djerđelez Aliju, te Gavran kapetan i serdar Mujo u knjizi* dr Zlatana i Marine Čolaković, *Mrtva glava jezik progovara, Almanah, 2004*, 670. Uz dnevnik sabiranja i razgovora s Kurtagićem o njegovom umijeću i pjesmama, knjiga sadrži tekstove objavljene u časopisu "Almanah" kao i u američkim, kanadskim i hrvatskim časopisima, potom i formularni prepjev *Pjesme o Kostrešu* na engleski jezik.

Poseban doprinos teoriji tradicionalne epike Z.Čolaković daje u teoretskom traktatu *Herojska mitska priča*, a u posebnom poglavljju opisuje i nastanak slavne zbirke *Milmana Parryja*. Dio knjige na engleskom jeziku posvećen je anglosaksonskim naučnicima i studentima, a sadrži pregled istořije sakupljanja i objavljuvanja bošnjačke epike, te detaljni popis zbirke Alberta Lorda i Čolakovićevih transkripcija i edicija sa Harvarđem. Značajan doprinos knjizi predstavljaju fotografije pjevača iz tridesetih i pedesetih godina XX vijeka, iz arhiva zbirke Milmana Parryja. Ove fotografije, kao i tekstove pjesama Avda Međedovića, *Almanah* i autori objavljaju s posebnom dozvolom univerziteta Ha-

rvard i kuratora zbirke *The Milman Parry Collection of Oral Literature* biblioteke Harvardskog fakulteta. U domenu izučavanja epike svakako kapitalni poduhvat nastao pre-vashodno zahvaljujući zalaganju i znanju dr Čolakovića je objavljanje dvotomnog, dvojezičnog kritičkog izdanja epike Avda Međedovića - *Epika Avda Međedovića – The epics of Avdo Međedović, I-II, Almanah, 2007*.

Zlatan Čolaković, u saradnji s internacionalnim timom home-

Međedovićevu bibliografiju, rječnik Međedovićeve epike i fotografije iz Perijevog arhiva na Harvardu.

Zahvaljujući dr Čolakoviću "Almanah" je objavio 41.240 stihova Avda Međedovića i učinio da se ovaj velikan epskog stvaralaštva, poznatiji u svijetu nego kod nas, simbolično vrati u Crnu Goru, odnosno u svoj zavičaj. Pored bavljenja naučnim radom dr Čolaković je kao osvijedočeni filantrop u Kanadi godinama radio kao sudski tumač, pomazući stotinama izbjeglica iz bivše Jugoslavije da ostvare svoja prava na sudovima. Bio je i poznati kompjuterski stručnjak i kao takav je vodio informatičke sisteme više bostonских kompanija.

Kao urednik književne ostavštine svog oca, Envera Colakovića, objelodanio je niz njegovih djela (*Izabrane pjesme*, romani *Mali svijet, Lokljani, Iz Bosne o Bosni*), te pripremio za štampu knjige *Jedinac, Biblijske priče xx stoljeća, Knjiga majci*. 1989. objavio je knjigu "Tri orla tragičkoga svijeta" o starogrčkoj tragediji, Aristotelu, homerskoj i bošnjačkoj epskoj mitotvorbi. Za folkloristički doprinos dobio je 1991. Nagradu države Kanade. Saradivao je s brojnim časopisima širom svijeta, autor je više studija i knjiga koje su izuzetno cijenjene u svjetskoj naučnoj javnosti.

Prerani odlazak ovog vrijednog i blagorodnog čovjeka, izvanrednog naučnika i prijatelja brojnih intelektualaca širom svijeta ostavlja teško nadoknadivu prazninu. Bošnjaci u Crnoj Gori su u liku dr Zlatana Čolakovića izgubili jednog od najboljih znalaca njihovog kulturnog nasljeđa, prijatelja i osobu koja je rado dolazila u Crnu Goru, posebno u Rožaje.

rologa, antropologa, folklorista i slavista, te Perijevim arhivom univerziteta Harvarđa, pripremio je dosad najveći izbor epike Avda Međedovića. Na preko 1000 stranica ovih knjiga objavljen je najobuhvatniji pregled Međedovićevog stvaralaštva (novo izdanje slavnog epa *Ženidba Smailagić Meha* i četiri obimna epska spjeva). Po prvi put su objavljeni razgovori Međedovića sa Perijem i Vujnovićem o pjesmama, pjevačima i tehnicu epskog stvaranja, kao i Parryjev dosad nepoznat rukopis *Pitanja iz Bijelog Polja*. Izdanje sadrži i izbor najznačajnijih tekstova o Međedoviću (Lord, Bašić, Danek), hronologiju Parryjevog sabiranja,

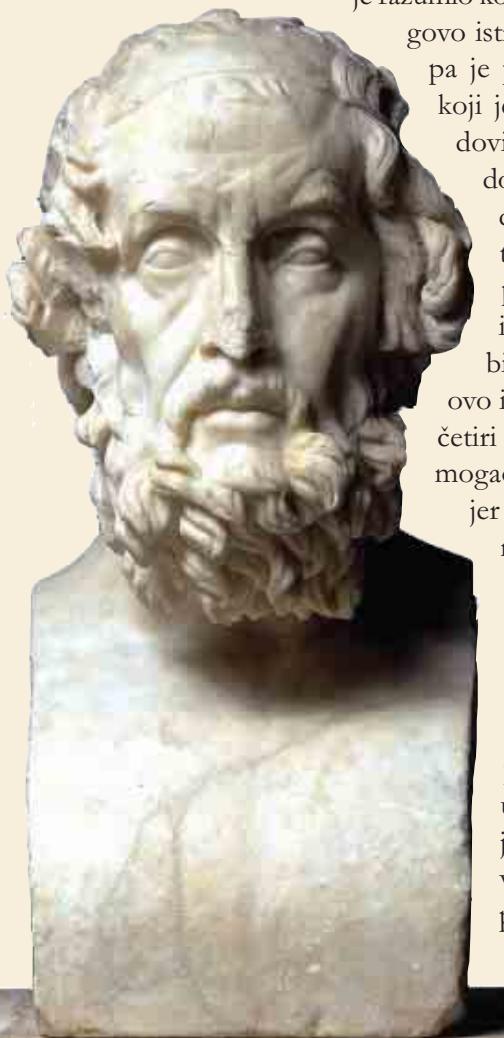
Dr. Zlatan Čolaković (1955-2008)

PJEVAČ IZNAD PRIĆA

HOMER - MEĐEDOVIĆ I TRADICIJSKA EPIKA (III)*

Dr. Zlatan Čolaković

Epski post-tradicijski antički pjevač
Homer (8 st. p.n.e.) (bista iz britanskog muzeja)

Najdulji Međedovićevo epovo bili su oni, koje je naučio iz tiskanih izvora. On je izjavio da ih nikada nije čuo u izvedbi od drugih pjevača. Parry je razumio koliko je ovo značajno za njegovo istraživanje *Homerskog pitanja*, pa je pronašao mladog momka koji je čitao te tekstove Međedoviću i snimio njegovo svjedočenje. Momak je objasnio da je čitao Međedoviću tekst *Zenidbe Smailagić Meba* puna tri dana. Nama je ova izjava otkrila mnogo, jer bismo mi pročitali naglas ovo isto djelo otprilike za tri do četiri sata. No, taj mladić je mogao čitati samo vrlo polako, jer mu je čitanje «umaramo mozak». Međedoviću se činila ta pjesma neobično dugom, premda je njena duljina bila otprilike iste duljine kao pjesme njegovih drugova tradicijskih pjevača. Kada je Vujnović upitao Međedovića koliko je otprilike dulja njegova verzija pjesme od one iz pjesmarice, Međedović je odgovorio da je bila možda »dvostruko dulja«. No ona je, uistinu bila šest puta dulja, i on ju je diktirao punih šest dana.

16. Naš pjevač Murat Kurtagić, također, je naučio svoje »najdulje« pjesme iz tiskanih izvora. Njegova supruga, koja je jedva mogla čitati, čitala mu je te pjesme neobično polako. On je izjavio nama da su pjesme iz pjesmarice bile toliko duge da »čak kada ih pjevam šest sahata bržom, ne mogu istjerati do kraja.« Naučeni da »preuzmu« pjesmu od drugoga pjevača slušajući je samo jedamput, kao ljudi izvanredno istrenirane memorije, pjevači su pamtili svaki detalj pjesme koju im se čitalo. Važno je nadodati, da su pjesme iz tiskanih izvora bile skupljene u drugim krajevima, te da su sadržavale različitu, neobičajenu dikciju i nove teme, dotad nepoznate u regiji gdje su živjeli Međedović i Kurtagić. Kako su mnogi junaci iz pjesmarica, s druge strane, bili isti, a mnoge teme pjevačima već bile poznate, oni su osjećali da su tiskane pjesme bile isto toliko istinite, ili čak i više istinite, nego što su pjesme pjevača iz njihove regije. Pjevači su bili sretni da mogu proširiti svoj repertoare i donijeti nove priče u svoju zajednicu. Međutim, ono što su donijeli nije ušlo u njihovu tradiciju na tradicijski način i nije se naučilo na tradicijski način.

Nabrojimo ukratko dosadašnje argumente:

Pjesme bošnjačkih tradicijskih usmenih pjesnika nisu slične Homerovim epovima. Samo pjesme post-tradicijskih pjevača naliče na njih. U bošnjačkoj tradiciji takve se pjesme otpočinju pojavljivati kada pjevači

* Prije završetka objavljivanja trećeg nastavka ove zanimljive studije stigla nam je vijest o iznenadnoj smrti, Zlatana Čolakovića. Zlatan je sa zadovoljstvom prihvatio kontinuiranu suradnju sa našim časopisom. Redakcija Bošnjačke riječi će i u narednim brojevima nastojati da neguje uspomenu na našeg izvanrednog stvaraoca, istraživača i naučnika.

1) otpočnu učiti pjesme iz pisanih izvora, 2) razvijaju svoj vlastiti, osebujni i jedinstveni stil izvedbe, 3) tvore mnogo dulje pjesme, jer je došlo do promjene u okolnostima izvedbe, 4) razvijaju referencijalnost putem «miješanja» pjesama i korištenjem tradicijskih tema i motiva u ne-tradicijskom kontekstu, 5) uvode nove teme, novu diktiju i sadržaje nepskih tradicijskih oblika u svoje epove, 6) prilaze svojoj vlastitoj tradiciji s ironijom, i unose u nju svoje vlastite ideje. Čini nam se da glavninu ovih argumenata treba primijeniti na Homerovu umjetnost.

17. Tradicijski pjevači ne mogu naučiti pjesme post-tradicijskih pjevača na prirodni način, slušanjem njihove izvedbe.

Post-tradicijski pjevač oblikuje svoj zaplet na novi način, a njegova je usavršena tehnika pjevanja, ili radije deklamiranja, u izvedbi (koju unutar bošnjačke tradicije razvija, uglavnom, sam pjevač), kako jedinstvena tako i ne-tradicijska.

Kad je Vujnović izjavio Međedoviću da bi i on mogao naučiti i izvoditi njegovu pjesmu, Međedović mu je odgovorio: «Nikada ti ne bi mogao naučiti da izvodiš moju pjesmu kao ja, čak ni kad bi to pokušavao naučiti čitav svoj život». Ovo pokazuje njegovu svijest o tomu da je njegova tehnika jedinstvena. Vujnović mu je odgovorio: «Zapisao sam tvoju pjesmu, kako si se je diktirao, riječ-za-rijec. Za tri mjeseca ja je mogu naučiti napamet, pa je pjevati isto kao što je ti pjevaš». Međedović se složio da bi to moglo biti moguće. No, unutar tradicije, od mladog se pjevača očekuje da nauči kako tehniku, tako i pjesme od starijih pjevača, slušanjem njihovih izvedbi.

18. Ukoliko post-tradicijski pjevač i/ili njegov učenik hoće sačuvati svoj ep za potomstvo, jedini je način da se u tomu uspije diktat pjesme

nekome drugom, ili pjevačevu zapisivanje pjesme svojom vlastitom rukom (ili, danas, filmsko i audio snimanje). U skladu s tim, postoji snažni razlog za takvog pjevača i njegove učenike da se pronađe način očuvanja pjesme, kako bi je se naučilo napamet i tako spasilo i nastavilo njen život.

Georg Danek dokazuje, vrlo uvjerljivo, da je *Ilijada* morala biti sačuvana u obliku zapisa prije no što joj se dodalo *Doloneju*, te da je pjesnik *Doloneje* vrlo vjerojatno naučio *Ilijadu* napamet iz pisanih teksta.

19. Ako su Homerovi epovi *Ilijada* i *Odiseja* bili, kao što mi predmijevamo, post-tradicijski umjetnički proizvodi, nijedan tradicijski pjevač nije ih mogao naučiti slušajući Homerovu izvedbu. Rapsodi, koji su naučili

n a p a m e t

najvjerojatnije iz zapisanih izvora, bili su recitatori koji reproduciraju spjev. Stoga se ne čini pravilnom primjena načela usmene tradicijske književnosti na post-homerske recitatore Homerove epike. Oni su bili izvođači i glumci, a promjene koje su unijeli u tekstove bile su od minornog značaja. Kao primjer moderne analogije možemo uzeti kompozitore klasične muzike i pijaniste izvođače.

20. *Tradicijski* pjevač-priča su konzervativni i osjećaju da je sadržaj tradicijskih pjesama istinit, povijestan i svet. Oni se trude naučiti svoje epske pjesme «rijec za rijec» od drugih tradicijskih pjevača. Međutim, unutar tradicije pjevanja dugih pjesama, i bez znanja pisanja, to nije moguće. Njihove mitsko-poetske tvorbe sastoje se u korištenju tematskih struktura, sličnih onima koje

su ranije naučili, i njihovoj izgradnji u novu cjelinu. Oni smještaju individualnu «istinitu» pjesmu u svoju vlastitu mitsku strukturu. U skladu s tim, unutar tradicije se **ista individualna priča** utjelovljuje u **različitu mitsku strukturu** (Dvoboj, Rat, Povratak, Opsada, Oslobođanje ili neka kombinacija svih nabrojenih struktura). Ova je tehnika tvorbe u biti slična re-kreaciji priče o Orestu i Elektri starogrčkih tragičkih pjesnika (što dokazujem u knjizi *Tri orla tragickoga svijeta* o tragediji i Aristotelovoj *Poetici*, CeKaDe, Zagreb, 1989).

21. Lordova teza iz knjige *The Singer of Tales*, da se tradicijski pjevač koji uči iz tiskanog izvora ne razlikuje od onoga koji uči slušanjem drugih pjevača, zavodi na krivi put. Pjesme tako «naučenog» pjevača postaju bitno različite od tradicijskih pjesama. Učenje iz pisanih izvora uništava tradiciju pjevanja usmeno-naučenih usmenih pjesama. Svaki poznavalac takvih materijala slaže se s ovim našim stavom. Dovoljno je analizirati dvanaestak verzija «Ženidbe Smailagić Meha», koje se čuvaju u *Zbirci Parry*, a koje su sve nastale pod utjecajem istog tiskanog izvora. Sve one slijede, više ili manje ropski i doslovno, strukturu zapleta iz tiskanog izvora, uključujući Mededovićevu verziju. Zbog toga, takve epske pjesme prestaju biti dio živuće tradicije. Sa stajališta proučavanja tradicijskih epskih pjesama, takve hibridne pjesme ne bi se smjelo smatrati tradicijskim. Čim pjevač nauči svoj zaplet iz pisanih izvora, taj njegov zaplet postaje ukočen (inflexible). Jedan od Parryjevih pjevača naučio je tu pjesmu napamet, riječ-za-rijec, sa 90% točnosti, premda je pjesma duga preko 2,000 stihova. Dejvid Bajam je s pravom smatrao da takav način učenja postaje uzrok «tematske paralize» u pjevačevoj tvorbi.

n a p a m e t

najvjerojatnije iz zapisanih izvora, bili su recitatori koji reproduciraju spjev. Stoga se ne čini pravilnom primjena načela usmene tradicijske književnosti na post-homerske recitatore Homerove epike. Oni su bili izvođači i glumci, a promjene koje su unijeli u tekstove bile su od minornog značaja. Kao primjer moderne analogije možemo uzeti kompozitore klasične muzike i pijaniste izvođače.

20. *Tradicijski* pjevač-priča su konzervativni i osjećaju da je sadržaj tradicijskih pjesama istinit, povijestan i svet. Oni se trude naučiti svoje epske pjesme «rijec za rijec» od drugih tradicijskih pjevača. Međutim, unutar tradicije pjevanja dugih pjesama, i bez znanja pisanja, to nije moguće. Njihove mitsko-poetske tvorbe sastoje se u korištenju tematskih struktura, sličnih onima koje

S druge strane, učenje pjesama iz zapisanih izvora izaziva nastanak post-tradicijskih pjevača, poput Međedovića. Njihove pjesme i njihova tehnika vrlo su slični Homerovoј epici. Homerolozi bi trebali istražiti je li Homer, također, mogao poznavati zapisane izvore. Nama se čini da njegov katalog i detaljne genealogijske referencije ukazuju na tu mogućnost.

1937. godine, dakle dvije godine nakon Parryjeve smrti, Vujnović je zapisao putem diktata jedinu *bona fide* tradicijsku verziju pjesme *Ženidba Smailagić Meha*. Izvorište svih ostalih verzija jest pjesma prvi put objavljena 1886. godine, koju je zapisao Friedrich Salomo Krauss. Vujnoviću je pjesmu izdiktirao stari Parryjev pjevač Ibro Bašić iz Stoca. Bašić nije naučio tu pjesmu iz tiskanog izvora, nego na tradicijski način od drugog pjevača. Jednako važna činjenica jest da je objavljena verzija iz 1886. godine, zapisana u njegovoј regiji.

Bašićev zaplet sadrži značajnu razliku od onog u tiskanom izvoru; njegova mitska struktura promijenila se iz pjesme Ženidba-Rat strukture, u pjesmu Ženidba-Dvoboј strukture, u kojoj Meho nije samo spasio Fatu, nego je, također, zadobio još jednu ženu u junačkom dvoboju! (Ova verzija pjesme ilustrira ne-traditionalnost Međedovićeve i drugih verzija, koje se čuvaju u *Zbirci Parry*, a koje su skupili Parry i A. B. Lord).

22. Teorija postepenog fiksiranja Homerskih tekstova kroz dugi vremenski period (Gregory Nagy), nema analogiju u južnoslavenskim materijalima, ukoliko ne uzmemu u obzir objavljene verzije Međedovićevog epa *Ženidba Smailagić Meha*. Budući da ne opstoje bitne razlike u strukturi zapleta unutar sačuvanih manuskriptata *Ilijade i Odiseje*, primarni izvor svih njih jest jedna verzija (moguće - samo jedan manuskript). Međutim, izgleda da se *Doloneju* dodalo *Ilijadi*. Stil i dikcija *Doloneju* upućuju na to da Homer nije njezin autor. Nama nije poznato je li itko dosad pružio zado-

voljavajuće objašnjenje zašto se *Doloneju* nadodalo *Ilijadi*, te zašto sam Homer nije uključio taj važni dio priče u svoju vlastitu *Ilijadu*. Što god bilo razlog tome, bošnjačke tradicijske episke pjesme bliske *Ilijadi* sadrže unutar svojih zapleta temu opasnog noćnog jahanja dvojice junaka u neprijateljsko područje, i njihovo zarobljavanje opreme nepobjedivog konja.

Avdo Međedović (1875-1955), svjetski post-tradicijski guslar

Hapax legomena, neobično bogata dikcija, mješavina dijalekata i zapanjujuća pjesnička izvanrednost Homerove epike dokazuju umijeće jedinstvenog post-tradicijskog pjesnika. Veliki broj stihova koji sadrže riječi koje pjesnik nije razumio, ogromni broj stihova izbačenih iz starijih rukopisa, kao i cijeli odjeljci koji se *verbatim* ponavljaju u Homerovim tekstovima, ukazuju na vrlo zamašno i postepeno editiranje tekstova, s mogućim utjecajem mnogih izvedbi, kao i na vrlo vjerojatnu školu Homerovih učenika. U najmanju ruku, neka različita čitanja čine se legitimna. Možda nema načina da se dešifriira «točna» verzija mnogih stihova, jer takva verzija ne mora biti Homerova verzija. Ipak, uzrok prividnom postepenom fiksiranju teksta mogao je nastati prepisivanjem i nanovnim prepisivanjem manuskriptata tokom

mnogih stoljeća, kao i putem editiranja teksta.

Ukoliko se prihvati analogija s Međedovićem, Homer kao post-tradicijski pjesnik ne bi nikada ponovio *Ilijadu i Odiseju* u identičnom obliku verzijama koje mi poznajemo. U svojim slijedećim izvedbama, on bi uveo mnoge promjene u zaplet, kao što je to učinio Međedović u svojoj drugoj verziji *Ženidbe Smailagić Meha* (snimio A. B. Lord). Homerova dikcija i duljina njegovih poema, također, bi doživjele promjene, ako bi se ponovno zabilježile nakon duljeg vremenskog roka.

23. Treba odbaciti Lordov postulat *Nema usmenih pjevača koji nisu tradicijski* (*The Singer of Tales*, 155, Lordov italicik), na kome se osniva njegovo razumijevanje «usmenog tradicijskog» Homera i Međedovića. Pojam «tradicija», u najmanju ruku među homerozima, zahtjeva novu definiciju, jer se čini da su mnogi među tim znanstvenicima preuzeli ovaj termin od Parryja i Lorda, bez dužnog opreza. Uistinu, nesumnjiva je činjenica da postoje mnogi usmeni pjevači koji *nisu* tradicijski. Velik broj zbirki usmenih tradicijskih pjesama, uključujući *Zbirku Parry*, sadrži ne-tradicijske pjesme, premda su ih pjevači ispjevali u izvedbi.

Parry je pristupio Homeru kao «tradicijском» pjesniku, prije nego što je shvatio da je on bio «usmeni» pjesnik. On je temeljio Homerovu «tradicionalnost» na razlici Homerovog stila i dikcije od stila i dikcije pisane književnosti. Slobodno možemo reći da je njegov rani pojam «tradicije» bio isprazan, te da je njegov rani pristup «usmenosti» u odnosu na «pismenost», i veliki ponor među njima, također bio zasnovan na literaturi a ne na iskustvu (bookish), romantično prenaglašen i pod utjecajem Marcel Jousseovih pretjeranih generalizacija. Dok je prema Parryju «tradicijски pjesnik» značio «isto što i usmeni pjesnik», ne mislim da je prema Parryju «usmeni

pjesnik» značio «isto što i tradicijski pjesnik». Nažalost, Parry nije imao vremena da preispita svoje poimanje Homerove «tradicionalnosti», na temelju svoga intimnog poznavanja i promatranja *bona fide* tradicijskih pjevača i post-tradicionalnog Međedovića.

24. Homer jest bio usmeni pjesnik-umjetnik, ali on nije bio tradicijski pjevač-priča. Nama se čini točnim slijedeći postulat, primjenjiv kako na starogrčku, tako i na bošnjačku i južnoslavensku tradiciju: *Nema tradicijskih, kao ni post-tradicionalnih pjevača, koji nisu usmeni*. Homer je mogao diktirati svoju *Ilijadu*, i on je mogao napisati svoju *Odisiju* svojom vlastitom rukom. To uopće nije bitno u odnosu na njegovu tradicionalnost, post-tradicionalnost ili usmenost.

«Teorija diktata» ima dugu povijest, a prikazao ju je na svom crtežu već Rembrandt, davne 1663. godine. Smatra se da je u određenom trenutku povijesti, vjerojatno u 8. stoljeću prije Krista, Homer diktirao svoje poeme nekom zapisivaču. Prema nama, nesumnjivo je Parry bio prvi koji je anticipirao teoriju diktata, što se može zaključiti iz načina njegova skupljanja 1935. godine u Bijelom Polju i iz njegovih neobjavljenih rukopisa(!) *Pitanja iz Bijelog Polja i Čor-Huso*. Kako bilo, kasnije je tu teoriju oblikovao A. B. Lord.

Richard Janko (poput velikog homerologa Martina L. Westa) zalaže se za «teoriju diktata» kao objašnjenje izvorišta Homerovih tekstova.⁵⁴ Janko tvrdi da je uspio uočiti razlike u dikciji između *Ilijade* i *Odisije*, što ga je dovelo do zaključka da je *Odisija* mlađa. Ipak, on smatra da je moguće da je isti pjesnik stvorio oba epa, i da su to tradicijski epovi. Nama se čini ispravnim njegovo stajalište o istom pjesniku, koji je ispjевao oba epa. Međutim, u odnosu na Jankovo korištenje termina «tradicionalni», ne možemo se složiti. Naime, mi smo skupili «iste» pjesme od istoga tradicijskog pjevača, Murata Kurtagića, od koga je A. B. Lord zabilježio pjesme

u dva navrata, oko 30 godina, te oko 40 godina, prije nas. Nakon što smo usporedili dikciju u «istim» pjesmama, koje su ispjevane u rasponu od nekoliko desetljeća, uvidjeli smo da se pjevačeva dikcija uopće nije promjenila tokom ovoga perioda. Lord je napravio slične eksperimente i došao do analognih rezultata, kada je snimao pjesme Parryjevih tradicijskih pjevača (u pedesetim i šezdesetim godinama 20. stoljeća). Prema ovoj analogiji, Homerova dikcija ne bi se promjenila da je Homer uistinu bio tradicijski pjesnik, ali, kao što smo upravo naveli, Janko je tvrdio da su njegovi statistički podaci ukazali na značajnu razliku u dikciji oba epa, koja upućuje na historijske faze promjene u pjesnikovom jeziku. Janko također navodi, u svojim komentarima Homerovih «Knjiga» 13-16, da Homer nije «harmonizirao» neke od svojih tema sa svojom tradicijom. No tradicijski pjevač uvijek tvori tradicijski, unutar svoje tradicije. U skladu s tim, njegovo je djelo tradicijsko u svojoj cjelini. Ako usmeni pjesnik harmonizira svoje teme sa svojom tradicijom, to dokazuje da je on već istupio iz svoje tradicije.

Međutim, ako je Homer bio post-tradicionalni pjesnik, njegova bi se dikcija značajno promjenila nakon isteka duljeg vremenskog razdoblja, kao što je bio slučaj s Međedovićevom dikcijom u doba kada je Lord skupljao njegove pjesme (1951. godine, oko petnaest godina nakon Parryja). Bogatstvo i novosti unutar dikcije u Homerovoj *Odisiji*, kao i pjesnikovo uvodenje mnogih tema koje su zahtijevale korištenje nove dikcije (jer se vjerojatno nikada prije nisu koristile unutar starogrčke epske tradicije), čini se da podržavaju naš stav. Kao post-tradicionalni pjesnik, Homer je doista bio prinuđen «harmonizirati» svoje teme sa svojom tradicijom. Ali njegovi epovi nikada nisu mogli postati tradicijski. Stoga, Jankovi pronalasci snažno potvrđuju našu tezu o Homerovoj post-tradicionalnosti, a naša

teza ukazuje na to da bi Janko mogao biti u pravu. Naime, da je post-tradicionalni «Homer» kreirao svoje epove u sedmom, šestom, petom, četvrtom ili trećem stoljeću prije Krista, oblici njegove dikcije i jezika odali bi tu činjenicu (zajedno s obilnim pojavama anakronizama).

Post-tradicionalni pjevači, poput Međedovića i Homera, bili su usmeni pjesnici. Bilo da je Homer diktirao svoju *Ilijadu*, a sam napisao svoju *Odisiju* (a obje mogućnosti čine nam se vjerojatne), on je izdiktirao i/ili napisao oba epa u usmenom stilu, koristeći usmenu dikciju; on je transkribirao svoje vlastite epove «iz svoga duha», «iz svoga srca». Neki bošnjački tradicijski pjevači, koji su naučili pisati, učinili su to isto. Parry je skupio epske pjesme koje su zapisali *bona fide* tradicijski pjevači-priča svojom vlastitom rukom. Mnogi suvremeni pjevači koristili su i drugu opremu za snimanje. Poznati pjevač Ašir Čorović iz Rožaja skupio je svoje vlastite tradicijske pjesme na magnetofonske vrpce, pjevajući u mikrofon.

USPOREDBA TRADICIJSKOG I POST-TRADICIJSKOG PJEVAČA

Epska tradicija može se usporediti s uokvirenim mozaikom, ili radije s uokvirenom pločom igre «puzzle», na kojoj svaki individualni djelić cjeiline stalno ali jedva primjetno mijenja svoj oblik, uključujući i sam okvir. Svaki tradicijski pjevač, kao jedinstveno «utjelovljenje tradicije», poznaje određeni broj tih uvijek-promjenjivih djelića (a to su pjesme), a zbroj svih djelića koje poznaje predstavlja cjelinu uokvirene ploče u njegovom duhu. Sam okvir predstavlja pjevačovo poznavanje tradicije, koje se širi na dikciju, priče, lirske pjesme, legende, zagonetke i mudrosne izreke, pa i dalje, do sveukupnosti tradicije (religija, običaji, vjerovanja, način života itd.). Kada god pjevač rekreira bilo koju od svojih pjesama, svaka od njih mi-

jenja pomalo svoj oblik. Svaka nova pjesma koju pjevač nauči od drugih pjevača smješta se, i zadobiva svoj oblik, unutar okvira fleksibilne ploče; svako novo iskustvo i djelić znanja o tradiciji ugrađuju se u prilagodljivi okvir. Na taj način, kada god tradicijski pjevač «uzima» i rekreira bilo koju od svojih pjesama sa ploče, to se zbiva unutar tradicije, a svaka je pjesma u potpunosti tradicijska.

Post-tradicijski pjevač razbio je okvire ploče ili mozaika unutar svog duha. Kako se to zbilo? On je naučio pjesme iz tiskanih izvora i iz različitih regionalnih tradicija. One su bile nefleksibilne, kada ih je pjevač «transplantirao» u svoju tradiciju. Kada su one ušle unutar okvira ploče u njegovom duhu, njihov je oblik bio tvrd. One su se hranile drugim tradicijskim pjesmama, a zatim rasle sve dok nisu razbile okvire ploče.

U tvorbi bilo koje od svojih pjesama, post-tradicijski pjevač nanovo gradi cjelokupnu ploču i njene okvire. On to čini oblikujući i uokvirujući unutar jedne od svojih pjesama cjelokupnu ploču. Stoga on nikada ne može, kao umjetnik, doseći savršenstvo tradicije. Ponekad se može pričiniti da je on mogao nadići svoju tradiciju i da je on njen vrhunac (Homer), ali je mnogo češće slučaj da on nema uspjeha. Što on pokušava postići u svojoj kreaciji jest uistinu nedostizno: on se trudi dostići i izraziti sveukupnost svoje vlastite tradicije unutar jedne epske pjesme. Zato se umjetnička tvorba post-tradicijskog usmenog pjesnika ne razlikuje u svojoj biti od tvorbe pisane književnosti.

DIGRESIJA O POST-TRADICIJSKOJ DIKCIJI

Post-tradicijski pjesnik potpuno i zauvijek napušta svoju tradiciju; njegova tvorba čini se «malo izvan, malo unutar» tradicije, samo onim znanstvenicima koji nisu upućeni dovoljno dobro ni u jednu usmenu tradiciju. (J. M. Foleyjevo poimanje

Homerskih epova kao «usmeno-delirivanih tekstova» pada nam na pamet kao dobar primjer). Takav pjevač ne unosi samo promjene u svoje pjesme putem duljenja, ukrašavanja, novostvorenih načina zapleta, novih tema i ideja, itd. Njegova se dikcija također mijenja dramatično tokom njegova života. To nije ista *Kunst*

Guslar u tradicionalnoj nošnji

sprache koju koriste tradicijski pjevači.

Kao nadomjestak za nedostatak tradicijskog značenja i mitske dubine, koji se zauvijek gube unutar njegovih pjesama, post-tradicijski pjevač trudi se da obogati svoju dikciju. Lingvisti su pronašli u Međedovićevoj dikciji ogromni broj turcizama, novih oblika riječi, kao i riječi koje je posudio iz tiskanih pjesmarica. Gdje je on naučio svoje turcizme? On je služio u turskoj vojsci punih sedam godina i naučio govoriti turski. Nove oblike riječi treba razumjeti kao njegovu vlastitu invenciju, a on je obogaćivao svoj vokabular iz pjesmarica i učeći od svakoga koga bi sreо, uključujući Parryja i Vujnovića. Njegovo zanimanje za epiku odvelo ga je i u proučavanje kršćanske epike, i on je bio ponosan što je naučio pjesme ne samo od kršćanskih pjevača, nego i iz pjesmar-

ica, kako bi mogao izvoditi neke od njih. One su također sadržavale ponešto drugačiju dikciju i prelijepo nove stihove, koji se nikad nisu koristili u bošnjačkoj tradicijskoj epici. Štoviše, one su obogatile njegovo razumijevanje i poštovanje prema «neprijateljskoj strani», njenim velikim junacima i različitim religijskim pogledima i običajima. Takvo je znanje doprinijelo njegovoј većoj objektivnosti i proširilo njegove vidike do etički zadržavajuće neopredijeljenosti samo za jednu stranu, po kojoj je i Homer s pravom tako glasovit.

Velika pjesnička obdarenost i sposobnost da koriste ne-tradicijsku dikciju, omogućili su post-tradicijskim pjevačima da stvore nove teme i da opišu što god hoće u stihu. Opravданo poštovanje i poimanje Homerove umjetnosti otpočinje tek onda kad čitatelj shvati da su mnogi detalji koje je Homer opisao ušli po prvi put u epske pjesme! Čini nam se očito da Homer nije bio samo svjestan toga, nego da je uveo nove riječi i kolokvijalne izreke u svoje epove s užitkom. (Njegove su proširene usporedbe post-tradicijske i samo njegovo autorstvo, kao što je samo njegovo i majstorsko korištenje upravnog govora, kao što su samo njegovi i mnogi drugi ukrasi). Tvorba zapleta (dizajn) u njegovim epovima je samo njegova.

Tradicijski pjevač nema sposobnost tako nešto dostići, jer tako nešto nije nikada ni od koga čuo. Uistinu, tradicijski pjevač ne cijeni tako nešto. Prema njemu, ukrašavanje nije ništa drugo nego pretjerano duljenje i nešto što lažljivci koriste. Ono što je značajno za tradicijskog pjevača, jest istinita priča i njoj pripadajući tok, koji teče poput rijeke. On se trudi ponovno stvoriti istinito zbijanje unutar dobro znanog svijeta svoje tradicije. On nema potrebu da uvijek nanovo stvara cijeli svijet, kao što je to Homer učinio, a Međedović pokušao učiniti, da bi iskazao svoju mitsko-historijsku priču.

LITERATURA

Burgess, J. S. 2003 *The Tradition of the Trojan War in Homer and the Epic Cycle*; John Hopkins University Press, Baltimore, 2003.

2006 Neoanalysis; Orality and Intertextuality: An Examination of Homeric Motif Transference; Oral Tradition 21/1, 2006, 148-189.

Bynum, David Eliab

1993 *Serbo-Croatian Heroic Poems, Epics from Bihać, Čazin and Kulen Vakuf*, Translated and annotated by David E. Bynum; Garland, New York – London, 1993.

Čolaković, Zlatan

1989 *Tri orla tragičkoga svijeta*; CeKaDe, Zagreb, 1989.

1991 *South Slavic Muslim Epic Songs: Problems of Collecting, Editing, Transcribing and Publishing*; California Slavic Studies vol. 14 (Los Angeles – Berkeley – Oxford, 1991)

2004 *Mrtva glava jezik progorana*; Almanah: Podgorica, 2004.

2004a *Milman, Nikola, Ilij i Avdo Mededović*; Almanah 25-26, Podgorica, 2004.

2004b *Homer: Čor-Huso ili Avdo, rapsod ili aed?*; Almanah 27-28, 2004.

2005 *Nasjede Milmana Parryja* (razgovor s A. B. Lordom); Almanah 31-32, Podgorica, 2005.

2006 Post-traditionalna epika Avda Mededovića i Homera; Latina et Graeca 10, 2006.

2006a *Mededovićeva kazivanja o svom životu, pjesmama i pjevačima*; Almanah 33-34, Podgorica, 2006.

2007 Epika Avda Mededovića, Kritičko izdanje, Uvod R. L. Fowler (The Epics of Avdo Mededović, A Critical Edition, Introduction by Robert L. Fowler); Almanah, Podgorica, 2007.

2007a *Bosniac Epics – Problems of Collecting and Editing the Main Collections*; Forum

Bosnae 39/07, Part Two, 323-361.

Danek, Georg

2006 Ein Bild von einem Helden, Ekphrasis im bosnisch-muslimischen Heldenlied. Avdo Mededović, «Die Hochzeit des Vlahinjić Alija»; Die poetische Ekphrasis von Kunstwerken, ed. Ratkowitsch; Sitzungberichte der phil.-hist. Klasse 735, ÖAW, Wien, 2006, 246-266.

Fowler, Robert L.

2004 *The Cambridge Companion to Homer*, ed. by Robert L. Fowler; Cambridge, Cambridge University Press, 2004

2007 *Uvod/Introduction* (v. Čolaković, 2007)

2007a *Homersko pitanje/The Homeric Question*; (v. Čolaković, 2007, prvo izdanje Fowler, 2004).

Janko, Richard

1982c diction; Cambridge, University Press, 1982.

1990 *The Iliad and its Editors: Dictation and Redaction*; Classical Antiquity 9, 1990.

1992 *The Iliad: A Commentary, vol. IV, Books 13-16*, General Editor G. S. Kirk; Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

1998 *The Homeric Poems as oral dictated texts*; Classical Quarterly 48, 1998.

Lord, Albert Bates

1960 *The Singer of Tales*; Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1960.

1971 *An Example of Homeric Qualities of Repetition in Mededović's «Smailagić Mebo»; Serta Slavica In Memoriam Aloisii Schmaus, Trofenik*, München, 1971.

Mededović, Avdo

1974 *The Wedding of Smailagić Mebo; Translated with Introduction, Notes and Commentary by Albert B. Lord, SCHS 3*, Collected by Milman Parry; Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1974.

1974a *Ženidba Smailagića sina*, ed. David E. Bynum with Albert B. Lord, SCHS 4; Center for the Study of Oral Literature, Cambridge, Mass., 1974.

1980 *Ženidba Vlahinjić Alije, Osmanbeg Delibegović i Pavićević Luka, Kazivao i pjevao Avdo Mededović*, edited with prologomena and notes by David E. Bynum, SCHS 6; Distr. By Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1980.

1987 *Ženidba Smailagić Mebe, junački ep, priredio Enes Ku-jundžić*; Svjetlost, Sarajevo, 1987.

2002 *Die Hochzeit des Vlahinjić Alija*; (prepjevao Georg Danek); Bosničke Heldenepen, Klagenfurt, 2002.

2004 *Kataljferman na Đerdalež Aliju, Garvan harambaša i serdar Mujo*; Zlatan Čolaković i Marina Roje-Čolaković: *Mrtva glava jezik progorana*; Almanah, Podgorica, 2004.

2004 *Mrtva glava jezik progorana*; Almanah: Podgorica, 2004.

2005 *Mrtva glava jezik progorana*; Almanah, Podgorica, 2005.

Murko, Matthias

1929 *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle*; Travaux publiés par l'Institut d'études slaves; 10, Paris, 1929.

Nagy, Gregory

1979 *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*; The John Hopkins University Press, Baltimore, 1979.

Šemsović, Sead

2005 *Smailagić Mebo – usporedna analiza dviju pjesama istog naslova*; Almanah 31-32, Podgorica, 2005.

de Vet, Thérèse

2005 *Parry in Paris, Structuralism, Historical Linguistics, and the Oral Theory*; Classical Antiquity 24, 2005.

Burgess, J. S.

2003 *The Tradition of the Trojan War in Homer and the Epic Cycle*; John Hopkins University Press, Baltimore, 2003.

2006 Neoanalysis; Orality and Intertextuality: An Examination of Homeric Motif Transference; Oral Tradition 21/1, 2006, 148-189.

Bynum, David Eliab

1993 *Serbo-Croatian Heroic Poems, Epics from Bihać, Čazin and Kulen Vakuf*, Translated and annotated by David E. Bynum; Garland, New York – London, 1993.

Čolaković, Zlatan

1989 *Tri orla tragičkoga svijeta*; CeKaDe, Zagreb, 1989.

1991 *South Slavic Muslim Epic Songs: Problems of Collecting, Editing, Transcribing and Publishing*; California Slavic Studies vol. 14 (Los Angeles – Berkeley – Oxford, 1991)

2004a *Milman, Nikola, Ilij i Avdo Mededović*; Almanah 25-26, Podgorica, 2004.

2004b *Homer: Čor-Huso ili Avdo, rapsod ili aed?*; Almanah 27-28, 2004.

2005 *Nasjede Milmana Parryja* (razgovor s A. B. Lordom); Almanah 31-32, Podgorica, 2005.

2006 Post-traditionalna epika Avda Mededovića i Homera; Latina et Graeca 10, 2006.

2006a *Mededovićeva kazivanja o svom životu, pjesmama i pjevačima*; Almanah 33-34, Podgorica, 2006.

2007 Epika Avda Mededovića, Kritičko izdanje, Uvod R. L. Fowler (The Epics of Avdo Mededović, A Critical Edition, Introduction by Robert L. Fowler); Almanah, Podgorica, 2007.

2007a *Bosniac Epics – Problems of Collecting and Editing the Main Collections*; Forum

Bosnae 39/07, Part Two, 323-361.

Danek, Georg

2006 Ein Bild von einem Helden, Ekphrasis im bosnisch-muslimischen Heldenlied. Avdo Mededović, «Die Hochzeit des Vlahinjić Alija»; Die poetische Ekphrasis von Kunstwerken, ed. Ratkowitsch; Sitzungberichte der phil.-hist. Klasse 735, ÖAW, Wien, 2006, 246-266.

Fowler, Robert L.

2004 *The Cambridge Companion to Homer*, ed. by Robert L. Fowler; Cambridge, Cambridge University Press, 2004

2007 *Uvod/Introduction* (v. Čolaković, 2007)

2007a *Homersko pitanje/The Homeric Question*; (v. Čolaković, 2007, prvo izdanje Fowler, 2004).

Janko, Richard

1982c diction; Cambridge, University Press, 1982.

1990 *The Iliad and its Editors: Dictation and Redaction*; Classical Antiquity 9, 1990.

1992 *The Iliad: A Commentary, vol. IV, Books 13-16*, General Editor G. S. Kirk; Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

1998 *The Homeric Poems as oral dictated texts*; Classical Quarterly 48, 1998.

Lord, Albert Bates

1960 *The Singer of Tales*; Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1960.

1971 *An Example of Homeric Qualities of Repetition in Mededović's «Smailagić Mebo»; Serta Slavica In Memoriam Aloisii Schmaus, Trofenik*, München, 1971.

Mededović, Avdo

1974 *The Wedding of Smailagić Mebo; Translated with Introduction, Notes and Commentary by Albert B. Lord, SCHS 3*, Collected by Milman Parry; Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1974.

1974a *Ženidba Smailagićina sina*, ed. David E. Bynum with Albert B. Lord, SCHS 4; Center for the Study of Oral Literature, Cambridge, Mass., 1974.

1980 *Ženidba Vlahinjić Alije, Osmanbeg Delibegović i Pavićević Luka, Kazivao i pjevao Avdo Mededović*, edited with prologomena and notes by David E. Bynum, SCHS 6; Distr. By Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1980.

1987 *Ženidba Smailagić Mebe, junački ep, priredio Enes Ku-jundžić*; Svjetlost, Sarajevo, 1987.

2002 *Die Hochzeit des Vlahinjić Alija*; (prepjevao Georg Danek); Bosničke Heldenepen, Klagenfurt, 2002.

2004 *Kataljferman na Đerdalež Aliju, Garvan harambaša i serdar Mujo*; Zlatan Čolaković i Marina Roje-Čolaković: *Mrtva glava jezik progorana*; Almanah, Podgorica, 2004.

2007 *Ženidba Smailagić Meba, Dolazak vezira u Travnik, Smrt Ličkog Mustajbega, Osmeta Pogibije Ličkog Mustajbega, Opsada Kandije*; Zlatan Čolaković: *Epika Arda Mededovića, kritičko izdanje*, Uvod R. L. Fowler; Almanah, Podgorica, 2007, 2 knjige.

Murko, Matthias

1929 *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle*; Travaux publiés par l'Institut d'études slaves; 10, Paris, 1929.

Nagy, Gregory

1979 *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*; The John Hopkins University Press, Baltimore, 1979.

Šemsović, Sead

2005 *Smailagić Mebo – usporedna analiza dviju pjesama istog naslova*; Almanah 31-32, Podgorica, 2005.

de Vet, Thérèse

2005 *Parry in Paris, Structuralism, Historical Linguistics, and the Oral Theory*; Classical Antiquity 24, 2005.

Safet Sijarić

ORHAN I RAHIMA

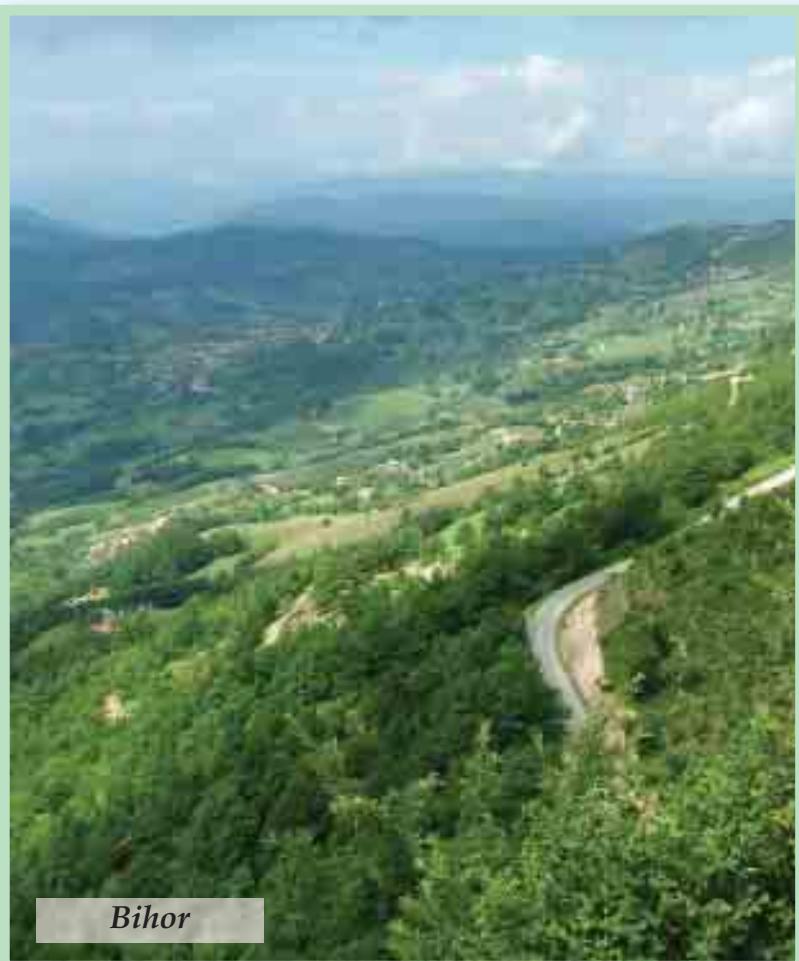
Iako je znala biti osorna i na jeziku pogruba, pa i oštra, nepoštedna, štaviše i nepristojna, tako da bi ženskadiju katkad, za sitnicu ili čak i bez razloga, nazvala fištecima, rospidžicima, a nas muške još i gore, svi odreda smo je tamo u našem Bihoru, i pored toga što smo joj znali ime, a i čovjeku joj po kom smo je mogli oslovljavati Hrustemovicom, svi odreda, rekoh, zvali smo je nano. Ne znam zašto. Zbog godina - još ih je bilo koje su imale godina. No možda baš zato što je bila takva kakva je bila. Ili pak zbog ovog: kako se u nekoj prilici znala

na nas mlađe otresti, sviknuti nas, naružiti, izgrditi, ispovati, s druge strane ugleda li čobanče u brdu da se zaboravilo i uz stoku prileglo, pridrije malo, uspela bi se, u poznim svojim godinama, gore i digla ga, na svoj grubi, nepoštedni način, da vlagu ne navuče, stud ne uzme.

I još zbog jednog mora da smo je tako zvali. Na podu ni svoje ni tuđe sobe nije mogla vidjeti trohu a da je ne podigne, na sokaku koru od hljeba, a da je ne makne. Isto tako, na parče hartije kakve naiđe li, ispisano ili ne, skrajnula bi ga gdje se neće gaziti, govoreći (iako nepismena kao i sve žene odreda) da papir načepiti to je kao sami musaf da si, nedaj bože, pod noge turio.

Sada evo i nje u Sarajevu. Čovjek joj, stari Hrustem, umro, kćeri se poudavale, sin joj se uhljebio tu, zasnovao porodicu, i ona kud će? Neko mudar kazao je: «Zavičaj mi je tamo gdje su mi djeca.» A ona, iako joj nije lasno bilo ostaviti rodnu grudu i svoj narod, rod i rođaštvo, veli da je sve ovo Alahova zemlja, i ono tamo i ovo ovamo. A najzad ona je već i obnevidjela, da jedva razaznaje i konture brda, pa joj gotovo svejedno gdje se nalazi - nalazi se u tami, mraku. Žao joj je što ne može da se iznarazgovara sa svojim narodom, ali opet, i ovo je narod. A utjeha za sve joj je što, za razliku od njene selendre gdje nije bilo džamije, ovdje ih, hvala bogu, ima toliko, pa kad se sa svih strana začuje ezan ona širom otvori pendžer i sluša.

Volim otići svom zemljaku, sinu joj, dobro sam se znao sa njim tamo, a i nju volim vidjeti, jer nju kad vidim kao da sam, naprimjer, na istoku od našega

Bihor

Godijeva ugledao Kamenjaču.

- Promijenio ti se, Sale, glas - nesmotreno će ona pri prvoj mojoj posjeti. - Posto ti hrapaf. A ko jučer da je bilo ka' si se rodio. Pri-fatila te tvoja strina Zlata, rah-metli - bože, dobra li je to i pametna žena bila, da joj Alah dâ dženet.

Dosta sluša radio, a i televiziju dok drugi gledaju, i nerijetko me zna iznenaditi nekim pitanjem o događajima po dunjaluku - o ratu, zemljotresu, poplavi. Posebno se, da budem iskren, zanima za muslimanski svijet - боли је njegovo stradanje i patnja. Pa kad чује išta lijepo iz tog svijeta, ona čisto grahne.

- Ona' tvoj Orhan... - lica ozrena nekim svjetлом, započe jedne večeri dok se sjedjelo po iftaru - бješe ramazan.

- Pamuk - nasmija se jedno od klinčadi iz komšiluka joj, koje nešto znavaše.

- Šuti tu, ćufarče - sviknu ga shvativši čemu se smije. - Niko svoje prezime nije biro, no kako mu se zakinulo. Ti si, eto, ni manje ni više do Čelik pa šta? Eto te kako si trbuljato i tromavio, da i'san paru za tebe neda.

- Vidio sam i ja u novinama - zaletjelo se drugo kao da je ne čuje. Razvalilo i ono usta u smijeh. - Piše neki novinar koji se preziva - Pekmez.

- Pss! - ušutka ona i ovo. - Ti si Sokolović, a samo što kitom po

- Silan je - rekoh. - A možda mu je pripomogla malo, istini za volju, i nekakva tamo izjava o nekadašnjem grijehu Turske.

Ne znavaše za to, ali je brzo kapirala. - Naši ne volu - veli - tako nešto čut' al' veruj - hoće Turčin ko i kaurin.

- E, on je tako nekako progovorio i pomoglo mu je.

Žena pošutje.

- Prosto mu to - pravdala mu je nana Rahima. Ali opet zbog nečeg začuta - nešto kao da je muči. Nešto kao da joj nije baš jasno, ali sluti...

- Jedno se samo pitam...

- Bujrum, nano - pokušaću ja da pomognem.

- O veri priča nekako zamršeno, nerazgovijetno, al' sam razumela kako veli da ne veruje u perso... nalnu vezu s Njim. Šta mu je to - personalnu?

- Ličnu - moradoh pojasniti, mada mi bi zbog nečeg i neprijatno. - Osobnu.

- Hah! - veli razočarano, i sa žaljenjem. - Eto kol'ko zna - spusti ona glas. Sva ona radost u njoj splasnula, sva je ona svjetlost napusti. - I šta ima od svega toga?! - reče.

- Ai-ih! - zanegodova, baš razočarana. - Na sve mu se - veli - popišaj.

Sarajevo

podu ne šaraš.

Nasmija se ovome društvo, a onda, pod njenim strogim «pogledom», sve se umiri, stiša.

- Jah - prihvativ ozbiljno, sve razumjevši.

- Pogledo ga bok ovo uz ramazan - veli.

Ja ne rekoh ništa, ali zaklimah da bih joj odobrio.

- Znam ja kako je teško muslimanskom imenu do toga doj - veli.

Ovo je slavnom Orhanu još više diglo cijenu.

Safet Sijarić

SAFET SIJARIĆ

Rođen je 1952. godine u Godijevu kod Bijelog Polja. Završio je studije opšte književnosti u Sarajevu. Piše isključivo prozu. Objavio je romane: Vučja gora ("Nova", Beograd, 1989.), San o dragom kamenu ("Damad", Novi Pazar, 1993.), Rod i dom ("Bosanska riječ", Tuzla - Vupertal, 1999., Libertas, Bijelo Polje, 2000.). Zastupljen je u nekoliko reprezentativnih izbora savremene bošnjačke i bosanskohercegovačke priповijetke.

Rukopis "Rod i dom" je proglašen najboljim romanom na konkursu Soroš fondacije - Otvoreno društvo BiH za 1998. godinu. Autoru nagrada nije uručena iz formalnih razloga. Njegova priповijetka "Žena sa tromeđe" odlikovana je prvom nagradom Susreta "Zija Dizdarević" za 2005. godinu. Istu nagradu dobija i sljedeće 2006. godine. Dobitnik je godišnje nagrade "Bosanska riječ" za roman Udar orla. Sijarić živi u Sarajevu.

Murat Baltić

Murat Baltić je rođen u selu Ursule (Sjenica) 1952. godine. Osnovnu i srednju školu završio u Sjenici, a Pravni fakultet u Novom Sadu. Radio je kao sudija u Sjenici do 1999. godine. Zbog antirežimskog djelovanja tokom 90-tih, kao i zbog knjiga koje je pisao, bio je na udaru Miloševićevog režima, što je kulminiralo 1999. godine tokom NATO intervencije, kada je izgnan iz zemlje. Svoj rad nastavio je u Njemačkoj gdje i sada živi. Objavio je dvije zbirke pjesama: Sto pjesama (1972.) Vecera (1983.), te zbirke priповijedaka: Kukurijek u grlu (1985.) i Pronik (1989.). Prvi roman "Duvarine" izdat je u Sarajevu 1991. godine, nakon čega slijedi rad na trilogiji koja prati patnju i razvoj Bošnjaka od I srpskog ustanka, preko agresije na BiH, do lutanja na zapadu. Prva u trilogiji je "Fetva", koja prvi put izlazi u Novom Pazaru 1994., zatim u Tuzli 2000. u Lajpcigu na njemačkom i Ankari na turskom.

Zekun i nesanica (istovremeno na bosanskom i njemačkom izlaze) 2000. a Zapadne vode 2002. godine. Pored toga piše pjesme, poeme, eseje i dr.

SA PEDESET PET

Sjedim na klupi	I vodu	Jer narod
Sa pedeset pet	Pazim na trotoar	Lagahno a sigruno
Šta je bilo	I pješačke staze	Iz radnog
Znam	Na buku u stanu	U globalni ropski
Šta će biti	I na dječju graju pazim	Srlja stroj
Bolje što ne znam	U sedam idu u krevet	Sjetih se velikog brka
Jer i od onog što znam	Izuče bismilu	„šta je to narod?“
Mnogo toga	Za lahkú noć	Kad je pitao
Bolje da nisam znao	(to ne prijavljujem	I moje nedemokratske
Kosa grahorasta	I ne evidentiram)	bivše
I pamet mi grahorasta	Ovdje je demokratija	Se sjetih
Sjećanja virkaju	I slabo se zna	U kojoj radnička
Iz zasjede	Ko suknju	I seljačka
Zavičaj lubinu čupa	A ko pantole	Visoke škole učiše
A lubina	Nosi	A radnici
Klisura gluha i pusta	Je li ljubav džabe	Na more
Sjećam se oca	Ili koliko košta	Kolektivno išli
Sa pedeset	I još nije raspravljen	Istina u ratama
Imao je konja	Jesu li djeca	U gotovom se samo
Sedlo	Dar	smijali
I polovnu vojničku pelerinu	Ili teret božji	„stoka je narod“
Dosta djece	I mogu li mila	Odgovorio je tad sebi
I dobru ženu	Kao kućni ljubimci biti	Veliki brk
Sahat nije imao	Ovdje mogu da mislim	Oprezan sam na red
Svoj vakat	Šta hoću	vožnje
Sa suncem redio	I da šutim	Na kućni red
I planine	Koliko hoću	Na ulični
Rijeke	I da kažem šta hoću	Zemaljski
Livade	A da mi se ne važi	I vazdušni red
Pašnjake	Uz vjetar da mokrim	Sanjam pijavice
Ispred sebe	Mogu	Stanodavce
Sjedio gdje je htio	Jer ja sam	Menadžere
Jezdio kud mu drago	Gradjanin slobodni	I političare sanjam
I s kim mu drago	I pripadam narodnim	Poslednji dnevni bus
I kući dohodio	masama	hvatam
Kad mu drago	A narod	- idemo kući ?
Odborinik seoski bio	Ima pravo da radi	Pitaju djeca
O političkim sistemima	I da ne radi	- ne znam
Pojma nije imao	Ima pravo	Velim
I nije da ga imati	Da prima socijalu	I ne znam
Htio	I noću da ne spava	Jer kuće nemam
Ja živim u demokratskoj	Skupe menadžere da	Ni zemlje nemam
zemlji	plaća	Ni plac
U stanu	Jedan menadžer	Dva sa dva
Uredno sortiram smeće	Hiljadu radnika mjesечно	Ni pravo glasa nemam
Štedim struju	U radničke škole	Danas
	Djecu da šalje	Sa pedeset i pet

GUJIĆE I GUJIĆANI

Ramiz Šaćirović

Gujice je omanje selo u gornjem dijelu čuvenog Koštampolja (Koštanpolja) na Donjoj Pešteri. Ono leži naslonjeno na obroncima Jaruta, blago dodirujući krake polja koje zalazi u njegove udoline. Selo je poznato od davnina. Naseljavaju ga porodice Hadžić i Ganević. Još nije sagledavan opsežniji demografsko-etnološki aspekt ovog naselja. Sačuvano narodno predanje govori o postanku naselja, ljudima, događajima i životu ovih gorštaka, koji i dan danas odolijevaju svim vremenskim i društveno-historijskim promjenama.

slušao priče starijih mještana - aktera i svjedoka mnogih dogadjaja, kazuje nam priču o Hadžićima: ko su i odakle su se tu naselili? Hamdo nam to ovako pripovjeda:

„Po onome što sam čuo od starija ljudi, mi smo se doseljili neđe od sela Nikče, blizu Gusinja. Od fisa smo Klimenti. Najprije smo bilji naseljeni u selo Ramošovo, ali' su nam age Čorovići i Batilovići dalji ova' komat zemlje da ga obrađujemo i da se tu vatanimo. Od toga vakta mi smo o'de naseljeni i tu živimo. Šuma blizu, voda blizu, zaklonjeni od hladnija v'etrova i cice zime tu i danas živi nas nekoliko porodica.

*To su ljudi
puni duha, a
jezik im sočan,
arhaičan,
kao da je
balzamovan pa
sačuvan iz
nekog davnog
vaka,
tako da se gostu
ponekad učini
da se nekim
vremeplovom
vratio u podalju
prošlost*

Hamdo Hadžić (73), penzionisani šumar

Hamdo Hadžić (73), penzionisani šumar, jedan od najstarijih stanovnika sela Gujiće, koji je, u toku svog djetinjstva, na posjecima u dugim zimskim noćima, šćućuren negdje pri dnu sobe,

Selo je izdijeljeno u dvije mahale: Doljnja i Gornja mahala. U Gornjoj mahali živimo mi Hadžići, a u dolnjoj su pljemeni Ganevići, Sadovići, Ljekovići, Aljići i Muljići.

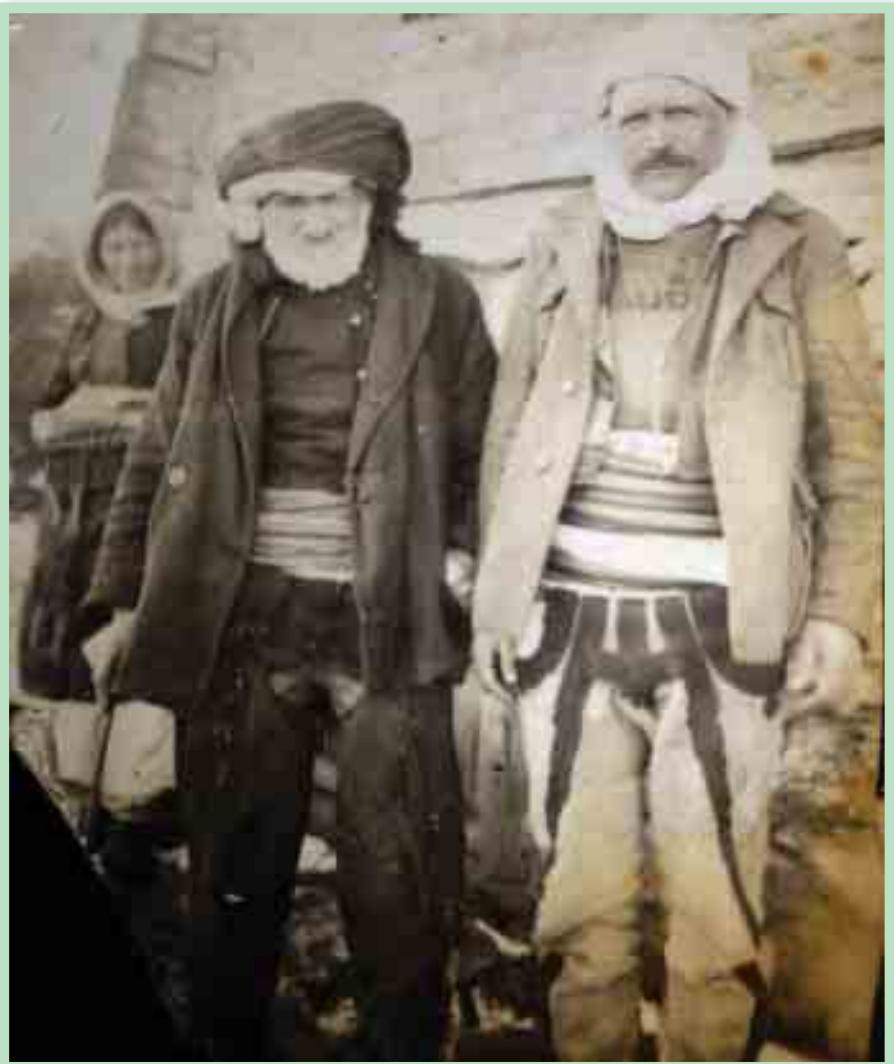
U selu ima 11 kuća nas Hadžića. No, po svijetu ne ima mlogo više no o'de. U Pazar' je oko devetnes' kuća, u Tutin' tri, u Sarajevo tri-četiri, u Tursku dvije, u Beograd' šes', u Italiju dvije, u Rusiju tri, i tako redom pa nas ima svu'đe đe živ insan more da prezivi."

Pitam ga za ostale fisove u selu, a on nastavlja:

„O'de su živelji Ganevići. Bilji su jako pljeme. Danas hi je u Gujiću ostalo četiri kuće, ostalji su se rasulji po svijetu. Baš ka' i mi. U Pazar' hi ima sedam kuća, u Tutin' dvije, a u Harapoviće dvije. Ima danas u selu i Suljevića, ali njih zovemo još i Brničani, jer su o'de doseljeni između dva rata (poslije 1935, R.Š.) iz sela Brnjice blizu Duge Poljane (Opština Sjenica, R.Š.). U Gujiće hi ima tri kuće, u Pazar' jedna, u Sarajevo tri, u Francusku jedna. Da ti reknem, o'de ima i jedna kuća Aljića, koji su, isto, Brničani, i to jedna kuća trenutno, u Pazar' ima jedna, u Skoplje jedna, u Nemačku četiri. U selu ostaju još tri kuće Ljekovića, tri su u Austriju. Ima i jedna kuća Muljića iz sela Braćaka. Od njih je jedna porodica u Nemačku. To je sve što se tiče kuća i domaćinstava" - nabroja Hamdo.

Hamdo nam dalje priča o svojim djedovima i pradjedovima. Ko su oni bili i šta su iza sebe ostavili. U tom kazivanju uskače i njegov brat, Iljaz, ne bi li ga štogod dopunio ili podsjetio! Da što kojim slučajem ne zaboravi. Sa njima dvojicom je prava milina voditi razgovor. Pamte i kazuju mnoge priče. To su ljudi puni duha, a jezik im sočan, arhaičan, kao da je balzamovan pa sačuvan iz nekog davnog vakta, tako da se gostu ponekaad učini da se nekim vremeplovom vratio u podalju prošlost. Odmah zatim, reklo bi se jednoglasno, obojica nastavljuju:

„Najčuveniji među nama bio je Rešo. Njemu bi se doneklje mog'o pri-družit' i Amir, koji je 15. maja 1945. godine bio postavljen za sudiju sreza Štavičkog, zajedno sa sudijama Lat-

Rešo i Amir Hadžić

fom Kačaporom (ondašnji predsjednik suda, R.Š.) i Milom Popovićem. Dalje, nastavljaju, – Alija, Rešov babo, je u svoj vakat bio civilni paša za Koštampolje, zajedno sa Etom (Etemom) Zahirovićem iz Rasna, koji je bio civilni paša za Pešter. Kada hi je Šemsi-paša Biševac pozv'o u S'enicu na razgovor, obadva nijesu ustali, kad je Šemsi-paša uš'o, da mu nazovu hošđeljdiju. On hi je upit'o: Što ne ustanu ka' svi ostalji? A Ali-Hadža mu odgovorio: – Paša ti, paša mi!

Zbog tak'ih riječi Šemsi-paša hi je osudio na po sedam godina robije a kaznu su izdržavalji u Seljaniku (Solunu). Etema – Eta Zahirovića su Rašljani otkupilji za 60 volova i izdejstvovalji da bide premješten u Skoplje. Tamo je proveo oko godinu dana, otkaljen se vrnuo kući.

Ali-Hadža je ostao u Solunu i tamo je umro. Na dženazi je slučajno prisustvovao i Murat Leković iz Čarovine, koji se tih dana, kao poznati trgovac koji je radio diljem carevine, zadesio u čaršiji. Kad je došao kući, otišao je u Gujiće i njegovom sinu Rešu ispričao kako je Alija preselio u tamnici na ostrvu Jedi Kule (Sedam kula).

Hamdo nam je ispričao još jednu anegdotu o Rešu Hadžiću. Naime, Rešo je umjesto svog brata otišao u asker (vojsku). Tamo je proveo sedam godina. Kad se vratio svojoj kući bio je već ostarjeli momak. Zapela mu je za oko nekakva djevojka iz Korita i njemu poručila da ga čekaju kuhani k'ompirci u sahat šest te i te noći. Kako je bio lak na nogama, tako je bio i dobar

konjanik. Pred sumrak je krenuo ka Koritama. Negdje u gudurama Derekarskih planina čuo je komšanje u granju. Skočio je sa konja i odmah pripremio pušku. Zbog mraka koji se te večeri navukao nije mogao da vidi ko je i šta je. Neko je iz grma progovorio:

Mo''š lji mi kresat' da zapaljim?

Vala, ako ti Rešo ukreše neće te ustaviti Moravac - dočekao ga Rešo.

Tako, riječ po riječ, on saznade da je to bio Petar Azanjac koji je odnekud dočuo kakav je Rešo strijelac. Smirio je svoju družinu i, uz datu besu, zbog tolike Rešove hrabrosti rukovao se sa njim i poklonio mu kilogram duhana.

Takvi su bili naši stari koji su iza sebe ostavili dobra djela, da se i dan-danas o njima priča, ko su bili i šta su radili, kako kaže ona kraješnica:

„Šta su naše radilje gazije

mi ostalji da hi pominjemo.“ – uz kratak predah izusti Hamdo.

I danas, ako se upustite sa nekim od ovih gorštaka, razgovor će se na kraju svesti na besedu o njihovim čuvenim precima koji su tu nekada živjeli, ostavili svoje potomstvo, za navijek počivajući u hladu jednog gaja namijenjenog onima koji idu u vječni život.

U dubokom hladu gaja nalazi se mezar Reša Hadžića, jednog od najpoznatijih ljudi, ne samo Gujića i Koštampolja, nego, čitave Pešteri.

Rešo je unuk Mehmeda, osmanlijskog oficira, koji je službovao u Hercegovačkom sandžaku, u Gacku. Tamo je kod svog dobrog prijatelja upoznao stasitu i lijepu djevojku, Muliju, koju je, nekako, uspio da isprosi za svog sina Aliju. Idiličan život ovo dvoje mlađih nije mnogo trajao. Poslije godinu dana „nađe“ im se sin Rešo koji bješe radost čitave porodice i sela. Nakon tri godine kod Mulije i zeta Alije navratiše u posjetu Mulijina braća. Poslije dana boravka braća zatražiše da im

puste sestru u goste kod njih. Alija se nećkao kako joj nije vakat za goste. Kad je Mulija razabrala da od njenog gostovanja nema ni pomena izusti, što ni u snu nije smela progovoriti :

„Vala da si čov'ek bi me puščio u goste“.

„Vala ja jesam čovek i pušćam te za svakad. Od danas više nijesi moja, idi pa gostuj koliko ti je ćeif!“ – uvratio je ljutito Alija

Živi stvor više nije mogao da prelomi njegovu namjeru. Moralo se uraditi onako kako je rekao. Mulija je otisla sa braćom, a trogođišnji Rešo ostao da odrasta bez majke. Poslije godinu dana doznaće da mu je majka umrla. Otac mu se ubrzo ponovo oženi, tako da je Rešo rastao pored mačehe. Čuveni Reš-Hadža je još od djetinjstva okusio sve mračne strane života, ali je imao prilike da se napaja na vrelima narodne tradicije slušajući anegdote, narodne bajke i kraješnice koje su izvođene uz zvuk gusala. I sam je u djetinjstvu naučio da „udara“ u gusle i da vrlo sramežljivo, onako, sam za sebe „odgudi“ po neku kraješnicu. Takva stidljivost pri izučavanju gusala kasnije će mu donijeti slavu među guslarima i slušaocima, tako da se i danas po Koštampolju mogu čuti anegdote o njegovom guslanju. O tome, da je znao vrsno da gusla i pjeva kraješnice pisao je mr. Redžep Škrijelj u svojim istraživačkim radovima. Da bismo potkrnjepili ove tvrdnje ispričao mi je Hamdo anegdote o tome pjevanju Reš-Hadže, kako su ga zvali.

Tokom burnih vremena u Kraljevini Jugoslaviji dešavale su se česte svađe po komšiluku, po selima, pa i u bratstvu. Tako je njegov sin Mujo pao u krv sa komšijama, jer se, navjerovatnije, radilo o prestižu među bratstvima. Zbog toga je bio osuđen na dugu robiju, koju je izdržavao u Skoplju. Tamo se razboljeo. Rešo je otisao da ga po-

sjeti i uspio da ga nađe u životu. Malo zatim Mujo umire i Rešo ga ukopava. Na povratku iz Skoplja Rešo navraća, po običaju, u Amiragin han u Novom Pazaru. Kada bi u hanu odsjedao takav gost, još i čuveni Koštampoljac ili Pešterac, čuvenim Pazarcima bio bi to poseban dan. Tako je i tog dana bilo. Okupili se age i begovi da piju kahvu i uz čibuk duhana divane sa musafirom. Nakon dugih razgovora o uobičajenim životnim situacijama, poslije brojnih ispijenih kahvi i saznanja da je Rešo bio na dženazi svog sina, okupljenima je bilo zazor i sažaljenje prema ožalošćenom roditelju. Međutim, vidjevši okupljene ljude oko sebe, znajući da su željni zvuka njegovih gusala, Rešo je odlučio da okupljenim ljudima, „zagudi“ jednu kraješnicu. „Među prisutnima, prema pričanju mojih sagovornika – nastade tajac i prešutna pitanja okupljenih, upućenih pogledom: kako će da gudi kad je ukopao sina?“ Ipak su odslušali jednu od njegovih kraješnica i bili zaprepašćeni, a istovremeno i zadriveni njegovim odnosom prema okupljenoj masi i svom ličnom usudu. Smogao je snage da uguši bol u sebi, u svojoj duši, da okupljenima pruži isti onaj užitak na koji su oni navikli kada bi Rešo bio „mahsus musafir“ u poznatom Amir-aginom hanu.

Drugi slučaj je još neobičniji.

Njegovom tastu, Smailu, iz Delimeđa, ukradu se dva konja sedlenika. S obzirom na to da je znao sve staze i bogaze krijućarskih kanala prema Crnoj Gori, Rešo je uzeo svog šuraka i pošao sa njim u Crnu Goru. Zanoćivši u hanu na Cetinju, uz kahvu, desilo se da odsluša nekog Crnogorca kako gusla. Kada je završio pjesmu, Rešov je šurak zamolio handžiju da donese gusle Rešu. Otpjevao je pjesmu i zadrivio prisutne slušaoce udaranjem u strune gusala, a naročito čistim i prodornim glasom koji se nije

Stara kuća u Gujićima

mogao čuti na daleko. Slučajno se tu zadesio jedan kraljev službenik i tako oduševljen, sutaran i spričao kralju o dolasku neobičnog guslara sa Pešteri. Pošto je i kralj volio gusle, poslao je kurira po njega. Kad je Rešo stigao poveo je sa kraljem srdačan razgovor o zdravlju i životu, sandžačkim prilikama i nevoljama, da bi na kraju bio zamoljen da nešto otpjeva; bar jednu pjesmu kako bi se čule i gusle i glas. Rešo je zuguslao i zapjevao pjesmu o osvajanju Bagdada od strane sultana Selima. Kad je ispjevao pjesmu, kralj mu je prišao, čestitao i poklonio mu crnogorski „levor“, koji je Rešo do smrti nosio.

Saznavši radi čega je Rešo došao do Cetinja, kralj mu reče da ide kući i ne tumara po Crnoj Gori, jer ako konji budu negdje u Kraljevini, on će mu lično depešom javiti da dođe i preuzme ih na granici. Jedanaesti dan po po-

vratku Rešovom stigla je depeša i Rešo je otisao i uzeo konje.

Pored anegdota, o Reš-Hadži se zna i ovo. Rođen je oko 1856. godine i živeo do 1945. godine. Za tako dug vremenski period, Rešo je uspio da bude predsjednik opštine Melaje, a ono što je još interesantnije, bio je jedan od prvih delegata u tadašnjoj Skupštini Kraljevine Jugoslavije zajedno sa Mula-Manom Muratovićem, ranije Cakovićem. Pored toga, Reš-Hadža je kao muslihum obilazio pešterska i druga sela „s brda na brdo“ i bio akter mnogih događaja koji su obilježili njegovo burno vrijeme.

„Da ne zaboravim, da pomenem još neke ljude iz svog braštva“ - progovori Hamdo i nastavi:

„Moj brat, rahmetlji Šaban, bio je šef šumske uprave u Tutinu. Bio je deljegat ispreet ove tri naše opštine na koferenciju SSRNJ. K'o kapetan prve klase dobijo je

Orden zasluga za narot i zlatnu medalju. Odljikovani su bilji od strane pre'sjedništva SFRJ, i Redžo Hadžić kao vozač SUP-a u N. Pazaru i Hamid Hadžić koji je bio na službu u SUP-u u Zvornik.“

Poslije ovakvog uzbudljivog razgovora i melanholičnog pričanja, uz kahvu, Hamdo saže glavu, nastoji tišina, nakon koje on duboko uzdahnu, otpuhnuvši. Pošutje tako neko vrijeme, a kad najzad podiže glavu, u očima mu blistahu suze, valjda zbog žaljenja za minulim vremenima.

Kad sam pošao od njegove kuće, već se spuštao mrak. Selo ostade iza mene da, možda, u neko buduće vrijeme iznjedri još kojega Reš-Hadžu, Amir-Hadžu, Raša, Tema, čuvenog Meha, ili nekog drugog - slavnijeg o kome će neki novi naraštaj moći da priča, isto onako kao što je Hamdo meni danas pričao: „što su naše radile gazije!“

Sulejman Muftarević-Heman,

SJENICA LEDENI GRAD

*Sjenica spada
među
najhladnije
gradove Evrope.
Ovdje je srednji
broj mraznih
dana preko 150,
dok se sniježni
pokrivač
zadržava sto
jedan dan.*

*U ovom kraju
zabilježena je i
najniža
temperatura: od
minus
39 stepeni. Kako
se u prednjima
navodi, i stari
"Grci" su u junu
mjesecu ostavili
zabodeno ralo u
zemlju i zbog
velike hladnoće,
više se nisi
vratili*

Glavnu karakteristiku područja opštine Sjenica i njegovu specifičnu vrijednost predstavlja prostrana Pešterska visoravan koja spada u prirodne rijetkosti kako u Srbiji, tako i šire. Nadmorska visina Pešterske visoravni kreće se od 900 do 1.200 metara. Oivičena je vijencom kraških planina: Jadovnik (1.734 m), Zlatar (1.626 m), Ozren (1.680), Giljeva (1.617 m), Žilindar (1.616 m), Golija (1.833 m). Ovaj kraj je bogat i ostalim raznovrsnim kraškim oblicima reljefa (pećine, jame, ponori, škarpe, vrtače, klisure, kanjoni itd.), što utiče na raznolikost pejzaža i

povećava njegovu ambijentalnu vrijednost. Posebnu geomorfološku vrijednost predstavlja Peštersko polje, najviše (1.160 m) i jedno od najvećih kraških polja u Evropi. Sve planine na području Peštera, po načinu i vremenu postanka, zatim po geološkom sastavu i pretežnom pravcu pružanja pripadaju mlađim venačnim planinama dinarskog tipa. Postale su tektonskim pokretima – nabiranjem tla, sredinom tercijera. E, baš tu, između njih, smestile su se i dvije kotline: Sjenička (1.007-1.130 m) i Pešterska (1.165-1.232 m), gdje se mijere i najniže temperature u Evropi.

Prolazeći kroz ove krajeve 1916. godine, jedan austrougarski novinar je izjavio: „Ovim Bošnjacima, Srbima i Arnautima gori rat ne treba od ovolike studeni i ogromnog snijeg“.

Klima na području opštine Sjenica može se okarakterisati kao hladna kontinentalna, sa naglašenim elementima planinske klime. Prostor Peštera, ovičen pomenu tim planinama, nema neposredne veze ni sa jednim klimatsko-termičkim uticajem, pa stoga cijela površina ima karakter depresije sa specifičnom kontinentalnom klimom. Osim nadmorske visine, geografskog položaja i geološke gradnje, na klimu ovog područja utiče reljef zemljišta, pedološki pokrivač i biljni svijet.

Zime na području Peštera su jake i duge, sa relativno čestim niskim temperaturama, hladnim i jakim vetrovima, koji u uvjetima sniježnih vijavica stvaraju visoke nanose - prije svega, na obešumljenim terenima.

Iako je Sjeničko-pešterska visoravan udaljena od Atlantskog okeana vazdušnom linijom više od 1.700 km, vlažne vazdušne mase sa zapada donose padavine ovome kraju. U hladnjem dijelu godine iznad Sredozemlja je polje nišeg vazdušnog pritiska, dok je evroazijsko kopno tada pod uticajem azijskog anticiklona. Tada u Sjeničkoj i Pešterskoj kotlini dolazi do temperaturne inverzije uslijed nagomilavanja i zadržavanja hladnog vazduha koji se spu-

Sjenica- Regionalni protivgradi centar

šta sa okolnih planina u vidu klina i podilazi topao vazduh koji se, kao lakši, penje. Ovaj vazduh neprekidno se hlađi, naročito zimi, kad se formira jezero hladnog i relativno mirnog vazduha. Jako rashlađen vazduh zadržava se na dnu kotlina, dok su na većim visinama, odnosno na obodima planina, temperature vazduha više. Tako, pod uticajem reljefa, dolazi do pojave temperaturne inverzije. E, baš tada nastaju i veoma niske temperature u ovom kraju.

Predanja govore da su ove krajeve napuštali zbog zime Autarijati, Dardanci i drugi, dok se za stare Grke i danas govorи kako su

u janu mjesecu ostavljali zaboden ralo u zemlji i, zbog velike hladnoće i snijega, otišli iz ovih krajeva i nikad se više nisu vraćali.

Inače, prva meteorološka mjerenja na ovom području počinju još 1925. godine, a prva meteorološka stanica počinje sa radom 1946. godine pri komandi vazduhoplovstva Jugoslavije. Njen prvi šef bio je Marko Vukićević. Danas je meteorološka stanica u Sjenici u sklopu 29 glavnih meteoroloških stanica Srbije, i poznata je širom Evrope, a sve stanice zadovoljavaju standarde koje je propisala Svjetska metereološka organizacija (SMO). Inače, na ovoj stanici bilježe se najniže temperature u Srbiji, ali i u Evropi. Najniža temperatura izmjerena ovdje je 26. januara 1954. Godine, od minus 38,4 stepena, i to je bila najniža temperatura do 26. januara 2006. godine kad je u Pešterskoj kotlini na klimatološkoj stanici u Karajukića Bunarima izmjereno minus 39 stepeni. Apsolutni maksimum za Sjenicu je bio 23. avgusta 2007. godine od 36 stepeni. Znači, prema statističkim podacima stručnjaka iz HMZS, srednja maksimalna temperatura za period 1961-1990 god. bila je 12,0 stepeni, dok je srednja minimalna iznosila svega 0,5. Srednja temperatura za ovaj period bila je 6,1. Treba istaći

Sjenica - Meteorološka stanica

Sjenica - Meteorološka stanica

da u Sjenici ima 151 mrazni dan (znači, sa temperaturom ispod 0), dok dana sa sniježnim pokrivačem ima 101, a sa maglom 94. Srednja godišnja suma padavina iznosi od 712 do 750 mm, dok je prosječna godišnja vlažnost oko 79 procenata. Inače, srednja mjesečna temperatura za decembar, januar i februar iznosi minus 4,9; dok je najniža srednja mjesečna temperatura od kako se vrše osmatranja u

glavnoj meteorološkoj stanici u Sjenici izmerena februara 2003. godine - od minus 11,2 stepena. Snijeg u Sjenici, u prosjeku, pada 60 dana, a oblačnih dana ima 120. Inače, u sklopu MS Sjenica rade dvije klimatološke stanice: Novi Pazar i Karajukića bunari, kao i dvanaest padavinskih stanica sa područja Sjenice, Tutina i Novog Pazara. GM stanica Sjenica nalazi se na nadmorskoj visini od 1.038

metara, a na 43. stepenu i 17. minuti geografske širine i 20. stepenu i 00 minuti geografske širine.

U sjeničkoj opštini nalazi se još jedan meteorološki objekat od velike važnosti. To je Regionalni protivgradni Centar „Sjenica“ na Radišića brdu, koji brani područje sedam opština od grada sa oko sedamdeset protivgradnih stanica. Nadmorska visina na poligonu je 1.244 metra. Inače, veliki uspjeh u radu meteorološke stanice dali su Miodrag Moković, Osman Mahmutović, Sulejman Muftarević, Izet Tandirević, Velibor Svičević, Branislav Marić, Sabahudin Hamidović, Safet Mujagić i Milovan Srbljak. Danas ekipu meteorologa predvodi Fadil Mahmutović i Hatib Hadžić.

Literatura:

Dr. Milutin A. Lješević, Geografski položaj i fizičkogeografska obeležja

Dr. Mila Pavlović, Sjenički kraj - Antropogeografska proučavanja - naučna monografija

Sulejman Muftarević, Sandžak: Sjenica - najhladniji grad

Padanje snijega u Sjenici nije bilo samo u julu mjesecu.

Na Sjeničko-pešterskoj visoravni česti su i udari groma, pa je ovaj kraj poznat i po tome.

Sedamnaestog juna 1989. godine visina sniježnog pokrivača iznosila je 15 cm, a 1. maja 1962. godine 70 cm.

Dvadesetčetvrtog novembra 2008. godine, sa minus 26 stepeni, Sjenica je bila najhladniji grad u Evropi.

Mr. Fatima Muminović-Pelesić

PRIČE O JEZIKU

RIJEČI I NJIHOVO RUHO

*Riječ stiže
tamo gdje
čovjek ne
uspijeva uvi-
jek, ona je
poput
odjeka glasa,
ponekad
moćna da
naseli neki
prostor ili
ispuni praz-
ninu, da nas
zbuni otkud
se tu našla u
novom ruhu,
raskomotila
i odomaćila*

Pod istim nebom, reklo bi se u sličnim uvjetima života, različito se manifestira snaga duha, neke za pljusne kao talas, drugima tek dašak vjetra zalahori, mnogima ustajalost zraka čini nejasnim i vlastiti vidokrug. A stoljeća prolaze, neka kao karavane pune raznih dragocjenosti, teško stečenih, ili preuzetih, otetih, ili praznih sepeta, čiji hamali s naporom sanjaju minimum dovoljan za opstanak, svako praćeno ehom bola. Imenicu pripisujemo muškom rodu, iako muškarcu nije dato da ikad iskusi najveći bol. Kakav paradoks?! Zato ga tako lahko priređuje pokoljenjima koja žena u grču svoga bića donosi na svijet. Zazivamo nebo kao svjedoka, jer svi naši nesporazumi su zemaljski, da ne kažem prizemni, prokleti sebični, stupidni u krajnjem slučaju. Nebo je zajednička kapa pod kojom s drugim bićima ide i čovjek, spremam da sve što vidi na zemlji /biljke, životinje / podredi svojim zahtjevima, svom egu, on koga razum i djelimično jezik, dijele od drugih bića, a ponekad je ta „čiza tanka“.

Počev od jezika, mišljenja, vjere, nade, običaja, tradicije, čovjek nastoji biti originalan, a opet nalik svakom drugom čovjeku koji jednako diše, a drugačije misli. Samo mali osvrt na povijest bliskog prostora, jedan banalan primjer, uvjerit će nas u ljetotu različitog: nikad se nisu jednako oblačile djevojke na selima Pešteri, nego je svaka željela da bude posebna, na naru /glasu/, da se „namešći po svom naumu“ i pokaže na teferičima. U Bosni su se nosile bosanske kratke dimije koje su se u Sandžaku nazivale tumajlice, za polovinu platna manje. Taj mali detalj ističe potrebu čovjekovu da stvara nešto novo, da teži tipičnom, originalnom. Ne zanemarimo da su druge razlike, u konfesionalnom, nacionalnom pogledu, ili po porijeklu uvijek obilježene posebnim znakom.

Naravno, ovome su prethodila vremena domaće radinosti kad se sve od kape do čarape, i još k tomu, opaska, pravilo u vlastitom domu, a k tomu još i vrijeme kad se ljeti hodalo boso. Plitko je ljudsko pamćenje, čim tegobe smijeni „lasniji život“.

Posebne promjene dolazile su silom, naletima osvajača koji su najjače udarali na duhovno biće čovjeka, koje se samo naizgled njima povinovalo, u istinskoj težnji da sačuva autohtonost svog načina življjenja. Primjera radi da spomenem najvećeg slovenskog pjesnika Franca Prešerna, koji je najljepše slovenske soneteispjevala na njemačkom jeziku, a kasnije prevodio na „slovensko besedo“. Jezici su se uvijek preplitali, kao momački i djevojački pogledi, ostavliali tragove, nekad jasne, češće tajanstvene i zagonetne, pa kobi se našao da odvoji gdje se koja riječ, iz kojeg jezika, odomaćila u drugom jeziku. Ko zna, ko je koga begenisao: ili taj „tudi“ jezik baš tu riječ, ili se ona tu smjestila, ustoličila kao da je odvajkada.

Ni iste riječi , ne znaće isto

Kod toliko problema kojima je izloženo biće ovovjekog čovjeka, kome pada na pamet da razmišlja o rijećima, da vodi računa kako ih upotrebljava, da drži do njih kao važnih arbitara u komunikaciji, kad se sve manje čovjek veže za riječ, kad se jedva gdjegdje ispoštije data riječ. A riječ i razum čine čovjeka drugačijim od ostalih bića na zemlji. Samo oni koji se nađu u poziciji čina da polože riječ umjesto kapare, novca, kako su činili naši pradjevovi, mogu naslutiti težinu i važnost riječi, a uz nju dimenziju širine ljudske duše. Riječ stiže tamo gdje čovjek ne uspijeva uvijek, ona je poput odjeka glasa, ponekad moćna da naseli neki prostor ili ispuni prazninu, da nas zbuni otkud se tu našla u novom ruhu, raskomotila i odomaćila. Naravno, ko bi rekao da je engleska riječ „fine“ u stvari sada postala naša riječ „fino“. Nama je jasno da je to nešto lijepo, krasno, a Englez je više ni

ne prepoznaće kao svoju riječ. Pa i druga riječ koju često čujemo kao zamjenu za riječ „obraz“ – face, isto je engleska, ali mi je čitamo onako kako je napisana, a ne kako to Englez izgovara – „fejs“.

Tako se i riječi u našim slavenskim jezicima sretnu, uzmu ispod ruke, uvežu, pa za njima ostane trag koji nas tjera da razmišljamo o rijećima. Misliti o rijećima, o jeziku, znači tragati o nama samima, kori-jenima, etnosu, htjeti uz miris davnih vremena osjetiti dah sličnog, željenog. Oni koji na to najviše po-lažu pravo, stručnjaci jezika, pone-kad unose zabune, zablude, zamke, sebično svojatajući riječi i jezik. Najradije bi omeđili i uspos-tavili granice jezika i ne bi dopustili ni jednoj riječi da bude nazucnuta drugačije, nego kako se tu i tu kaže. Ali, riječi su nevidljive, nose se kao

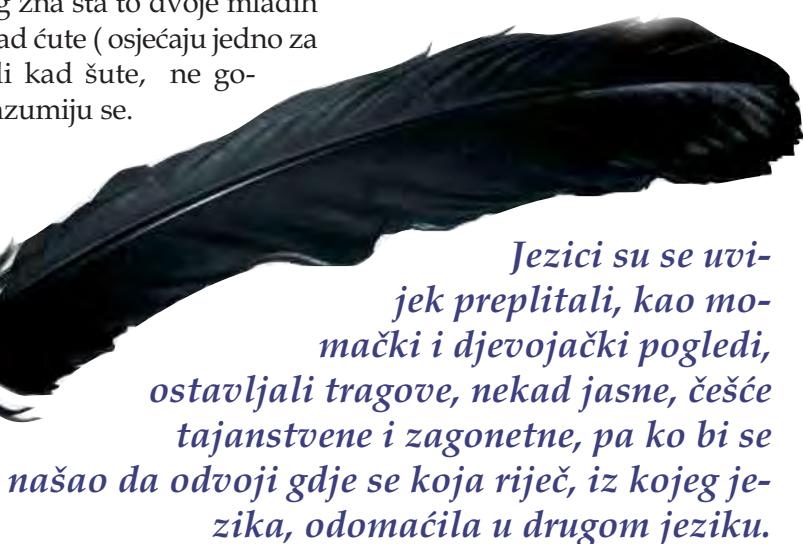
tajne misli, skrivaju, prelaze iz mjesta u mjesto, preoblače, skidaju staro pa navlače novo ruho, ne daju se prisvojiti, nego bi kao i novac da su što šire u upotrebi.

Pogledajmo značenje glagola „brisati“ koji je sinonim za glagol „mesti“, pa ga okrenimo s raznih strana da vidimo šta nam kaže lice, a šta naličje. Vidjećemo da različiti glagoli imaju isto značenje. Evo, opet jednog dijaloga iz koga ćemo najbolje shvatiti o čemu raspravljuju momak i djevojka (mada to samo Bog zna šta to dvoje mladih govore kad čute (osjećaju jedno za drugo) ili kad šute, ne go-vore, a razumiju se.

Ako putnika nanese Limska dolina.“

Momak: Glagol „mesti“ ovdje se očuvao u još jednom značenju : pomesti se, „pometoh se“, što znači „hladno mi je, „smrzoh se“.

Djevojka: - Vjerovatno je od glagola „pomesti se“ nastao naziv Pomenik, za onaj dio brisanog prostora na putu od Sjenice prema Dugoj Poljani, koji bi trebao nositi ime Duga Poljana, jer mjesto po tom imenu nije ni nalik poljani!

Jezici su se uvi-jek preplitali, kao mo-mački i djevojački pogledi, ostavljavali tragove, nekad jasne, češće tajanstvene i zagonetne, pa ko bi se našao da odvoji gdje se koja riječ, iz kojeg je-zika, odomaćila u drugom jeziku.

Djevojka : - Moja snaha, Bo-sanka, kaže: „Trebamo pomesti sobu“ ili „pomesti avliju“, uzme brezovaču metlu i počne skupljati lišće, a ja se ibretim njenom govoru.

Momak : - U Sandžaku se umjesto glagola „mesti“ upotrebljava glagol „brisati“ – brisati sobu /metlom/, obrisati avliju /met-lom/, brisati staklo, sudove /krpom/.

Djevojka : - Ali postoji glagol „mesti“ i znači sasvim nešto drugo: „mesti mljeko u stupu“ da bi se dobio maslac – metanica; E nema ništa ljepše od metanice u krajici topla hljeba, kako poetično stihovima kazuje pjesnikinja Izeta Radetinac.

„Čuvala majka
U načvama krug metanice
Taj mali Mjesec iznad Lužina
Obraz da osvijetli

Momak: - Tu vjetar „pomete“ sve: i lišće, i prah, i slamu, i snijeg! Kad puhne s Golije, Giljeve, Jadovnika, odista čovjek može „biti pomenen“. Vjetar nanese, „namete“ snijega, napravi „namete“ (smetove) kad prvi snijeg iznenadi i „zamete“ put, pa kad putari raščiste mašinama i satjeraju snijeg ivicama kolovoza, kroz te namete se putuje kao kroz tunele.

Djevojka: - Izgleda je naš Pomenik dobio ime baš prema tom glagolu „mesti“, jer , ako igdje vjetar šiba, briše, onda je tu najjači. Siđe s vrhova planina, upije svježinu i vlagu s rijeka Grabovice, Jablanice, Vape, pa ošine ravnim poljima i nosi sve što se nesigurno drži tla.

Momak : - Odista ne znam ko je od nas u pravu. Ti misliš da je Pomenik nastao od glagola „mesti“ /otuda „mećava, mete

oluja"/ , a ja pak mislim da je od „pomesti se” , drhtati na vjetru, smrzavati se .

Djevojka: - Zaista, i ti dobro kažeš : nigrdje se čovjek ne može „pomesti”, „smrznuti se“ kao na vjetrometini kakav je Pometenik.

Momak : Sigurno si i ti čula za još jedno značenje glagola pomesti. Kad je neko pometen, ne zna šta radi, recimo broji novac i „pomete“ se u brojanju, poremeti red brojanja.

Djevojka: - Aaaaa? Pa to je li jepa „pometnja“.

Momak: - Misliš kad djevojka ima više prosaca , pa hoće ovoga, hoće onoga, nađe se u „pometnji“ koga da izabere.

Djevojka : - Lijepo se i mi nadamo u „pometnji“ da odredimo od koje riječi je nastao toponim Pometenik: mesti= brisati, pomesti =smrzavati se, pomesti se = zbuniti se, pometen = izgubljen ...

Momak : - Meni je jasno da je riječ „Pometenik“ „has“ /prava/ bosanska riječ. A to se da i objasnit činjenicom što je taj put nekad davno predstavljaо carski drum od Dubrovnika , Sarajeva i Novog Pazara do 'Stambola.

Djevojka: - Što kaže moja prija-

teljica Dragica : „ Ko nam je kriv što smo kuću napravili nasred puta, pa svako svrati, svašta čujemo, prihvativmo i čudimo se otkud nam ta riječ, dok se ne sjetimo da nam je poklonio slučajni prolaznik ili gost“.

Momak : - Divno doba kad su se ljudi trudili da jedni drugima poklone lijepu riječ, birali riječi da izraze bogatstvo misli. Mnogi svoj zavičaj u jeziku prepoznavali.

Svako svoj jezik imenuje kako ga većina naroda naziva.

S riječima je kao i s igračkama : čarneš jednu, okreneš je, zasvjetla njena čarobna moć, zagolica te u glavi, obveseli te , osjetiš miris stare nanine sehare , ali nova, dotjerana, pripsana govoru kao ruho „namještenoj“ Pešterki, da joj se diviš u novim dimijama ili tumajlijama.

Neobičan dijalog ?!

Zaista , jezici k'o ljudi žive , na hiljade ih ima, i umiru isto tako, hiljadama ih nema. Ljudi dođu, budu, i prođu, a riječi nastave da putuju u kroz vrijeđeme

I njima kao i ljudima prizete razne opasnosti po opstanak.

sandžačko leksičko područje. Za neke od tih riječi možda se i može naši adekvatna zamjena u jednoj riječi slavenskog porijekla, ali je mnogo češći slučaj da se mora upotrijebiti niz pojmove da bi se objasnilo potpuno značenje sadržano u samo jednom orijentalizmu. Za takvu semantičku upotpunjenošćemo zahvaliti dugoju genezi do oblika kakav riječ danas ima.

U ovoj rubrici navećemo neke od orijentalizama karakterističnih za leksiku sandžačkih Bošnjaka i dati njihova osnovna i prenesena - figurativna značenja.

I

İbādet *m* (ar.) klanjanje, učenje, moljenje bogu

Ibadūlāh *m* (ar.) ljudi, narod, ljudska populacija, božji robovi, skup, mnoštvo

iblis iblīz *m* (ar.) īdāt, šejtan

ibret *m* (ar.) pouka, primjer, **ibretiti** se čuiti se

ibrik *m* (pers.) bakarni (ili od drugog metalra izrađen) sud s uskim grlom i s noscem služi za posipanje vodom, a ako je malisud, služio je za saldisanje kahve ili za čaj

ibrišim *m* (pers.) nit, konac za vez izrađen od svile ili najfinijeg pamuka

ičrām *m* (ar.) čast, počast, gošćenje, stimanje

idāra *f* (ar.) izdržavanje, snabdijevanje namirnicama, alimentacija

ifriz, *m* zao džin, demon **ifrizluk** (ar.tur.) srdžba, bijes

igbāl, ikbāl (ar.tur.) sreća

igbálsuz (ar.tur.) bez sreće, nesretnik, baksuz

ihja (ar.) preporođen, oživljen; **ihja**

učiniti preporoditi, dati novu snagu za život

ihtijār *m* (ar.) starac, starina

ilāč, ilādž *m* (ar.) lijek

JJEZIČKA SEHARA

U svakodnevnoj komunikaciji, u kući, na ulici, u mahali, u kahvama, na posijelima i na svakom nezvaničnom skupu, upotrebljava se veliki broj orijentalizama - riječi karakterističnih za bosansko, a još više za

Uređuje: Muratka Fetahović

jāka *f* (tur.) okovratnik, kragna
jālan *m* (tur.) lažnjak; **jālan-roba** imitacija, roba lošeg kvaliteta

jāndžik *f* (tur.) kožna torba s dugim kaišom koja se nosi sa strane

jāpija *f* (tur.) drvena građa, preneseno: tjelesna građa, konstitucija

japündže *n* (tur.) dio odjeće, kabаницa, ogrtač od debelelog sukna,

jāračiti se, jaračenje (tur.) pripremanje, nakana, namjera

jārak *m* (tur.) kanal, prokop

jārān *m* (pers.) drug, prijatelj

járma *f* (tur.) krupno mljeveno žito, prekrupa

järuga *f* (tur.) pukotina u zemlji koju ostavi bujica, brazda

jästuk *m* (tur.) podmetač za glavu, uzglavlje, jastuk

jatágān *m* (tur.) dugi krivi nož koji se zatakne za pojus

jatak *m* (tur.) 1. postelja, ležaj; 2. pomagač, onaj koji skriva prekršioce zakona

javāšluk *m* (tur.) nemarnost, površnost, sporost, lijenost

jázija *f* (tur.) 1. pismo, pisanje, napis; 2. prednja strana kovanog novca

jázuk *m* (tur.) šteta; **jazuk** učiniti - učiniti načao

jéksik (tur.) manjak, ono što nedostaje

jèlek *f* (tur.) prsluk, grudnjak

jèmek *m* (tur.) 1. jelo, hrana; 2. obrok

jémin *m* (ar.) zakletva, obećanje, (albanska besa)

jénda *f* (tur.) djeveruša, ženska osoba koja ide po nevjestu

jéribasma *f* (tur.) krupna sočna i mirisna kruška

jètim *m* (ar.) 1. siroče; 2. osoba koja je nezaštićena kao dijete siroče ili odrasla osoba na mentalnom stupnju djeteta

jögün, jogunast *f* (tur.) nepokoran, svojeglav, krut, neprilagodljiv

jögurt *m* (ar.) vrsta kiselog mlijeka

jök (tur.) ne, nije, nema

jördam *m* (tur.) oholost, ponositost, gordo držanje

jüfka *f* (tur.) tanko rasukano tjesto, kore, tjestenina

jünbasma, jünbasma *f* (tur.) vrsta tkanine

juriš *m* (tur.) napad, navala

J

Jabāna *f* (pers.) osn. znač. pustinja, nenaseljeno mjesto, na zemljaničija zemlja, tuđina, stra

jägluk *m* (pers.) rubac, mahrama, ešarpa od finog platna (bez) svilom izvezena

jägma *f* (pers.) grabež, takmičenje ko će prije, pljačka, otimačina

jähniya *f* (pers.) vrsta jela

jåka *f* (tur.) okovratnik, kragna

Prof. Dr Hasnija Muratagić Tuna

Utumačenju književnog djela polazište može biti pošiljalac (pisac), primalac (čitalac) ili sama poruka (tekst). Otuda i veliki broj pravaca, škola i metoda koji se bave književnim djelom. *Biološka kritika* tumači književno djelo dovodeći ga u vezu sa životom samoga pisca. Predstavnički biološke kritike u samom djelu traže elemente kojima će bolje rasvijetliti piševe ličnost, ili proučavaju samog pisca kako bi bolje razumjeli njegovu književnu tvorevinu. Psihološka metoda interpretacije smatra da pjesnički unutrašnji život uvjetuje njegovo pjesničko djelo. Vjeruje se da će se djelo bolje razumjeti ako se pronikne u tajnu piševe duše. *Psihoanalitička tumačenja* nalaze u prostoru piševe podsvijesti. Traga se za arhetipovima (prema Jungu) kao iskonskim predstavama svojstvenim čovjeku kao vrsti, odnosno istim temama i junacima u snovima i predanjima cijelog svijeta. Samom

stvaraocu okrenuta je i *sociološka kritika*. Zanima se za društvene prilike koje utječu na umjetničku tvorevinu, odnosno ideološke motive i tendencije, koje pisac čak i nesvesno zastupa u svom djelu, tačnije, otkriva u svom djelu.

Jezički znakovi ulaze u žihu književne interpretacije formalista, anglo-američke Nove kritike, fenomenologa i strukturalista. Svi oni nastoje da u svom tekstu otkriju unutrašnje odnose. Spoljašnji faktori (biografski, psihološki i sociološki) za njih nemaju posebnog značaja. Formalisti, naročito Roman Jakobson, promatraju poeziju kao usmjereno na sam izraz. Odlazeći u Prag (iz Moskve) i kasnije u Sjedinjene Američke Države, on će povezati formalizam sa učenjem strukturalista i semiotičara. Posebna struja proučavanja književnog djela jeste Nova kritika (XX stoljeće). Ona traga za preocjenjivanjem književne prošlosti. Odbacuje romantičarske i pozitivističke pretpostavke ispitivača. Svako umjetničko djelo ocjenjuje se u odnosu na sva djela prethodnih umjetnika koja obrazuju tradiciju. Nova kritika insistira da se pažnja usmjeri na pažljivo čitanje. "Poput oneobičavanja u radovima ruskih formalista, ovdje je kao osobnost pesničkog izraza ispitivan paradoks."¹ Slična usredsređenost na tekst karakteristična je i za *fenomenološki pristup*. Primjena ovog metoda, pored teksta, znači zanimanje i za pisca i za čitaoca. Fenomenolozi se zanimaju za slojevitost književnog djela (zvučni sloj riječi, sloj značenjskih jedinica, sloj prikazanih predmetnosti i sloj shematski izraženih aspekata /R. Ingarden/). Ukazuju na značaj mjesta neodređeno-

sti, gdje pisac nešto daje samo u naznakama, te čitaocu ostavlja prostor da neodređena mjesta poima po mjeri svoga bića. Moderna lingvistika postala je polazna osnova *strukturalista* (XX stoljeće). Učenje Ferdinanda de Sosira o jeziku kao funkcionalnom sistemu, odvajanje dijahronije i sinhronije i razlikovanje govora i jezika, podstaklo je ispitivače književnog djela da u svakoj književnoj tvorevini traže sistem odnosa koji postoji među dijelovima koji tvore književno djelo kao cjelinu. Pokazuje se da je za uspješno prenošenje poruke naročito važno razlikovanje ose selekcije i ose kombinacije. Strukturalisti smatraju da je podjela djela na formu i sadržinu umjetna stvar. Struktura djela objedinjuje istovremeno i formu i sadržinu. U Praškom lingvističkom kružoku (Jan Mukaržovski) estetska funkcija teksta dovodi se u vezu s književnom publikom. Smatra se da je vrijednost književne tvorevine veća ukoliko ona u sebe uključuje više vanestetskih vrijednosti. Umjetnost se počinje smatrati kao semiološka činjenica. *Semiologija (semiotika)* književnost i druge umjetnosti promatra naporedo s ostalim znacima (prirodni jezik, saobraćajni znaci, moda odijevanja). Polazeći od značaja upotrebe riječi u prenesenom značenju na nivou teksta, noviji semiotičari slikovitost (ikoničnost) jezika objasnjavaju kao drugostepeni znak. Pjesnički tekst je drugostepeni znak po tome što je zasnovan na podlozi znakova "prirodnog" jezika, riječi i rečenica, koji se integriraju u tekst kao njegovi sastavni dijelovi. "Drugostepeni" smisao najlakše se uočava u frazama (*povuci mačka za rep* = nastrandati, gdje značenje riječi po riječi ima sasvim drugačije značenje od skupa). Strukturalisti su često vršili iscrpne analize svih jezičkih jedinica od kojih je književno djelo modelirano. Tragali su za suptil-

nim odnosom veza među njima, a ljudski subjekt bio je sve više zanemarivan. Zato se sve češće javljaju zastupnici imresionizma, koji u središte tumačenja književnog djela stavljaju recipijenta (primaoca poruke). Impresionistička kritika javljala se i mnogo ranije, još u XIX stoljeću. Književni tekst daje početni impuls, povod, za raznorazna razmišljanja i asocijacije ispitivača. Govoreći o djelu, ispitivač zapravo govri o sebi. Međutim, savremena teorija recepcije drugačije vidi ulogu čitaoca u književnom procesu, realno odmjejava njegovu ulogu i sistematski je obrazlaže (Hans Robert Jaus). U središtu pažnje nalazi se pojam horizont očekivanja. Utvrđuje se u kojoj su mjeri savremenici jednog pisca spremni da prihvate ponudenu književnu tvorevinu. Tako se otkriva ono što je u djelu novo i neočekivano. Prati se šta jedan pisac nije, shodno očekivanjima čitalačke publike, unio u svoje djelo (minus postupak /Jurij Lotman/). Čitaoci dobijaju veću ulogu u procesu "književnog stavaranja kroz historiju". Pristalice *dekonstrukcije* smatraju da se književno djelo ne može svesti na jednoznačno određenje. "Obuzeti osjećanjem da se sve što je napisano po svojoj prirodi otima svakom osmišljavanju kao konstrukciji interpretatora, oni vrednost teksta vide kao neprestano razbijanje predrasuda o njegovom značenju, uklapanje svih mogućih konstrukcija o njemu načinjenih."² Naprsto, savremeni ispitivači priznaju da se jedna te ista književna tvorevina može različito čitati (čitaj tumačiti). Čitaočev položaj određuju dvije krajnosti, *stega i anarhija* (Jovan Popov). Traži se neki srednji put, odnosno idealni čitalac, koji će moći na prihvatljiv način tumačiti tekst. Taj kompetentni čitalac jeste onaj koji ima dovoljno životnog i književnog iskustva. Djelo je *otvoreno*, čitalac ga tumači na način koji mu se čini najprihvatljivijim.

Ukazali smo samo na neke metode, pokrete i škole, koje su imale direktnog upliva u razvoju i zasnivanju stilistike kao posebne nauke.

Odveć je poznato da je stilistika nauka o stilu, a stil je poseban i specifičan način upotrebe jezika od strane pojedinca. Jezik je sredstvo za oblikovanje umjetničkih slika, likova i cjelokupne umjetničke stvarnosti. U procesu književnog stavaranja često se narušava ustaljeni jezički sistem, mijenja se, preoblikuje i organizuje na nov način; sve u skladu s namjerama samog umjetnika. Riječ u književnom djelu posjeduje izražajnost i sugestivnost, osjećajnost (afektivnost) ritam, tempo, intonaciju, jačinu itd. U književnom djelu riječ gotovo uvijek znači nešto više od obične riječi, zato što je pisac na nov i neobičan način upotrebljava, i zato što je dovodi u neobične i neočekivane veze u rečenici, pa i diskursu, daje joj određeno mjesto, ističe je kad je to potrebno. U umjetničkom tekstu riječ ne nudi samo informaciju već i doživljaj, sugestiju, nove smislove i nova značenja. Pjesnički jezik je oznaka za jezik književnog djela, a on se po načinu i cilju upotrebe razlikuje od svih drugih načina izražavanja (funkcionalnih stilova). Pisci biraju riječi koje zvukom i značenjem mogu upotpuniti stvaranje umjetničkih slika. Pod utjecajem snažnih osjećanja i raspoloženja, pisci odstupaju od uobičajene norme, sažimaju rečenice, krate rečenice, nedovršavaju ih, mijenjaju poredak riječi, gomilaju riječi, ponavljaju, prave neuobičajene pauze, služe se stilskim figurama i tropima, pažljivo biraju riječi, vrše naročitu stilizaciju iskaza, ravnomjerno ponavljaju određene jezičke jedinice (slogove, akcenatske celine), uspostavljaju ritam uvjetovan smislom; jednostavno, njihovim skladom i harmoničnim rasporedom stvaraju ljestvu.

Izražajna jezička sredstva proučava stilistika. Kao dio teorije književnosti, stilistika proučava upotrebu tih sredstava, njihovo povezivanje i raspoređivanje, ukoliko nekom književniku služe za izražavanje misli i osjećanja pri stvaranju književne umjetnine. Otuda se stilistika smatra naukom koja spaja lingvistiku i teoriju književnosti, pa se izdvajaju i dvije stilistike: lingvistička i književna. *Književna stilistika* rasvjetjava uzajamno djelovanje književnog jezika i ostalih stilova umjetničke literature u historijskoj perspektivi. Primarna zadaća književne stilistike jeste umjetnička valorizacija književnog djela. S druge strane, *lingvistička stilistika*, ili, kako se još naziva, afektivna stilistika, stilistika izraza, lingvistica stila, nastoji da obuhvati sve načine jezičkog izraza na svim jezičkim nivoima. Otuda se izdvajaju poddiscipline: fonostilistika, morfostilistika, semantostilistika i sintaksostilistika (neki stilističari uvode i termine leksikostilistika, grafostilistika i tekstostilistika).

Fonostilistika je najrazvijenija poddisciplina lingvističke stilistike, čak je pojedini stilističari smatraju jedinom lingvostilističkom oblašću. Osnovna stilska jedinica fonostilistike jeste fonostil (ili fonometaplastma). Njegovu osnovnu komponentu strukture čine akustički fonetski elementi. Nastaju putem imitacije, alonžmana, putem versifikacije u strukturi stiha, slika i rima, u obliku aliteracije i asonance, putem tonske intenzifikacije, retardacije, pogrešne artikulacije itd. Fonostilemi su zapravo specifična vrsta metaforskih figurativnih jedinica čija je funkcija stilistička. *Morfostilistika* se bavi proučavanjem stilističkih pojava na morfološkom nivou. Treba odmah napomenuti da morfološke pojave imaju mnogo manji značaj od fonetsko-fonoloških. Ipak, fonološke pojave se odvijaju u okvirima riječi pa je

teško odvojiti jedno od drugih. Jedan stil je može biti i fonostil i morfostil. Najinteresantnije područje za morfostilistiku jeste tvorba riječi. U okvirima morfostilistike najviše se pažnje posvećuje derivacionim morfo-stilemima. Proučavaju se deminutivi, augmentativi, hipokoristici i dr. Morfostilemi nastaju i putem inverzije oblika pojedinih gramatičkih kategorija i stilističke adaptacije nekih oblika pojedinih vrsta riječi. Ovdje se govori o interverziji oblika, roda, broja, lica, glagolskoj rekciji (valenciji). Zamjenjivanjem gramatičke kategorije jednoga oblika drugim dovodi do devijacije i semantičke transpozicije, do stvaranja kategorijalnih morfostilema. U morfostileme se ubrajaju gramatičke i pravopisne greške koje pisac intencionalno upotrebljava. *Semantostilistika* se bavi figurativnim leksemama i garmatičkim katregorijama, koje nastaju transformacijom tih kategorija. Govori se o dvjema osnovnim vrstama semantostilema: leksičkim figurama i vremenski transponovanim semantostilemima. Leksičke figure (metafora, metonomija, personifikacija...) nastaju ili proširenjem ili redukcijom značenja riječi. Semantostilemi koji nastaju transpozicijom uvijek imaju ekspresivno značenje, ali nove, neobične leksičke figure gotovo uvijek imaju i umjetničku vrijednost. Semantostilistika se najčešće bavi tropima (metafora, metonomija, epitet, alegorija, eufemizam, perifraza, personifikacija, hiperbola, sinegdoha). Semantostilistika proučava i nefigurativne lekseme (sinonimi, homonimi, antonimi, paronimi, barbarizmi, arhaizmi, neologizmi, vulgarizmi). Stilističkim pojavama na sintaksičkom nivou bavi se *sintaksostilistika*. Ova poddisciplina stilistike je najopširnija i najsloženija, jer je rečenica osnovna govorna cjelina u kojoj se sve događa. Stilističke pojave u rečenicama vezane su za razne "transpo-

zicije njene strukture i javljaju se i na intrasintagmatskom i na supersintagmatskom nivou".³ Sintaksostilemi nastaju raznim poremećajima u rečenici. Poremećaji mogu biti različiti. Govori se o dezorganizovanim rečenicama, koje nastaju *nенормалном* upotrebom interpunkcije, umetanjem raznih dijelova ili cijelih rečenica u složenu strukturu, izdvajanjem gramatičkih dijelova rečenice u poseban iskaz. Najviše poremećaja nastaju izmjenom reda riječi u okvirima složene rečenice. Nastaju razni tipovi inverzija. Posebno područje sintaksostilistike jeste proučavanje sintaksičkih figura (figura konstrukcije u treminologiji retoričara). Sintaksičke figure se ostvaruju i na nivou sintagme i na nivou rečenice (lirske paralelizme – anafora, epifora, simploha i druge tzv. figure ponavljanja, prolepsa, asindet, polisindet, kumulacija, tautologija, paranomazija, perifraza, retorsko pitanje, antiteza, hiperbola, oksimoron, elipsa, anadiplaza, antiteza itd.). Sintaksostilistika se bavi i rečeničnim pauzama, rečeničnim ritmom i dr. Kako i grafija može biti nosilac određenih stilskih vrijednosti, sve se češće govori o *grafostilistici*, odnosno o *grafostilemima*. Oni se najčešće vezuju za grafem. Naročito su interesantne grafičke onomatopeje, kojima se vizuelnim putem dočarava zvuk, zatim rime za oko, bjeline (linearne i vertikalne). "U grafostilistici veliki značaj imaju svesna odstupanja u interpunkciji: ona prestaje biti gramatička ili logička i postaje stilistička, jer biva nosilac emocija i efekata."⁴ Pominju se i druge poddiscipline lingvističke stilistike, ali mi ćemo se ovdje zaustaviti.⁵

Dakle, vidjeli smo šta je to lingvostilistika i koje su njene discipline. Sada nam ostaje da objasnimo šta je to interpretacija?

Sama riječ *interpretatio* doprila je do nas iz latinskog jezika, znači objašnjenje, značenje, prijevod. U filo-

loškoj kritici termin interpretacija poznat je još od antike, ali je tek u anuci o književnosti dobio specifično značenje. Naime, još kada su se helenistički gramatičari (aleksandrijska škola) počeli baviti klasičnim tekstovima grčke književnosti (npr. Homerom), oni su se trudili da naučnim putem (pomoću hermeneutike) steknu tačno razumijevanje teksta (književnog) koji je vodio porijeklo iz daleke prošlosti. Srednjovjekovnim piscima, kojima je bilo stalo do ispravnog razumijevanja svih tekstova, hermeneutika je postala glavno zanimanje. Napustili su logičku interpretaciju Biblije, naglašavajući proročku, mističnu i moralnu stranu u tumačenju tekstova. Hermeneutika je bila na visokoj cijeni u vrijeme humanizma i reformacije. Humanizmu je bio cilj da kroz vjersku i mističnu spekulaciju prodre do racionalnoga razumijevanja teksta; a refaormacija se zasnivala baš na nastojanju da se Biblija ispravno shvati i interpretira. Za sve to vrijeme termin interpretacija nije se shvatao kao poseban način razumijevanja i prikazivanja književnih tekstova. Književnom kritikom do XVIII stoljeća dominirala je normativna estetika. Ona je apstraktnim pravilima propisivala kakvo treba da bude književno djelo ako želi biti lijepo. Svako novo djelo mjerilo se prema tim pravilima. U vrijeme klasicizma, neki francuskim predstavnici ustaju protiv vlasti takvih pravila, koja su bila presudna po mišljenju uskogrudih kritičara. Engleska filozofska i kritička misao definitivno se razračunava s normativnom estetikom (unaprijed utvrđenim pravilima) i poziva na stavalkačku piščevu originalnost. U svom djelu *Characteristics of*

Men, Manners, Opinions, Time (1711), Šaftsberi ističe piščevu sposobnost da poput Prometeja stvara svjetove ni iz čega. E. Jang u djelu *Conjectures on Original Composition* ubacuje pojам genija kao prve i posljednje instance književnog stvaranja. Građanska kultura borbu protiv pravila shvatila je kao borbu protiv stega feudalne i crkvene vlasti. Normativnu estetiku na književnom polju definitivno uništava evropski romantizam, pa jedini put da se kritičar približi umjetničkom djelu ostao je taj da ga kritizira i prikaže u njegovoj sveobuhvatnosti. Tada se zapravo javlja prava interpretacija, ne više logička, mistična i moralna, nego umjetnička. Romantizam se nije služio terminom interpretacija, ali pisci romantizma stvaraju interpretacije koje se i danas mogu uzeti kao ogledne, uzorne. Ipak, da bi interpretacija postala svjesni postupak, morao se ispuniti još jedan uvjet, tj. uvjerenje da je pravi predmet proučavanja književnosti i nauke o književnosti samo književno djelo, a ne njegov pisac i njegove idejne postavke. Takvo uvjerenje u pravom smislu formira se na početku XX stoljeća u krugu ruskih formalista i u anglo-američkom pokretu nove kritike, zatim, pobornika ergocentričkoga studija književnosti werkimanente Literaturforschung. Interpretacija našeg vremena nastoji da prikaže književno djelo u cjelokupnoj njegovoj umjetničkoj posebnosti i značaju, u njegovoj jedinstvenosti i neponovljivosti. Upravo, logičkim putem teži da prikaže estetsku bit književnog djela. To je osnovna diferencijacija u odnosu na tumačenje teksta koje se od početka XIX stoljeća primjenjuje u

francuskim školama. Ovakva tumačenja zapravo su jezički i stvarni komentar; dijelom ukazuju na pojedine stilske postupke, a dijelom na vrednovanje. Interpretacija uvijek govori o književnom djelu kao umjetničkoj cjelini koju stvaraju i izgrađuju pojedini elementi djela. Interpretacija se ne bavi komentarom djela, jer ga pretostavlja. Mora se napomenuti da nauči o književnosti još uvijek nedostaje uvjerljiva teorija interpretacije koja bi imala jasno priznat logički pojmovni aparat. Interpretacija se, naročito u njemačkoj i američkoj kritici, naglo raširila i postala veoma popularna, do te mjere da se trivijalizira, pa čak i kompromituje. Očito nešto nije uredu, jer i veliki pobornik interpretacije E. Štajger tvrdi da mogu postojati dvije interpretacije književnog djela kojima ni jedna crta nije zajednička, a tobože su obje ispravne. V. Heleren govori o deset mogućih interpretacija, što je stvarno mnogo. Trajniju vrijednost zadržavaju samo neke interpretacije. Naprimjer, u interpretaciji lirske pjesme postalo je uobičajeno da se na samom početku navodi cijela pjesma, pa je čitalac može slijediti s razumijevanjem. Problem predstavljuje interpretacije većih književnih ostvarenja (romana, drama). Mora se nešto učiniti, mora se izgraditi sistematska teorija. Sva nauka o književnosti ne iscrpljuje se interpretacijom, ali bez interpretacije nema nauke.⁶ Lingvostilističke interpretacije koje primjenjujemo u knjizi s istim nazivom smatramo prilogom za formiranje jedinstvenije teorijske postavke. Krenut ćemo najprije od lingvostilističke interpretacije jednog lingviste.

1 I. Tartalja, *Teprija književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000, 243.

2 I. Tartalja, *n.d.*, 251-252.

3 N. Vuković, *Putevi stilističke ideje*, Jasen, Podgorica – Nikšić, 2000, 82.

4 M. Čarkić, *Uvod u stilistiku*, Naučna knjiga, Beograd, 2002, 16.

5 Detaljnije o ovome v. M. Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974; *Metaforski lingvostilemi*, Privredno finansijski zavod, Beograd, 1982; N. Vuković, *n.d.* i M. Čarkić, *n.d.*

6 V.: *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1985.

Prof. dr. Salih Jalimam

BOSANSKI BOGOMILI U HISTORIJSKIM IZVORIMA

Salih Jalimam

Salih Jalimam je rođen u Zenici 30. septembra 1951. godine. U rodnom mjestu završio je osnovnu školu i gimnaziju. Filozofski fakultet, Odsjek Historija završio je u Sarajevu gdje je 1975. godine diplomirao na temu: *Crkva bosanska u XV vijeku* (na primjeru testamenta gosta Radina). Magistrirao je 24. maja 1982. temom "*Susret franjevaca i dominikanaca na teritoriji srednjovjekovne bosanske države*." Doktorirao je u Tuzli 23. novembra 1998., odbranivši doktorsku disertaciju pod naslovom *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*. Radio je u osnovnoj i srednjoj školi, Muzeju grada Zenice i u Centru vojnih škola Armije RBiH. Predavao je srednjovjekovnu historiju na Filozofskom fakultetu u Tuzli, Pedagoškom fakultetu u Bihaću, Fakultetu humanističkih nauka u Mostaru i Pedagoškom fakultetu u Zenici. U periodu od 18. juna 1998. do 30. septembra 2002. godine bio je bez posla i nalazio se na Birou za zapošljavanje u Zenici. Od 01. 10. 2005. angažovan je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici na katedri: Historija države i prava Bosne i Hercegovine. Dekan je Pravnog fakulteta u Zenici i šef katedre historije države i prava i Predsjednik vijeća postdiplomskog studija na Pravnom fakultetu u Zenici. Bio je član Upravnog odbora Univerziteta u Zenici, a sada je član Senata Univerziteta, Senata Bošnjačkog instituta, Savjeta BZK "Preporod" Sarajevo.

Salih Jalimam je napisao veći broj radova iz historije Bosne i Hercegovine. Njegovo polje naučnog interesa je široko. Najbolje rezultate je ostvario na polju vjerskih prilika u srednjovjekovnoj Bosni, naročito pišući o franjevcima i dominikancima, te o historiji Zenice. Učestvovao je na više međunarodnih naučnih skupova. Predsjednik je Društva historičara Zenice. Urednik je Zbornika Pedagoškog fakulteta u Zenici i časopisa *Društvena istraživanja* Pravnog fakulteta u Zenici.

U historijskoj literaturi konstatiрано je da su bosanski bogomili jedini, među brojnim heretičkim pokretima u srednjovjekovnim društвима, uspjeli formirati i sačuvati samostalan, jedinstven i autentičan pogled na svijet, autohtone vjerske nazore, što zavrјeđuje posebnu pažnju. U historijskim izvorima identificirano je dovoljno potvrda koje se smatraju relevantnim dokazima o kontinuitetu djelovanja na svim poljima društva srednjovjekovne Bosne, vezama i dodirima sa susjednim heretičkim pokretima, prepoznatljivim simbolima kao i snažnim utjecajem na vjerske, društvene, etničke i narodnosne prilike tokom cijelog svog prisustva.

Poriv da se identificuje i preispita sve ono što u unutarnjem ali i spoljnjem obliku djelovanja znače bosanski bogomili zahtijeva potpunu i temeljnu provjeru svih historijskih činjenica koje se vezuju za ovu značajnu i zanimljivu pojavu srednjovjekovne Bosne. Historijski izvori su, kao što je i inače slučaj kada se govori o historijskom određenju srednjovjekovne Bosne, sporadični, tradicionalno nepotpuni, ponekad nesigurni, ali su dugi i prepoznatljivi u periodu od XII. do XV. vijeka, te se donekle može stvoriti slika i o društvu, ali i jednim od simbola toga društva, o bosanskim bogomilima. Treba naglasiti da su historijski izvori neujednačeni, ali dovoljno validni u svakom pogledu da odražavaju sliku i priliku političkog dešavanja u srednjovjekovnoj Bosni, čime se jasno ukazuje i na vjersku dimenziju djelatnosti, samim tim se mogu i trebaju potvrditi mnogi navodi koji su se često u historijskoj literaturi tumačili kao prepostavke.

U spolnjem viđenju, historijski izvori o bosanskim bogomilima pisani su na mnogim jezicima (latinski, grčki, bosanski, turski, talijanski, južnoslavenski), a u unutarnjem to su klasične bilješke i zapisi dubrovačkih notara, svećenika, redovnika, monaha, te pisma papa i crkvenih prelata, antiheretički i kontraverzistički spisi, dio književne produkcije, zapisi i natpisi sa stećaka.

Pobrojavanje svega što se vezuje za djelatnost bosanskih bogomila nadmašuje mogućnosti ove studije, te se i tu pravi neminovna selekcija. Posebno se to odnosi na određene zapise, marginalne u mnogim hronikama, slučajnim bilješkama koje su ostavljene za neko drugo, temeljnije istraživanje. Radi se o građi neujednačenog kvaliteta, čija interpretacija nije od pomoći u identifikaciji postavljenog problema, pa se i zbog političke pozadine i ideoloških zastranjenosti pojavljuju čudne i kontroverzne konstatacije, što samo ciljne napore postavljaju u domen margine.

Treba spomenuti da se među historijskom građom o bosanskim bogomilima posebno izdvaja, kvalitetom i kvantitetom dubrovačka arhivska građa i to posebno bilješke brojnih notara, k o j i

neposredno, svrshodno i kvalitetno bilježe svako dešavanje i promjenu u svom susjedstvu, u srednjovjekovnoj Bosni. O tome je objavljen dio arhivske građe¹ ali nedovoljno da se kroz nju prepozna sva vrijednost informacija o kojima su mogli biti upoznati Dubrovčani te da se prepoznaju svi pravci kojima su tekli putevi vezani za heretike, ali i smjer kojim se može tragati dalje, za historijskim izvorima o bosanskim bogomilima.

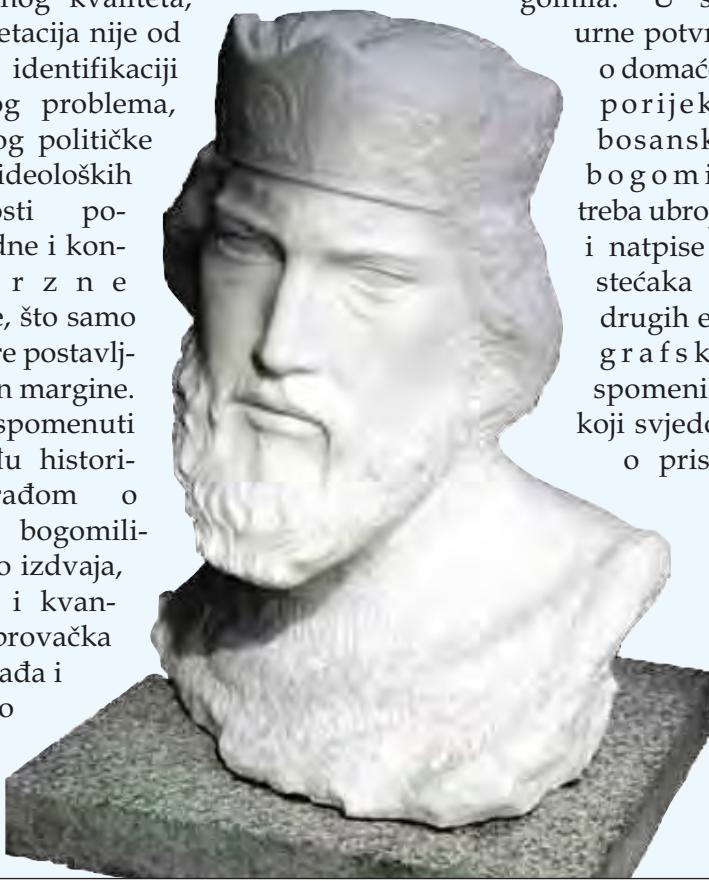
Među objavljenim historijskim dokumentima posebno se izdvajaju pisma i povelje nastale u srednjem vijeku u kojima je dosta podataka bosanske provenijencije a među kojima se nalazi dosta onih koji ukazuju na prisutnost i djelatnost bosanskih bogomila.²

U sigurne potvrde o domaćem porijeklu bosanskih bogomila treba ubrojati i natpise sa stećaka i drugih epigrafske spomenika, koji svjedoče o prisut-

nosti, ali i ukazuju na određene manifestacije iz područja srednjovjekovne umjestosti.³ Dosta seriozno i skoro potpuno su objavljeni i ostali natpisi iz srednjovjekovnog bosanskog života, te su od pomoći kada se ocjenjuju određene aktivnosti u srednjovjekovnoj Bosni.⁴

U ocjeni valjanosti i vrijednosti te upotrebljivosti objavljenih historijskih izvora u kojima se spominju bosanski bogomili potrebno je, pri davanju konačne ocjene, biti oprezan iz više razloga. Prije svega, potrebno je voditi računa da se radi o mnogim specifičnim i osjetljivim navodima koje je moguće interpretirati u okvirima općih znanja o srednjovjekovnoj Bosni, zatim o nizu paralela i veza koje se prepliću u vjerskim odnosima, te o mnogim utjecajima na definiranju heretičkog pokreta u srednjem vijeku i u sklopu toga ono što je vezano za bosanske bogomile. Mnogi drugi, reklo bi se čak i opći elementi imaju svoj određen, čak i važan utjecaj. Tako npr. skoro tradicionalno preplitanje crkvenog i vjerskog sa državnim, opet specifično u slučaju srednjovjekovne Bosne, posebno forme društvenog i etničkog, poseban oblik umjetničkog izražaja (npr. umjetnost stećaka), sve što se može i treba upotrijebiti u identificiranju i dokazivanju sveukupne prisutnosti bogomila u srednjovjekovnoj Bosni.

Mnoge, već ranije iz literature poznate, nedoumice nastale različitim tumačenjem historijskih izvora prenijele su se i u naučnom revaloriziranju svega onoga što se odnosi na bosanske bogomile. Tim povodom nastale su različite hipoteze i prepostavke, među

Bosanski ban Kulin, djelo skulptora Adisa Fejzića

1. Salih Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*.-Izd.Historijski arhiv,. Tuzla, 1997, str. 144

2. Mihailo Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva*, III, Beograd 1967. Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*. Knjiga I, 1, Beograd-Sremski Karlovci 1934. Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*.I- Knjiga I-II, Romae 1862.

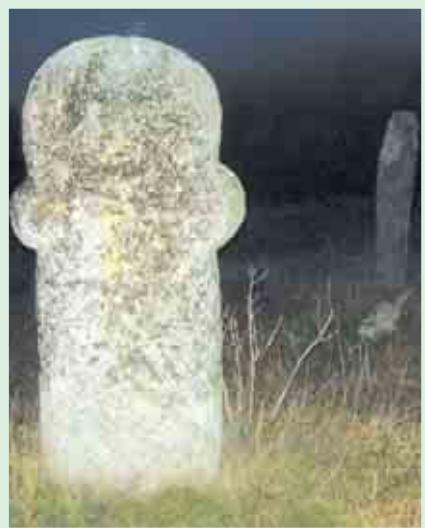
3. Salih Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, 35-38.

4. Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*. Knjiga I-IV, Sarajevo, 1962-1970.

njima ima i onih koje su direktni produkt velikodržavnih pretenzija ili rezultat određenih političkih, uglavnom modernih, aspiracija, te su se, tim povodom ili direktnim insistiranjem, pojavila mnoga nekritička tumačenja vjerskih odnosa u srednjovjekovnoj Bosni, i danas, početkom XXI. vijeka prenaglašavaju. Tim povodom, ali i osnovnom pretpostavkom kritičnosti u historijskom zanatu, potrebno je skoro svaki navod, dokument ili čak marginalni spomen kritički identificirati i interpretirati te ga postaviti u kontekst onoga što je osnovni cilj ovog teksta: identifikacija i potvrda historijske postojanosti, kritičke validnosti i bitnih činjenica o prisutnosti i djelatnosti bosanskih bogomila kroz dugi period srednjovjekovne povijesti.

U historijskoj literaturi postoji nekoliko metodoloških uzusa i pretpostavki kako se može i treba razložno protumačiti relevantni historijski izvor o bosanskim bogomilima. Ovom prigodom nude se četiri kategorije historijskih izvora koje se smatraju relevantnim u tumačenju postavljenog problema: **1. Domaća, bosanska historijska građa** **2. Latinska historijska građa** **3. Istočno-pravoslavna historijska građa** i **4. Tursko-osmanska historijska građa**. Moguće su i druge podjele, ali ovom prigodom su se poštovala dva relevantna faktora: jezik kojim je nastala građa kao i prostor djelovanja. Ovom prigodom se ne želi samo navođenjem spomenuti historijska građa nego i revidirati i provjeriti sve ključne navode koji su od koristi za defini-

ranje položaja i pozicije bogomila u srednjovjekovnoj bosanskoj državi i društvu.

Kameni svatovi u selu Rostovo (BiH)

1. Domaća, bosanska historijska građa: Među najprisutnije, dragocjene i važne historijske dokumente o bosanskim bogomilima, te o njihovoj prisutnosti, postojanju, trajanju i nestajanju, o različitim i historijski relevantnim mijenama u njihovoj djelatnosti, prema ocjenama niza istraživača sigurne i potvrđene dokaze nudi domaća, bosanska historijska građa, o kojoj, tek u novije vrijeme, kritički se govori.⁵ Već je konstatirano da to nije dokumentacija brojna u kvantitetu, ali, ipak, posjeduje mnoge kvalitetne potvrde historijskog postojanja, djelatnosti života i oblika ispoljavanje bosanskih bogomila.

U unutanjoj podjeli na prvom mjestu su diplomatski spomenici nastali pod direktnim uticajem ili, čak, u okvirima bosanskih bogomila. Takva su tri dokumenta,

prije svih pismo gospodina episkopa gosta Mišljena upućeno Dubrovačkoj Republici 8. januara 1404. godine,⁶ povelja dida Mirohne iz 1427. godine koja je, inače, sačuvana u latinskom prijevodu Ivana Tomka Mrnavića, i testament gosta Radina, napravljen u Dubrovniku 5. januara 1466. god.⁷

Među primjere diplomatske građe spominju se i povelje i pisma bosanskih banova, kraljeva kao i oblasnih gospodara i velmoža.⁸ Uglavnom, kada se identificira njihova kvalitetna vrijednost spominje se činjenica da podaci s kojima raspolažu mogu se iskoristiti u definiranju i određenju političkog položaja i statusa bosanskih bogomila i širokoj shemi društva srednjovjekovne Bosne.⁹ Među vrijedne dokaze koji se u potpunosti koriste u te svrhe moguće je navesti dvije nedatirane povelje bana Stjepana II Kotromanića iz treće decenije XIV. vijeka izdate Vukosavu Hrvatiniću i knezu Grigoru Stipanoviću.¹⁰ Iste kvalitetne vrijednosti je i povelja bana Tvrta I Kotromanića izdata Stjepanu Rajkoviću iz 1370-1374. godine,¹¹ povelja bosanskog kralja Stjepana Tomaša uručena braći Dragišćima 22. avgusta 1446. godine¹² kao i dvije povelje hercega Stjepana Vukčića-Kosače izdate prilikom njegovog pomirenja sa ženom i sinom 19. juna 1453. godine.¹³

Zanimljivo je spomenuti da se u historijskim izvorima mogu naći i ključne činjenice o diplomatskoj aktivnosti pojedinih značajnih pripadnika zajednice bosanskih bogomila, koji se u tim dokumentima pojavljuju i pod

5. Salih Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, Tuzla, 1996, str. 19-21.

6. Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526.-Izd. Školska knjiga*, Zagreb 1972, str. 316 Mustafa Spahić-Salih Jalimam, Lاستاتیفیا od bogomilskog zborišta do muslimanskog dovišta-Izd.Ze-media., Zenica 1998, str. 54-55

7. Ćiro Truhelka, *Testament gosta Radina*.- GZM BiH, XXIII, Sarajevo 1911, str. 355-275.

8. Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, 304, 363, 567, 583, 619, 628, 633, 635, 638.

9. Salih Jalimam, *Politički položaj bosanskih bogomila*.- Glasnik Rijeseta islamske zajednice u BiH.- vol.LIX, broj 9-10, Sarajevo 1997. str. 891-902.

10. Salih Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, str. 42-43,44.

11. Jaroslav Šidak, *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, izd.SL,Liber,Zagreb 1975 str. 266

12. Marko Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*. Izd.Svetlost,- Sarajevo 1982, str. 184-185.

13. Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I, 2,66-72

imenom krstjanin.¹⁴ U jednom pismu vojvode Sandalja Hranića spomenuti su, pored ostalih, i krstjani Dmitar i Divac, u pismu vojvode Radoslava Pavlovića spomenuti su krstjani Vlatko Tumarlić, Radin i Radašin.¹⁵

U jednom pismu hercega Stjepana Vukčića-Kosače spomenut je gost Radin i krstjani Radelja, Tvrdislav i Čerjanko.¹⁶ Potrebno je napomenuti i to da se u pojednim pismima koja su nastajala u kancelariji vojvode Petra i kneza Nikole, koji su inače sinovi vojvode Radoslava Pavlovića, nalazi dosta podataka o gostu Radosavu Bradijeviću kao i starcu Radosavu, unuku.¹⁷ Ovoj skupini izvora treba pripisati i pismo Dubrovačke Republike upućeno krstjaninu Radovcu i gostu Radinu.¹⁸

Kao sumarij, potrebno je naglasiti da su skoro svi dokumenti iz ovog dijela domaćih izvora više od dva vijeka korišteni i upotrebljavaju se u brojnim raspravama kojim se historijski fundirala, dokazivala prisutnost i kontinuirana djelatnost bosanskih bogomila, ali i od strane onih koji su osporavali i njeno postojanje i mnoge njene segmente. To samo potvrđuje da su ovi dokumenti odigrali važnu ulogu, te imaju i danas presudan značaj u definiranju mnogih aspekata bosanskih bogomila.²⁰

Sljedeću skupinu historijskih

izvora o bosanskim bogomilima čine rukopisi vjerskog sadržaja, književna građa i ostala pisana dokumentacija nastala u srednjovjekovnoj Bosni.¹⁹ Prije svega to su: *Zbornik Hvala krstjanina, Rukopis krstjanina Radosava, Mletački zbornik, Odlomak Batalovog evanđelja i testament gosta Radina*. Neki, skoro marginalni zapisi u Grujićevom zborniku, zatim Čajničkom i Srećkovićevom četvero-evanđelju kazuju o mnogim elementima srednjovjekovnog života ali su i siguran i potvrđen dokaz postojanja bogomilske vjere. Posebno treba apostrofirati: Hvalov i Radosavov zbornik, koji u autorskom dijelu bogomilskog su porijekla, a podacima u samom djelu se smatraju prvorazrednim dokazom obrednih i kultnih radnji bosanskih bogomila.²⁰

Potrebno je naglasiti da, pored

spomenutog, u ova dva rukopisa spominju se i dva dida bosanskih bogomila: Radomir i Ratko dok u *Odlomku Batalovog evanđelja iz 1393. godine* nalaze se i dvije liste sa imenima "redovnika" bosanskih bogomila koji su se "narekli u red crkve" prije i poslije "gospodina našega Rastudija".²¹

Među rukopisnim zapisima izuzetno je važna bilješka iz 1329. godine koja je sačuvana na posljednjim listovima danas izgubljenog četveroevanđelja iz manastira sv. Petra sa Svetе Gore.²² Tu se na dva mesta govori o "bezbožnim i poganim babunima".²³ Inače u ovom rukopisnom zapisu govori se o pohodu mlađeg srpskog kralja Stefana Dušana protiv bosanskog bana Stjepana II Kotromanića. Na kraju, spominje se i obnova, u ratu razrušenog, manastira sv. Nikole u Dabru.²⁴

Kameni svatovi u selu Rostovo (BIH)

14. Ludvig Thalloczy, *Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Kormendskog arhiva*.- GZM, XVIII, Sarajevo 1906, str. 404-405, 406-407.

15. Frano Miklošić, *Monumenta Serbica*.- Vindobonae 1758, str. 438

16. Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, str. 66-72.

17. Ljubomir Stojanović, op.cit. I, 2,153-154

18. Ludvig Thalloczy, *Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim osvrtom na povelje Kormendskog arhiva*, str.406-407.

19. Herta Kuna, *Bosanska književnost srednjeg vijeka*.- Život, XLVI, 9, Sarajevo 1974.str.247-260. Herta Kuna, *Radosavljev rukopis i bosanska srednjovjekovna književnost*.- Godišnjak Instituta za jezik i književnost, VI, Sarajevo 1977, str 9-25. Dragoljub Dragoljović, *Istorija srednjovjekovne bosanske književnosti*.- Književna istorija, 61, Beograd 1983, str. 87-128. 62, Beograd 1983, str. 213-258. 63. Beograd 1983, str. 491-522.

20. Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska književnost srednjeg vijeka od XII-XV stoljeća*. Knjiga I.- Zagreg 196 9str.17 Aleksandar Solovjev, *Vjersko učenje bosanske crkve*, str. 13-14. Salih Jalimam, *Bogomilski skriptorij*.- Odjek, L, Sarajevo 1997.str.6

21. Đorđe Sp. Radojičić, *Odlomak bogomilskog jevanđelja bosanskog tepečje Batala iz 1393. godine*.- Istorijski časopis, 14-15, Beograd 1964, str. 495-506.

22. Ljubomir Stojanović, op.cit.I,str. 65

23. Ljubomir Stojanović,isto,str.65

24. Aleksandar Solovjev, *Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu*.- Godišnjak Istoriskog društva BiH,V, Sarajevo 1953. str. 81-88. Dragoljub Dragoljović, *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji*. II, str. 58-59. Dragoljub Dragoljović, *Krstjani i jeretička Crkva bosanska*, str. 33, (cir.).

U ovu skupinu historijskih izvora treba ubrojati i onu koja je, u ranijim tumačenjima smatrana nepouzdanom a sada se s pravom može smatrati nastalom na prostoru srednjovjekovne Bosne. Radi se o gradi pisanoj na latinskom jeziku, a odnosi se na crkvene i vjerske prilike i među njima one vezane za bosanske bogomile. Najzanimljiviji, sa dosta potvrda djelatnosti bosanskih bogomila u svim poljima djelovanja, pruža rukopis nastao negdje u srednjovjekovnoj Bosni sredinom XIII.vijeka, a ima naslov: " *Omnia puncta principalia et auctoritates extracte de disputatione inter christianum romanum et patarenum bosnensem*".²⁵ Zanimljivo je spomenuti da je cjelina ovog rukopisa komponirana prema sličnoj raspravi Georgiusa Laicusa (*Disputatio inter catholicum et paterinum hereticum*) ali u ovom rukopisu primjetljivi su očigledni i bitni momenti koji se direktno odnose na bosanske bogomile.²⁶

Već je davno u historijskoj literaturi konstantovano da se ovaj rukopisi može smatrati važnim za tumačenje historijskih okolnosti, vjerskih prilika, temeljnih optužbi katoličke crkve kao i osnova vjerovanja bosanskih bogomila.²⁷

Treća skupina historijskih izvora bosanske provenijencije je ona koja se odnosi na natpise sa stećaka kao i dio epigrafskog materijala, koji, obrađeni, od pomoći su za tumačenje nekih obilježja i manifestacija bosanskih bogomila. Treba napomenuti da se u literaturi već odavno stećci dovode u direktnu vezu sa bosanskim bogomilima, bilo da je riječ o bogatoj ikonografiji ovih obred-

nih cjelina, ili preko natpisa do posrednih analogija. Činjenica je, ipak, da se na jednom broju stećaka kao i dijelu epigrafskog materijala nalazi i dio dokaza o prisutnosti bosanskih bogomila, bilo da se to potvrđuje u natpisu ili u ikonografiji samo opravdava uvrštavanje ove zbirke dokaza u skupinu domaće, bosanske historijske građe.

Najstariji dokaz prisutnosti bosanskih bogomila je iz vremena

bosanskog bana Kulina i to na ploči podignutoj na banovoj crkvi u Muhašinovićima. Radi se o natpisu u kojem se spominje, pored ostalog, i krstjanin Radohna. Na jednom stećku iz Košerića spominje se gost Ra/t/ko, a na stećku iz sela Bogutovo kod Bijeljine nalazi se spomen jednog nepoznatog gosta. Između ostalog, bosanski bogomili i njihovi predstavnici spomenuti su i na stećku iz Pojska kod Zenice (neidentificirani gost), zatim krstjanin Radašin

sa stećka nedaleko od Goražda, zatim krstjanin Ostoja iz Zgunje, gost Mišljen sa stećka iz Puhovca kod Zenice, gost Milutin iz Humskog kod Foče, krstjanina Petka sa stećka kod Sokolgrada itd.²⁸

Mnogobrojne dileme vezane za niz problema stećaka često su mijenjale ugao iz kojeg su se mogli identificirati i određeni problemi i pitanje djelovanja bosanskih bogomila. Često je glavni i presudan razlog odbijanja bilo kakvih veza bosanskih bogomila sa stećcima, pored ostalog, prisutnost krsta na jednom, manjem broju ovih nadgrobnih spomenika što je kod istraživača bio krunski dokaz da stećci nisu bili bogomilski niti su korenspodirali sa nizom bogomilskih manifestacija. Prisutnost mnogih, čak i vrijednih, ikonografskih simbola na stećcima, koji su deklaratивno ali i suštinski suprotni temeljnim dogmatskim relacijama katoličke i pravoslavne crkve nisu mogli da razbijaju, nažalost, uvriježeno mišljenje o nepostojanju veza bosanskih bogomila sa stećcima.²⁹

U konačnom sumariju vrijednosti historijskih izvora o bosanskim bogomilima domaće provenijencije potrebno je, opet, napomenuti da su podaci uglavnom marginalni, ponavljaju neka opća pitanja i probleme, ali su evidentni pomaci u određenim i temeljnim pitanjima egzistencije ove zanimljive pojave srednjovjekovne Bosne. Kao zaključak važno je napomenuti da postoji vrlo bogata građa, karakteristična i zanimljiva po mnogim segmentima, te se uzima kao važan činilac u identifikaciji djelatnosti bosanskih bogomila.

25. Salih Jalimam, *Dijalog među vjerama u srednjovjekovnoj Bosni*. Saopštenje na međunarodnoj konferenciji Bosanska paradigma, Sarajevo, 23. novembar 1998. str. 8

26. Salih Jalimam, isto, str.8

27. Salih Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 20

28. Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa*, IV, str. 135,116-117, Šefik Bešlagić, *Novoprонаđeni natpisi na stećcima.- Naše starine*, 9, Sarajevo 1964, str. 137-139, Šefik Bešlagić, *Stećci i bogomili*. Odjek, XXIV, 19, Sarajevo 1971, 8 Alojz Benac, *Bogomili i umjetnost na stećcima.- Izraz*, X, 8-9, Sarajevo 1966, str. 213-222

29. Salih Jalimam, *Bosanski bogomili i stećci.- Kabes*, IV, 29, Mostar 1998, str. 37-40. Salih Jalimam, *Umjetničko stvaranje bosanskih bogomila.- Kabes*, IV, 30, str. 40-41.

TERITORIJALNI RASPORED BOŠNJAKA U REPUBLICI MAKEDONIJI

Zećir Ramčilović (1975), magistar geografskih nauka-turizmolog. Studije završio na Prirodno-matematičkom fakultetu u Skoplju, a postdiplomske studije na Institutu za Geografiju u Skoplju. Radi kao professor na koledžu (Privatno Sredno Učilište) „Jahja Kemal”, u Skoplju. Bio je predavač na mnogim radionicama (projektima): Eko- logija u osnovnim školama (dec. 1997 – maj 1998) i stručni saradnik projekta:

„Čista i zelena Makedonija (2001) finansijski podržan je od UNDP; stručni je saradnik i predavač na projektima i tribinama NVO „Proaktiv“; Skoplje; seminara „Ljudska prava-Standardi i pravila o jednakim mogućnostima za hendikepirana lica“ (Helsinski komitet za čovekovi prava na Republika Makedonija, Ohrid, maj, 1999); „Posljedice izbjegličke krize na mlade – Sačuvajmo našu budućnost“, u organizaciji Makedonskog Omladinskog konzulata (juni, 2000, Ohrid); „Sistem upravljanja otpadom, sa posebnim akcentom na medicinski otpad“ u organizaciji BENA – Grčka (Balkan Environmental Association), novembar, 2000; „Aktivna nastava - interaktivno učenje“ u saradnji sa MON - Biro za razvoj obrazovanja, januar, 2004, Skoplje; Roditelji su mu porijeklom iz s. Berane. Živi u selu Donje Konjari (Opština Petrovec) Skoplje.

Republika Makedonija je demografski izrazito heterogena država, što je rezultat njenog geografskog položaja i istoriskih događaja stoljeima unazad. Poznavanje osobina i specifika etničkih zajednica, odnosno nacije, jezika, religije, tradicije, običaja i sl. imaju veliko značenje ne samo za demografski, već i cjelokupni razvoj jednog društva. Međutim u Makedoniji, kao i u većini država sa Balkana, statistički podaci iz prošlosti u tom pogledu ne nude dovoljno elemenata za objektivnost, jer nisu precizni ili su tendencijozni u zavisnosti od političke konstelacije i potrebe vladajućeg režima. Tek popisima od 1948 godine, stanovništvo u R. Makedoniji se popisuje i po nacionalnom sastavu, što je ograničavajući faktor pri istraživanjima sa ovog aspekta.

Bošnjaci u R. Makedoniji dijele isti sudbinu sa ostalim Bošnjacima nekadašnje zajedničke države Jugoslavije. Tačnije, sve do 1907. godine, u oficijelnoj upotrebi na Balkanu je bio nacionalni naziv Bošnjak. Nakon tog datuma, sve do 1993. godine, Bošnjaci su egzistirali pod raznim imenima, a najviše pod konfesionalnim imenom „Muslimani“. R. Makedonija oduvijek je

bila uglavnom bikonfesionalana država (islam i pravoslavno hrišćanstvo), teritorijalno-geografska odrednica koja označava pripadnost teritoriji makedonije, uglavnom je imala asimilatorski karakter većinskog naroda s ciljem brisanja nacionalne svijesti Bošnjaka. Kao nezavisna država u proteklih petnaest godina, Makedonija je prošla kroz vrlo dinamičan period transformacije političkog, ekonomskog i društvenog sistema. Kao tekovina demokratizacije države, sa promenama u Ustavu 2001. godine, prihvaćen je naziv Bošnjak za ustavotvorni narod Republike Makedonije. Moramo napomenuti da je dugogodišnji uticaj nažalost imao posljedice pri izjašnjavanju Bošnjaka u R. Makedoniji. O tome govori i podatak da se od popisa 1994. godine do popisa 2002. godine broj Bošnjaka povećao za 10.189 ili za 149,2%, što govori o pozitivnim trendovima u razvoju demokratije, koje treba znati iskoristiti.

Masovnija prisutnost Bošnjaka na ovim prostorima bilježi se krajem XIX vijeka posle Bečkarskog Kongresa 1878 godine. Skoro u svim makedonskim gradovima su nastale muhadžirske mahale, a i brojna muhadžirska sela, što svjedoči i veliki broj toponima tog porijekla. Tokom XX vijeka, mnogo Bošnjaka je ovaj deo Zemlje iskoristilo kao prolaznu stanicu na putu za Tursku, u potrazi za sigurnijim i boljim životom, a osim toponima koji podsjećaju na to teško razdoblje u povijesti Bošnjaka, ovdje i

Stanovništvo Republike Makedonije prema nacionalnoj pripadnosti

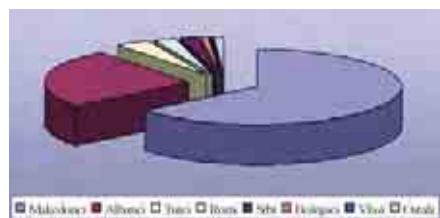
	Ukupno	Makedonci	Albanci	Turci	Romi	Srbci	Bosnjaci	Vlaši	Ostali
Apsolutna vrednost	2022547	1297981	509083	77954	53879	35939	17018	9695	20603
Struktura	100 %	64,18	25,17	3,85	2,66	1,78	0,84	0,48	1,04

Tabela br. 1. Stanovništvo u Republici Makedoniji 2002. godine na osnovu izjašnjavanja prema nacionalnoj pripadnosti

danas živi Bošnjački narod noseći se sa novim izazovima moderne civilizacije. Njihova teritorijalna raspoređenost danas je od velike važnosti za sveopći razvoj i bolje upoznavanje Bošnjaka na ovim prostorima.

Prema popisu stanovništva 2002. godine u našoj državi žive makedonski, albanski, turski, bošnjački, srpski, romski i vlaški narod, kao i predstavnici 16 nacionalnih manjina i 4 etničke grupe, dok se neki nisu uopšte izjasnili. Makedonija, dakle, ima 2.022.547 stanovnika. Ukupan broj stanovnika i njihova nacionalna struktura prikazani su u Tabeli br.1 i Grafikonu br. 1.

Teritorijalna distribucija stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti na nivou naseljenih mesta i opština pokazuje da su neka područja u zemlji etnički vrlo heterogena, a druga manje ili više homogena. U tom smislu, napravljemo analizu naseljenih mesta, kao i opština koje su veoma pogodne geodemografske cjeline za ovu vrstu istraživanja i posmatrajući

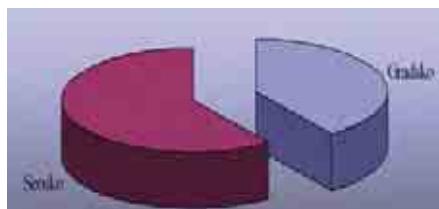
Grafikon br. 1. Stanovništvo u Republici Makedoniji 2002. godine na osnovu izjašnjavanja prema nacionalnoj pripadnosti

Naselje	Ukupno stanovnika	Bošnjaci	%
Madžari	12 874	169	1.31
Sindelić	23 915	407	1.70
Sk-Gazi Baba	15 182	83	0.55
Sk-Dorče Petrov	24 408	483	1.98
SK-Karpus	37 162	68	0.18
Dračevo	19 246	408	2.12
SK-Kisela Voda	84 625	535	0.63
SK-Centar	82 604	1713	2.07
Butel	11 005	406	2.90
Sk-Čair	39 179	1885	4.81
Sk-Suto Orizari	15 353	138	0.90
Ostalo	98 404	224	0.23
Skopje	467 257	6465	1.38

Tabela br. 2. Bošnjaci u ukupnom stanovništvu grada Skopje (2002)

tranje u odnosu prostornih razlika u nacionalnoj strukturi stanovništva Makedonije. U našem istraživanju zadržaćemo se samo na prostornu rasporedenost Bošnjaka.

Ukupan broj Bošnjaka prema popisu iz 2002. godine iznosi 17.018 ili 0.84% stanovništva Republike Makedonije. Prema istom popisu u R. Makedoniji evidentirano je 1.650 naseljenih mesta, od kojih 34 gradskih i 1.616 seoskih naslja. U 34 grada u 2002. godini živi 1.233.508 žitelja ili 61%, a u 1.616 sela živi 789.039 žitelja ili 39% od ukupnog broja stanovnika. Bošnjaci žive u 128 ili 7.76% naseljenih mesta, i to u 26 gradova i 102 sela. U tih 26 gradova u 2002. godini živjelo je 6.840 ili 40.2%, a u 102 sela 10.178 ili 59.8% od ukupnog broja Bošnjaka u R. Makedoniji. Za razliku od prosjeka ukupnog stanovništva, Bošnjaci su pretežno ruralno stanovništvo.

Grafikon br. 2. Gradsko i seosko bošnjačko stanovništvo 2002. godine

Od ukupnog broja gradskog stanovništva 6.465 ili 94.5% živi u Skoplju, a više od 100 Bošnjaka živi još samo u Tetovu, tačnije 156 lica. Zbog toga je izlišno praviti analizu gradskih naseljenih mesta.

U tabeli broj 2 prikazana je distribuciju Bošnjaka u glavnom gradu. Njihova zastupljenost je nešto veća (1.38%), u odnosu na cijelu državu (0.84%). Procenat Bošnjaka u ukupnom gradskom stanovništvu iznosi samo 0.55%. Najveći broj živi u skopskom naselju Čair, gdje su i procentualno najzastupljeniji. U naseljima Čair i Gazi Baba živi 55% Bošnjaka glavnoga grada.

Kao što je već rečeno, najveći broj Bošnjaka živi u selima. Još izrazitije nego u glavnome gradu, oni su skoncentrirani u 16 sela (15% od ukupnog broja seoskih naselja u Makedoniji), u kojima živi 9.346 lica, ili 92% Bošnjaka (Tabela br. 3 i Grafikon br. 3).

Najveće Bošnjačko seosko naselje je Gorno Orizari koje se nalazi u Opštini Veles. U njemu živi 2.032 Bošnjaka, tako da predstavlja i uopće najveće naseljeno mjesto ispred gradskog naselja Čair u Skoplju u kom živi 1.885 građana bošnjačke nacionalnosti. U naseljima Batinci (Opština Studeničani) i Lažani (Opština Dolneni) živi više od 1.000 Bošnjaka; od 500-1.000

Selo	Ukupno stanovnika	Bošnjaci	Procenat
Gorno Orizari	2 262	2 032	89.83 %
Batinči	5 364	1 660	30.95 %
Lažani	1 864	1 054	56.55 %
Ljubin	2 044	914	44.72 %
Žitoše	1 807	604	33.43 %
D.Konjare	704	568	80.68 %
Desovo	1 026	566	55.17 %
S.Konjare	1 140	402	35.26 %
Crkvino	363	336	92.56 %
Čojlija	400	215	53.75 %
Gradsko	2 219	215	9.69 %
Vodovrati	379	192	50.66 %
Zelenikovo	1 135	190	16.74 %
Lokveni	178	143	80.34 %
Ržaničino	855	137	16.02 %
Petrovec	2 659	118	4.44 %
Ostalih 87 sela	171 685	832	0.48 %
Ukupno	196 084	10 178	5.19 %

Tabela br. 3. Bošnjaci u makedonskim seoskim naseljima (2002)

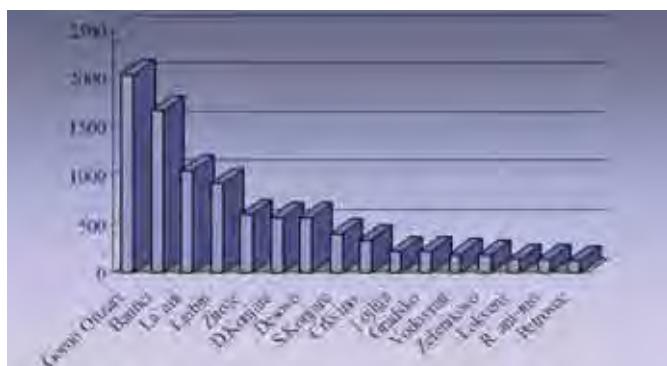
ISTRAŽIVANJE

žitelja Bošnjaka imaju još Ljubin (Saraj), Žitoše (Dolneni), Dolno Konjare (Petrovec) i Desovo (Dolneni); od 100-500 lica imaju naselja: Sredno Konjare, Crkvino, Čojlija, Gradsko, Vodovrati, Zelenikovo, Lokveni, Ržaničino i Petrovec.

Kad se pogleda tabela br. 3 da se uočiti, da u 8 sela Bošnjaci čine većinsko stanovništvo, tačnije iznad 50%. Najizrazitije u tom pogledu je svakako selo Crkvino u Opštini Veles, koje broji 363 lica, od koji 336 Bošnjaka ,što je 92.56%. Izrazito bošnjačka sela su još Gorno Orizari, Dolno Konjare i Lokveni. Učešće Bošnjaka u ukupnom seoskom stanovništvu Makedonije iznosi 1.29%.

Prema teritorijalnoj organizaciji iz 2004. godine Makedonija je podijeljena na 84 opštine i Grad Skoplje kao posebnu jedinicu lokalne samouprave. Bošnjaka ima u 59 opština, a nema ih u 25. Kao što je prikazano na Tabeli br. 4, najveći deo Bošnjaka ili 96.9% živi u 18 opština, dok u ostalih 41 živi zanemarujući broj. Ovo potvrđuje goreiznešene analize prema kojim Bošnjaci žive u nešto više od 15 naseljenih mjesta. Da se zaključiti da su Bošnjaci ostali jedna homogena cjelina, prilično zatvorena i veoma nemobilna zajednica u granicama Republike Makedonije.

Najveći broj Bošnjaka živi u Opštini Čair (Skoplje) i to 2.950, zatim slijede ostalih pet opština sa više od 1.000 Bošnjaka: Veles, Dolneni, Studeničani, Petrovec i Saraj

Grafikon br. 3. Seoska naselja sa više od 100 žitelja Bošnjačke nacionalnosti

Distribucija Bošnjaka po opštinama						
	Ukupno	Do 10	10-50	50-100	100-500	500-1000
Broj opština	59	30	7	4	9	3
Broj stanovništva	17018	87	186	316	2251	2218
Struktura	100%	0.1	1.1	1.9	13.3	13.2
						70.4

Tabela br.4. Distribucija Bošnjaka po Opštinama

(Tabela br.5). Da se primjetiti da se u ovih 18 opština nalaze i 9 opština grada Skoplja, sem jedne, Opštine Karpoš, u kojoj živi 98 Bošnjaka. Ovo znači da u granicama grada Skopje živi 7.585 (U analizama po naseljenim mjestima u gradu Skoplju živi 6.465, dok po opština u granicama grada spada i jedna ruralna opština O.Saraj sa kojom broj Bošnjaka iznosi 7.585.) ili 44.57% Bošnjaka u Makedoniji. Ovakva koncentracija je posljedica masovnijeg doseljavanja u Skoplje kao tadašnjem i današnjem administrativom i industrijskom centru, te radi lakšeg iseljivanja u Tursku tada, a nešto kasnije i danas zbog boljih životnih uslova.

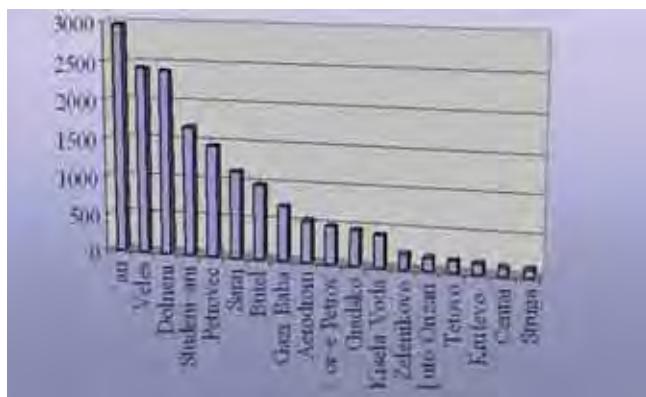
Ukupni broj Bošnjaka ne odgovara i njihovoj procentualnoj zastupljenosti u tim opština. U Tabeli br.5 jasno se vidi da su najzastupljeniji u Opština Dolneni (17.54%) i Petrovec (17.47%), zatim Gradsko (12.37%) i Studeničani (9.64%). Najplastičnije procentualna zastupljenost se ogleda u Grafikonu br.5.

Posmatrajući Grafikon br.5, a
kao Bošnjak koji živi u Republiци Makedoniji

doniji, ne mogu a ne spomenuti, da me bode kao trn u oku ta mala razlika do 20% od ukupnog stanovništva dviju opština: Dolneni i Petrovec. O čemu se radi: Ustavom Republike Makedonije je predviđeno da u opštinama gdje živi više od 20% neke etničke zajednice njihov jezik postaje i službeni jezik u toj opštini, a samim tim i pri komunikaciji te opštine sa centralnom vlašću. Nije cilj mog istraživanja elaborirati šta bi to značilo za Bošnjake te opštine, a još značajnije u dugoročnom pogledu; očuvanje identiteta, jezika, kulture i tradicije Bošnjaka na ovim prostorima ne bi bilo dovedeno u pitanje. Ovo navodim ne zato što mali broj Bošnjaka i njihovih predstavnika pri donošenju Zakona o teritorijalnoj organizaciji nisu uspjeli izdejstvovati neke nove granice opština gdje bi Bošnjaci ispunili ovu kvotu, već što nisu uspjeli očuvati jednu takvu, koja je funkcionalala od 1996. do 2004 godine, kad je ukinuta. Po teritorijalnoj organizaciji iz 1996 god. zastupljenost Bošnjaka je prikazana na Karti br. 1.

Opštine u kojima žive Bošnjaci				
	Opština	Broj stanovnika	Broj Bošnjaka	Struktura %
1	Čair	64773	2950	4.55
2	Veles	55108	2406	4.37
3	Dolneni	13568	2380	17.54
4	Studeničani	17246	1662	9.64
5	Petrovec	8255	1442	17.47
6	Saraj	35408	1120	3.16
7	Butel	36154	970	2.68
8	Gazi Baba	72617	710	0.98
9	Aerodrom	72009	538	0.75
10	Dorče Petrov	41634	489	1.17
11	Gradsko	3760	465	12.37
12	Kisela Voda	57236	425	0.74
13	Zelenikovo	4077	191	4.69
14	Šuto Orizari	22017	177	0.81
15	Tetovo	86580	156	0.18
16	Kruševo	9684	137	1.42
17	Centar	45412	108	0.24
18	Strica	63376	103	0.16

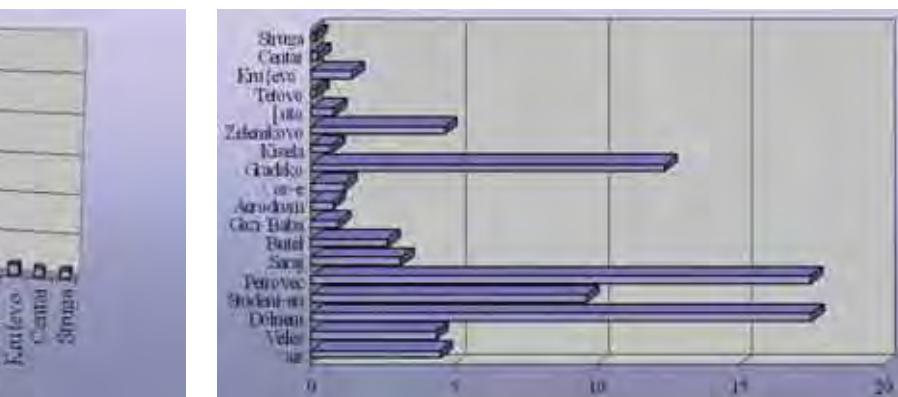
Tabela br. 5. Opštine sa više od 100 lica Bošnjačke nacionalnosti

Grafikon br.4. Opštine sa više od 100 lica Bošnjačke nacionalnosti

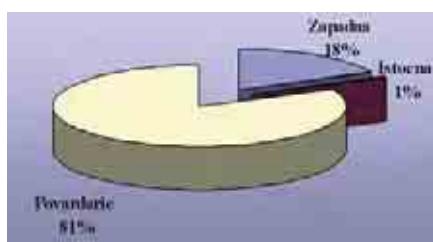
Opština Žitoše prema podacima iz 2002. godine imala je 2.128 stanovnika, od kojih 747 Bošnjaka ili 35.10%. Kao mala opština pripojena je opštini Dolneni, a za razliku od udovoljavanja nekim drugim zajednicama u iscrtavanju novih granica, procenat Bošnjaka je, spajanjem tih opština pao ispod 20%. Ono što stoji u zapisnicima skupštine je da naši tadašnji predstavnici Bošnjaci nisu uložili nijedan amandman, a nisu ni glasali.

Ukoliko analiziramo kartu br. 2, vidi se da su Bošnjaci koncentrisani u centralnom dijelu države, regionalnoj cjelini Povardarje. Mali dio je u Zapadnoj, a neznatan broj u Istočnoj Makedoniji. To se ogleda najbolje u Grafikonu br. 6. Najveći broj Bošnjaka živi u dolini rijeke Vardar, 13.895 (81%), zatim u Zapadnoj Makedoniji 3.023 (18%) i u Istočnoj Makedoniji živi 100 (1%) lica Bošnjačke nacionalnosti.

Grafikon br.5. Procentualna zastupljenost Bošnjaka u opštinama gdje žive

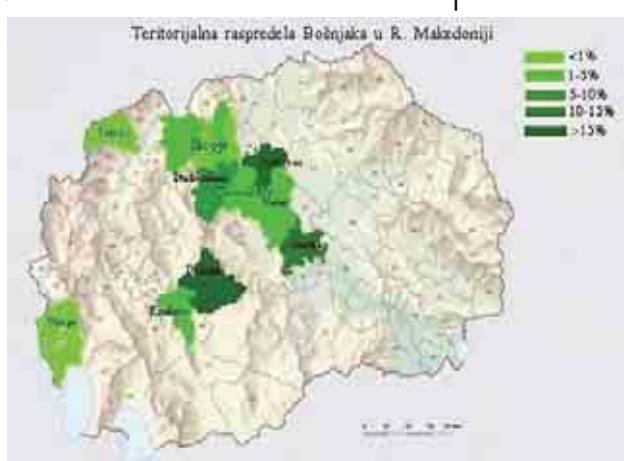
Na osnovu izvršenih analiza možemo zaključiti, da Bošnjaci kao ustavotvorni narod Republike Makedonije, žive u svim dijelovima države (u 96.9% naselja), s time što su znatnije koncentrisani u 18 opština. Polovina ih živi u gradu

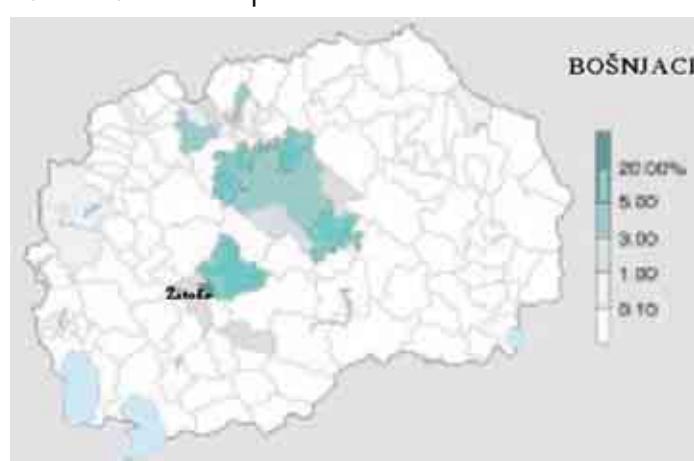
Grafikon br.6. Regionalna zastupljenost Bošnjaka u R. Makedoniji

Skoplju, a regionalno gledano, u dolini rijeke Vardar živi oko 81%. Ovakva njihova koncentracija na mali dio države i posle dužeg vremena od njihovog naseljavanja na ovim prostorima je posljedica na

prvi pogled ekonomskog (Skopje i Veles najveći industrijski centri u R.M.), ali ja mislim da su razlozi i nešto dublji. Osim u gradu Skopje, Bošnjaci uglavnom žive u ruralnim sredinama, gdje su i tekako teški uslovi za život. Na primjer, za sela na domak Velesa, gdje je malo Bošnjaka radilo u industriji ili administraciji, oni su se bavili poljoprivredom i nisu nastojali mijenjati sredinu. Zato jedan od glavnih razloga njihove homogenosti mogao bi biti i strah od sukoba koji su se permanentno pojavljivali, kao i zbog zaštite najprije vjerskog, a onda i nacionalnog identiteta, zbog kojeg su napuštali rodna ognjišta. U današnje vrijeme ovo možda zvuči apsurdno i irrelevantno, ali historiska nepravda počinjena nad Bošnjacima ostavila je duboke korijene koji se teško mijenjaju, bez obzira na to što živimo u jednom demokratskom društvu.

Karta br.1. Zastupljenost Bošnjaka u % po opštinama do 2004

Karta br.2. Zastupljenost Bošnjaka u % po opštinama (od 2004)

Mr. Esad Rahić

UTJECAJ PRVOG SRPSKOG USTANKA NA BOŠNJAKE U SANDŽAKU (II)

Mr. Esad Rahić

Od kraja 1807. do proljeća 1809. godine nije dolazilo do nekih krupnijih oružanih sukoba između ustanika i Osmanskog Carstva. Ustanici su ovaj relativni predah iskoristili da se još bolje snabdiju oružjem i municijim i da još bolje utvrde neka od graničnih utvrđenja.

Kako je ustanak odmicao, sve više su dolazile do izražaja izvjesne anomalije u okviru ustaničkog rukovodstva. Sve jače su bivale nesloge i rasprave među srpskim starješinama koji se počinju pretvarati u osioni, zulumčarski i eksploratorski birokratski stalež, koji po načinu života i svome postupanju prema običnom narodu, sve više podsjećaju na dahije koji im postaju uzor. Ovo je doveo i do oružanog otpora od strane naroda u Resavi u jesen 1808. godine.¹

Spoljnopolička situacija je sve više išla u pravcu novog rusko-turskog rata. To uočava i ustaničko rukovodstvo. Zato Karađorđe i Sovjet šalju krajem 1808. godine Stanoja Glavaša u Podibarje (koje je tada bilo pod osmanskom kontorlom) da spremi teren za buduće ratne akcije. Pregovaranje u Jašu koje je bilo obična kupovina vremena, na kraju je prekinuto 22. marta. Ustanički izaslanici vratili su se u Beograd 8. aprila. Već 10. aprila održana je sjednica Sovjeta na kojoj je riješeno da se prekine primirje s Turcima. Bilo je različitih koncepcija o budućim vojnim operacijama. Karađoređe je imao najracionalniji plan. Predlagao je da se glavnina vojske uputi prema Nišu i Leskovcu i da glavna ofanziva bude

upravljena uz Južnu Moravu, a da se na drugim stranama ograniče na defanzivu. Na taj način bi brzim i iznenadnim napadom bio osvojen Niš i posjednute klisure Grdelička i Sićevacka, koje bi ustanici utvrdili i osnovali novi Deligrad i tako učvrstili pozicije Srbije s juga.² Međutim, Karađorđev plan nije imao podršku većine. Svako od starješina je težio da predmet vojničkog udara bude njegov zavičaj. Česta interpretacija da su navodno i Rusi insistirali na istovremenom otvaranju više frontova je više traženje opravdanja za pogrešnu vojnu takтику i neuspjeh srpske ofanzive, nego realna historijska činjenica. Pošto je razrađena strategija ofanzive, pristupilo se određivanju komandanata: prema Krajini vrhovna komanda nad vojskom je povjerena Milenkoviću; prema Nišu, pod uticajem Mladena Milovanovića, ondašnjeg predsjednika Sovjeta, izabran je Miloje Petrović, njegov kum, a zapostavljen je daroviti vojskovođa Petar Dobrnjac; prema Bosni određeni su Sima Marković i Jakov Nenadović. Najvažniji od svih bio je front prema Sandžaku, zbog čega je u ovom pravcu vojsku lično poveo i njom komandovao Karađorđe. Preko Sandžaka Srbi bi ostvarili direktnu vezu sa Crnom Gorom, Brdimu i Hercegovinom, a istovremeno bi prekinuli vezu Bosne i Hercegovine sa Rumelijom, odnosno unutrašnjošću Osmanskog Carstva. Ustanicima se učinilo da je ovo pravi momenat za proširenje ustanka na susjedne osmanske pokra-

1. V. Radulović, *Upad Srba u Sandžak*, Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva – februar 1934, knj. XIV, sveska 6, 515.
2. Kapetan Ljubiša, *Šesta godina srpskog ustanka*, Beograd 1910.

jine i za ostvarenje velike zamisli – oslobođenje i ujedinjenje cijelokupnog srpskog naroda.³

Zvanično, Srbi su otkazali Osmanlijama primirje 26. aprila. Istog dana je Miloje Petrović sa 15-16 hiljada ljudi prešao Moravu. Karađorđe je 30. aprila krenuo put Užica, gdje je bilo zborni mjesto njegove vojske. Sa njim je bila vojska iz nahiye rudničke, užičke, požeške i dijelom smederevske i kragujevačke. Po dolasku, glavni dio ove vojske je iz Užica krenuo prema Sjenici, tadašnjem sjedištu Novopazarskog sandžaka. Ustanici su uz Đetinju i Moravicu, izbili preko Mučnja na Javor. Karađorđevi ustanici su prema izvještaju Grka, vladike beogradskog Melentija, brojili 8.000 vojnika, a ruski general Petrov veli da je Karađorđe imao 7.000 vonika, 8 topova i 2 merzera⁴, dok Batalaka saopštva da je to bila vojska od 9.000 vojnika.⁵ Prema narodnoj tradiciji ova je ordija noćila na Javoru gdje je održano ratno savjetovanje, a potom prešla preko Javora, starim „Javorskim putem“, koji je bio u ono vrijeme i jedini podesan put za vezu između Sandžaka i Zapadnomoravske Srbije. Karađorđe je vukao 4 topa, 3 kubusa i dosta municije. Jedan manji odred Karađorđeve vojske, pod komandom njegovog zeta Antonija Pljakića upućen je uz Ibar u pravcu Novoga Pazara, sa zadatkom da drži u blokadi novopazarski garnizon za vrijeme akcije oko Nove Varoši i Sjenice, i da zaštiiti bok Karađorđevoj vojsci za vrijeme operacija, te da onemogući prođor osmanskih vojnih jedinica iz Novog Pazara u pravcu Niša i Deligrada. Položaj na Rogozni držali su Jelačani sa dobrovoljcima

iz ove nahiye zajedno sa 700 vojnika koliko im je poslao Pljakić.⁶

Naređeno je Arseniju Lomu da sutradan sa odredom ustanika podje prema Prijepolju i da glavninu vojske obezbijedi sa te strane i po mogućstvu zauzme grad.

Kao prethodnica prema Novoj Varoši poslat je odred pod komandom Jovana Kursule. Kursula i ustanici pod njegovom komandom su se iznenadili kada su uvidjeli da se bošnjačko stanovništvo iz Nove Varoši evakuiralo odmah po saznanju da im dolazi ustančka vojska sa Javora, i pobeglo prema Sjenici. Ustanici su bez smetnji ušli u Novu Varoš i razmjestili se po napuštenim kućama.

Prema raspoloživim podacima brojčano stanje garnizona u Sandžaku uoči ovih vojnih operacija izgledalo je ovako: u Pljevljskom kadiluku 400, u Prijepoljskom kadiluku 250, Sjeničkom 150, Starovlaškom 150, i u Novom Pazaru 4.000 askera.⁷

„Karađorđe s vojskom krenu prema Sjenici. Na putu im se ispriječila turska predstraža u selu Buđevu. On uputi na ovo selo Lazara Mutapa i Kara-Pavla Simeunovića. Oni uspeše da isteraju bošnjačku predstražu iz šančeva. Braniocima podje za rukom da stignu do svojih kuća. Nastaviše da pružaju otpor. Ustanici počeše da opkoljavaju turske kuće i pozivaju Bošnjake na predaju. Pošto branioci to odbiše, ustanici pribaviše sena, slame i šaše, privukoše se njihovim kućama i počeše da ih pale. Tek kada izgorje kuća u kojoj je bio bošnjački starješina Ganić sa svojih 18 ljudi, Bošnjaci pekidoše otpor i dadoše se u bještvo. Ustanici su ih gonili do Sjenice.“⁸

Ovaj događaj potvrđuje Karađorđevo pismo od 24. maja (5. juna) 1809. godine K.K. Rodofinski: „A mi fala bogu jesmo zdravo, do Javora došli i piše nama g(ospodar) Milan i g(ospodar) Vujica kako su oni na Turke noću udarili i imenovatoga poglavici Janića u kući zapalili i izogoreo sa svim njegovim momcima i proče odande iz sela Sučeva (?) rasterali...“⁹ Gospodin Velibor Berko Savić je bio u dilemi o kojem selu se radi, ali očigledno da je u pitanju Buđevo, i da se radi o starješini Ganiću (a ne Janiću).

Još sa granice Karađorđe je poslao pisma „u turska sela, prvo u Kladnicu tursku, da se predadu i da ostanu na miru i mi da im s vojskom u njihova sela svrнемo, ili ako će biti da me čekaju i da se nadaju da će na nji(h) udariti neprijateljski i da mi na to odgovore. Oni nisu smeli niti se predati niti se biti, nego se pobune svi od mnogo vojske i uteku u Sjenicu. I ja posle pišem jedno pismo u varoš da se predaju ili begaju a oni niti se smeli predati niti dočekati, nego su pobegli. I ja sam moju vojsku i 2 topa u varoš namestio i mojeg vojvodu Arsenija Lomu, s kojim može više predela odmetnuti, i nekoliko sela turski(h) uteklo u Sjenicu i mnogo se Turaka sabralo. I ja sam zarobio i nekoliko roba u Kladnici turski(h), i ništa im nije falilo no što je vojska ni(h)ova uzela sve sam im vratio i napisao sam pismo u Sjenicu da ti se Turci predaju i da ti konake gotove u polju osem varoši da im vojsku u varoš ne puštam i da im njina sirotinja muku ne trpi, ili da ostave Sjenicu i da idu kud znaju. Zato po onim predatim Turcima pismo pošljem i ništa mi nisu ho-

3. A. Protić, *Povesnica od početka vremena vožda sprskog Karađorđa Petrovića*, Beograd 1892, 15.

4. General Petrov, *Vojna Rossii s Turcien*, knj. II, 277.

5. Spomenik SANU, KNJ. 37, 137/138

6. T. D. Đorđević, *Prvi srpski ustanak u dolini Raškog Ibra*, god. III, 6-7, Raška, okrobar 1973, 23.

7. B. Hrabak, *Srpski ustanici i Novopazarski sandžak...* 116.

8. M. Stefanović, *Stanoje Glavaš*, Beograd 2005, 262-263; A. Protić, n.d., 15.

9. V. B. Savić, *Karađorđe – (dokumenti)*, knj. I, Gornji Milanovac 1988, 531-532

**BOGRADSKI PAŠALUK
PRED PRVI SRPSKI USTANAK**

telci odgovoriti, jer su se nadali indatu (pomoći E.R.) od Arnautluka. Zato u koji im dođe pismo da se indatu ne nadaju od njih, jer su udarili Crnogorci na Arnautluk i niko im u indat ne može doći, no im pišu da nemaju kuda ni k nama begati, no da ginu ondi u onaj sat. Ja s pomoći božjom prispem s vojskom i na ni(h) udarim sa svih strana, s kojim u onom istom satu svu varoš sa vojskom uzeo sam i nije mi niko od momaka poginuo, nego nekoliko ranilo se momaka, a turski(h) glava jesmo mnogo ocekli.”¹⁰

Iako se najveći dio Kladničana rezbježao, osmanska vojska je čekala Karađorđa na isturenim položajima, na ograncima Javora, odnosno u Kladnici, gdje su se branitelji prethodno dobro utvrdili.

Ustanici su savladali otpor i nastavili sa napredovanjem.¹¹

Karađorđe je najprije uputio konjički odred da zaobiđe Sjenicu, odsječe je od Novog Pazara i Duge Poljane i sa te i metohijske strane da obezbjedi ustaničku vojsku ako bi osmanska vojska krenula u pomoć Sjenici. Ovaj odred je uspio da savlada osmansku posadu u Dugojoj Poljani skoncentrisanu u čuvenoj dugopoljskoj kuli, nakon čega su kontrolisali sva kretanja iz novopazarskog pravca prema Sjenici.¹² Ustanička vojska stiže pod Sjenicu pred Đurđevdan (23. aprila po starom – 5. maja po novom kalendaru) prevalivši put od Užica do Sjenice dug 110 km za sedam dana i otpoče borba. U Sjenici se u međuvremenu sleglo dosta izbjeglih Bošnjaka sa svojim

porodicama, iz Nove Varoši i okolnih sela. Oni su podigli obrambeni zid i šančeve oko grada, i imali su 4 topa.¹³

Ustanička vojska se približila. U ranu zoru, ustanici su osuli topovskom vatrom bošnjačke položaje oko Sjenice, zatim krenuli u napad, koji su Bošnjaci uspješno odbili.

U sumrak su ustanici ponovili napade. Na jednom kraju su prodrili u grad i zapalili bošnjačke kuće, ali se se morali povući zbog neuspjeha na drugim stranama. Ozlojeden neuspjehom i gubicima, Karađorđe je iste večeri na redio da se osim topova upotrijebe i teški kabuzi (veliki topovi). Čitava se Sjenica tresla od eksplozija, a plamen se dizalo visoko u nebo. Svuda se čula vriska i kuknjava.

10. V. B. Savić, *Karađorđe – (dokumenti)*, knj. I, Gornji Milanovac 1988, 504.

11. E. Mušović, *Jedno predanje o bici na Suvom Dolu*; list "Bratstvo" br. 150, N. Pazar

12. S. Ristanović, *Prvi srpski ustank u istoriji i tradiciji*, Beograd 2002, 129

13. N. Bura, *Srbija i svet u vreme Prvog srpskog ustanka 1804-1813 (hronologija, događaji i ličnosti)*, Beograd 2003, 83

Karađorđu je Arsenija Loma dojavio da su Bošnjaci napustili Prijeopolje i da su ustanici ušli u njega.

Zloglasni Stanoje Glavaš je dobio zadatak da sa svojim konjičkim odredom krstari širokim područjem jugozapadno od Sjenice i tamo eliminiše bošnjačku nejač.¹⁴

Ustanici su zauzeli na juriš varoš istog dana, a Bošnjaci se povukoše u utvrđenje¹⁵, koje se sastojalo od zemljjanog opkopa i tvrđave.¹⁶

Zanimljivo je da je u to vrijeme Karađorđeva sestra Milica bila udata u Sjenici u porodici Karamarkovića.

Na napad ustanika na tvrđavu, Bošnjaci su odgovorili topovima i puščanom paljbom. Vidjeviši da nema izgleda za uspjeh Karađorđe je naredio povlačenje vojske.

U toku noći, opkolivši grad sa svih strana, ustanici su izgradili šančeve, postavili topove, odakle su otpočeli da tuku grad. Neki historičari tvrde da su ustanici podigli četiri šanca oko grada sa ciljem da Bošnjake pribiju u tvrđavu. O kojim šančevima je riječ, nije poznato. Oko Sjenice postoje dva pojasa šančeva u neposrednoj blizini, a za treći udaljeniji pojaz, koji je vjerovatno novijeg datuma, se pretpostavlja da potiče iz doba Javorskog rata (1876-1878). To su šančevi na Kalipolu, Borovcu, Pomeniku, a dugi pojaz šančeva se

nalazi na udaljenosti od 2 do 10 km, zatim šanac na Radišića brdu iznad Sjenice; šanac na Babinjači (iznad Uvca); šanac u Strahinićima (opet na kosi iznad Uvca); šanac na Lupoglavi (4,5 km od Sjenice). Prvi pojaz (od četiri šanca) je lociran na sledećim uzvišenjima: šanac na Peti, šanac na Dubinju (danasm iznad Borića), šanac u Mahmutovića mahali (kod srpskog groblja) i četvrti „prijepolski šanac“, koji se nalazi pored puta koji vodi iz Sjenice ka Prijepolju. Vjerovatno da je četiri prva šanca od Sjenice izradio Karađorđe, jer je tada opsjedao utvrđeni grad u Sjenici da bi ga držao u opsadi i zaštitio se na onoj čistini koju su s grada branitelji kontrolisali. Izgleda da nije bilo moguće osvojiti grad – tvrđavu s oruđima kojima je raspolagala srpska vojska, pa je Karađorđe procijenio da se grad – tvrđava može osvojiti držanjem pod opsadom, sve dotle dok im ne ponestane hrane i vode, pa ih tako prisiliti na predaju. Druge šančeve je kasnije osmanlijska vojska izgradila na daljim visovima od Sjenice. Služili su za docnije bojeve za odbranu Sjenice, kojih je bilo do 1912. godine.¹⁷

Baron Božur koji je prošao kroz Sjenicu nekoliko godina prije Karađorđevog pohoda bilježi u svom putopisu da je Sjenica varo-

šica sa 3-4.000 stanovnika, koju je branila četvrtasta tvrđava; kuće su bile prikupljene u više grupa (mahala), razdvojene zelenilom livada i vodama stajaćicama. Anri Pukvilj, 1807. navodi da je Sjenica naselje sa 700 kuća i 9 džamija. Drugi francuski putopisac, Ami Bue (1836) godine naziva Sjenicu selom sa 150 kuća-brvnara, pokrivenih daskama, što očito govori kakav je demografski i urbani pad ovaj sandžački grad doživio poslije pohoda srpskih ustanika.¹⁸

Pokušaj ustanika da se probiju u grad, kroz katranom zapaljena vrata, bio je krvavo odbijen. Pošto hrđavim topovima nisu mogli ništa učiniti, ustanici se riješe da bošnjački garnizon prinude opsadom na predaju. Opsada utvrđenja se otegla čitav mjesec dana. Za to vrijeme Karađorđe se morao vratiti vojnim poslovima i zato je otisao u Topolu i Beograd, odakle se povezuje sa ruskim diplomatom i vojskom u Vlaškoj. Zatim se vraća preko Kopaonika i Đakovačke planine i usput vrši smotru ibarskog fronta i sa Pljakićem se dogovara o daljim aktivnostima.¹⁹

I Sjenicu se vratio uskoro **24. maja/6. juna**. Za to vrijeme dok je Karađorđe bio otsutan, ustanici su bili na okupu oko Sjenice, jer se očekivala pomoć opsjednutim Bošnjacima u gradu. Spriječiti

14. M. Stevanović, n.d., 263

15. U Sjenici je bio sve do pred Drugi svjetski rat relativno dobro sačuvan stari turski grad – tvrđava, opasan debelim od 5-6 metara visokim kamenim zidom s kulama i bedemom. Grad se nalazio „na vrh čaršije“, tačno na mjestu gdje poslije Drugog svjetskog rata izgrađena Osnovna škola, koja sa dvorištem zauzima prostor na kome se grad nalazio. Centralna kapija starog grada-tvrđave nalazila se sa južne strane u pravcu glavne ulice niz čaršiju. Sa dvije strane centralne kapije, frontom okrenute ka čaršiji nalazile su se kasarne sa spratom iznad debelog kamenog zida, izgrađene od slabog materijala (čatma) oblijepljene krećnim maltlerom. To su vjerovatno bili stanovi posade i upravne prostorije. Pošto su bile na spratu kamenog zida visokog 6-8 metara, vjerovatno, nisu služile kao odbrambeni pojaz (za tu svrhu je, po svoj prilici, bio kameni zid). Sem ovih prostorija na čoškovima grada, kao i na sredini sa tri strane, zapadne, sjeverne i istočne, pored zida bile su kule visoke dvadesetak, a široke desetak metara, koje su u ono doba mogle dobro da posluže protivniku. Na uglu grada – tvrđave, sa sjeveroistočne strane, postojao je bedem koji je bio izgrađen od kamena, čije su se strane (visoke desetak metara), pod uglom od oko 80 stepeni spuštale na sokak pod gradom. Unutar samog grada, pored drugih manjih objekata postojala je i džamija, sazidana od kamena sa drvenom munarom. Ovaj stari grad – tvrđava postojao je sve do Drugog svjetskog rata. Njegova centralana kapija bila je ranjiva. Željezne ploče na kapiji bile su izlupljene i izbrušene, a u samom gradu, svuda oko zidova i kula, oko kapije i po cijelom krugu bilo je željeznih kugli – đuladi (tadašnje artiljerijske municije) raznih dimenzija, koja su (kako se nagada) ostala od srpskih topova.

16. Na njoj su vidljivi tragovi žestokih okršaja i borbi koje su se vodile za Sjenicu sa Karađorđevom vojskom. (Prema: R. Rale Balšić, *Hronika – život i događaji ljudi sela Budova i Bioca sa okolinom*, Gornji Milanovac 2005, 40-41)

17. Isto, 41-42

18. Kosta N. Kostić, *Naši novi gradovi na jugu*, Beograd 1922, 64

19. Tihomir D. Đordović, n.d., 24

utvrđivanje pozicija Srba u Sandžaku bio je najvažniji zadatak Bošnjaka i Albanaca, jer u slučaju da ustanici s upjehom izvedu svoj osvajački plan i dođu u graničnu vezu s Crnom Gorom, Bosna i Hercegovina bi bila odsječena od ostalih osmanskih pokrajina. Zato su koncentrisane jače osmanske vojne snage na sandžačkom bojištu. Osmanska vojska kretala se sa tri strane u pravcu Sjenice, s namjerom da je oslobole od opsade. Numan-paša Pećki dolazio je od Peći sa svojim Aronautima, a Sulejman-paša Skopljak od Bosne sa Bosancima, pošto je baš tada potisnuto Srbe na Drinu i oslobođeno Soko opsade, dok je s juga nadiralo 400 naoružanih Albanaca. Vojne kolone približavale su se Sjenici bez jače međusobne veze, koordinacije i jedinstvene komande, što će se kasnije ispoljiti kao kobni propust i katastrofalna greška. Skopljak stiže do ispred Sjenice prije Numan-paše i bitka se povede u Sjeničkom polju (na prostoru između Sjenice i Prijepolja, na utvrđenoj uzvisini kod desne obale Mileševke) 26. maja/7. juna, dan prije kapitulacije sjeničke tvrđave, a dan poslije povratka Karađorđa. U ovom boju pokazala je svoju vrijednost novostvorena ustanička regularna vojska. Skopljakova vojska, koja je imala i artiljeriju, napala je na ustanički šanac, koji se nalazio zapadno od Sjenice. Ustanici su uspjeli da je zadrže, a potom je napadoše s boka Srbi (regulaši) pod ličnom komandom Karađorđevom. "No kako se sva vojska primakne (Karađorđeva) - piše očeviđac ovoga boja - Turci ostave šanac i okrenu se na Karađorđa. Ovde ih dočekaju regulaši, naši soldati, postojano, i kako pro-

spu jedan plotun i drugi Turci se uskomešaju. Na to Karađorđe poviće: „Juriš, junaci!“ Te se naklate naši konjanici, a uteku turski. A pešak sasvim ostane napolju. Karađorđe je zapovedio da se donesu glave u Sjenicu. Glave su doneli no nije bilo dosta kočića, da se sve pozabijaju, već su onako namešene u paradu, a čislom ako će jedna manje od 2.500.“²⁰

Povodom ovih događaja Karađorđe pismom obavještava 26. maja/7.juna 1809. godine K.K. Rodofinikina: „Imamo Vama javiti kako jesam 24. maja stigao u Senicu, a oma ujutru se sluči sila turska na nas udari, i vazdanje batalija trajla do ikindije, i, fala go-spodu bogu, mi jesmo mejdan pridobili. Ima više od 100 glava turski što smo ocekli, a ranjeni i broj se ne zna. Što je otišlo i nekoliko živi jesmo uvatili po vozvrašenju našem iz batalije dođe mi momak od vojvode Antonija Pljakića koji je s logorom kod Pazara, i kaza mi da su noćas Turci udarli na njegov logor. I jesu ga obtekli. A izvestije nisam polučio što se onamo slučilo“.²¹

U pismu Karađorđevom I.I. Isaevu od 30. maja on dopunjaje ove informacije vešću da je u ovoj bici samo 4 ustanika ubijeno, a 8 ranjeno.²²

Ova srpska pobeda nad jakim Skopljakovium odredom bila je najveća ustanička pobeda u Sandžaku 1809. godine. Sjenički i uopšte sandžački Bošnjaci su polagali velike nade u ovu vojsku jer je ona brojala oko 15.000 ljudi. Karađorđe poslije ove pobjede pošalje jedan odred od 2.000 ustanika sa 2 topa pod komandom Milana Obrenovića da tjeraju razbijeni Skopljakov odred. Ovaj srpski odred je zauzeo Novu Varoš i Prijepolje.

Ničifor Ninković, učesnik borbi kod Nove Vroši, svjedoči u „žizi i opisanju moja“ da su kod ovog mjesta vođene teške borbe, da je u njima poginulo mnogo Dragačevaca, koje je predvodio Maksim Rašković. Prema drugim izvorima u tim borbama je poginulo više stotina ljudi. I Karađorđe nam ostavlja informaciju da su kod Nove Varoši bile žestoke borbe.²³

I kolona koja je dolazila sa juga je dočekana u zasjedi i potpuno razbijena.

Poslije ovih bojeva ustanici koncentrisaše jače snage pod Sjenicom. „Opisujući stanje u sjeničkoj tvrđavi u pismu upućenom Antoniju Pljakiću Karađorđe kaže: „I Turci su u velikoj muki, niti imaju kaku kuću u gradiću, niti imaju (h)rane, niti imaju vode, ni išta, i blizu smo i(h) dognali da se predaju, koje nadamo se da će se do dva dana ili predati ili pobeci. Ali ako i pobegnu, neće uteći, za što smo i(h) sa svih strana obgradili i na sve drumeve busije prometali da im indat ne može doći“²⁴

Hadži Mustaj-beg Čavić, rođeni Sjeničanin i uporni branilac Sjenice i zapovjednik sjeničkog garnizona. „O jačini njegove vojske pre Karađorđevog napada 1809. nema bližih podataka. Čolak Anta Simeunović navodi da je Sjenicu branilo 1.000 Čavićevih vojnika. Vidosav Perišić tvrdi da je turskih vojnika u varoši bilo 2.000. Najverovatnije, brojci od 1.000 vojnika Perišić dodaje i pojačanja iz okolnih mjesta. I neki drugi pisani izvori pominju 1.000 vojnika koje su Srbi u borbi za ovu varoš „isekli ili rasterali“.²⁵ Beg Čavić, vidjevši da nema nade da se može održati, a nemajući više niotkud da očekuje pomoći, ponudio je predaju grada

20. Antonije Protić, n.d., str. 16; Slobodan Ristović, n.d., 129;

21. *Pervoe serbskoe vostanie 1804-1813g. i Rossija*, knj. II, Moskva 1983, str.87; Nikola Bura, n.d. 83

22. Isto, 90

23. Novovaroški kraj kroz istoriju od neolita do 1941, 117

24. Velibor Berko Savić, n.d., 507

25. Dragoljub M. Pavlović, *Zapadnomoravci, Rudničani i Drgačevci u ustaničkim događajima 1809*, I deo, Zbornik Narodnog

još istoga dana. Karađorđe je jedva dočekao ovu ponudu, jer se vojska Numan-pašina približavala Sjenici. Zato su nastojali da se pregovori oko predaje Sjenice što prije završe. Prilikom pregovora dogovoren je da Bošnjaci pod oružjem sa porodicama mogu poći kuda hoće. Bošnjaci su tražili slobodno i nesmetano povlačenje prema Novoj Varoši i dalje pema Bosni.

Učesnik događaja Antonije Protić saopštva: „No ovde se moram groziti, a valja mi istinu kazati. Karađorđe s Turcima je učinio dogovor na čestni način pustiti Turke s ženama, decama i malom; no u jutru, kada su započeli Turci izlaziti iz grada, Srbi, ne čekajući da izvrve svi iz grada, no započnu uskakati preko zida unutra. Karađorđe je branio i odbijao, ali nije mogao vojsku zaustaviti. Turci jedva uspeju tri časti izići iz grada, a proći koji su se zatekli okrenu na naše pucati i u tom se povede strašan po polju seničkom boj. Ovde se nije gledalo ni muško ni žensko, a je li koji Turčin sa svojom kadom umakao, to se ne zna. Na Đurđev dan poginulo je Turaka veše od 360 duša, a naših Srba 18 duša i to uskakajući u grad. Karađorđe naredi da mu dovedu roblje koji je god uhvatilo, no ujutru 57 duša ženskih, po većoj časti devojaka. Ovde je dao preobući u čiste haljine i predati ih onim Turcima što su se zaprli u gradu. Oni roblje primili, i Karađorđe je njih na čestan način otpustio”.²⁶

U Sjenici ustanici „zaplijeniše četiri topa, dosta oružja i municije, stoke, novca“ (prema austijskim izvorima 20 oka zlata u dukatima)...²⁷

Gnušao se od sjeničkog maskara i Vuk S. Karadžić, koji je inspirisan ovim događajem napisao: „Nije dužnost istoričara da krije od naroda njegovu sramotu nego da mu je, kao istinoljubac, otkriva u

cilju odbacivanja takve prošlosti“. Zbog toga što je istinito prikazao strašna zlodjela i vjerolomstva koja su ustanici počinili nad sjeničkim bošnjačkim životom, Vuka su napadali srpski historičari kao Batalaka, Milićević i drugi.

Vuk pokajnički i sa grižom savesti kaže: „Leopold Ranke u svojoj knjizi: Die serbis che Revolution kazao po mojijem riječima da je Kara-Đordje Sjenicu onda uzeo na juriš, ali ja sad na svoju i sviju nas sramotu moram kazati da to nije istina, nego da je bilo ovako: „Kad Turci u određeno vrijeme otvore šanac i prođu kroz srpsku vojsku, koja im je sokaka načinila, i dok ih još pola nije bilo izišlo (iz šanca), Srbi prednje stanu ubijati i pljačkati; kad to vide Turci, koji su još bili u šancu, oni šanac zatvore, i stanu se nanovo braniti i Srbe koriti što tako na vjeri rade. Kara-Đordje se pravdao da su to učinili ljudi nepokorni, bez njegovog znanja i dopuštenja i tako Turke nagovori „kojekuda“ da opet pođu, ali i drugi put bude kako i prvi. Treći put morao je Kara-Đordje dati Turcima za taoca kneza Đuku iz nahije kragujevačke i još nekoliko od znatnijeh poglavica (kojijeh imena ne mogu sad tražiti), tako ostali Turci izadu i otidu s mirom i Srbi uzmu Sjenicu“. „Ovo su meni tako pripovjedali ljudi koji su ondje bili i očima gledali.“ Vuk bilježi i sljedeći potresni događaj: „Na Sjenici pola izišlo – crijevo se vuklo, dijete mrtve majke samo vuče...“ Vuk nam prenosi, da je poslije sloma ustanka i samog Karađorđa pekla savjest zbog monstrumnih zlodjela na sjeničkom ratištu, koje su počinili njegovi vojnici. Gaja Pantelić prenosi njegove riječi: „Ne bi propali niti bi tako razdražili Turke da nisu ubili pašu, krstili Turke, izimali im žene i djevojke i

išli na Sjenicu“. Govoreći o sjeničkoj bici, Vuk prenosi da mu je knez Miloš Obrenović pričao „kako je u srpskome logoru gledao turšku ženu mrtvu gdje leži, a malo dijete uza nju i drpa je za sisu kao tobže da sisa“.²⁸

Izgleda da je ovo ubijanje Bošnjaka bilo dogovoren i udešeno od strane srpskih starješina, pa je zbog prenagljenosti Srba cijeli plan propao. Karađorđe nije imao vremena da se na ovom duže zadržava, jer se Numan-pašina vojska primicala. Zato i pristane da dâ taoce Bošnjacima kao garanciju da će održati ugovorene obaveze. U pismu od 27. maja (9. juna) 1809. godine Antoniju Pljakiću Karađorđe sa ironijom javlja: ... „koje danas jesmo polak Turaka iz grada sasvim ispratili na čabu da više ne dođu. A ovo drugo što je ostalo sutra ču poslati kuda bilo, i posle toga ostaviću pola vojske, koja će poći pravo k Limu a jednu ovde da grad čuva u Sjenici, a ja ču s polak vojske pravo tamo doći i s pola topova na Pazar“. On potom zahtijeva od Pljakića da mu pošalje buljukbašu Maksima Berisavljevića koji odlično zna kako se preko Golije može doći do Novoga Pazara da mu bude putovođa.²⁹

Sutradan, 9. juna, poslije odlaska Bošnjaka, uđoše Srbi u Sjenicu. Osvajanjem Sjenice došlo je do presecanja centralne komunikacije koja je vezivala Sarajevo sa Novim Pazarom, odnosno Bosanski sa Rumelijskim pašalukom.

O ovom događaju Karađorđe obavještava Ruskog generala A.A. Prozorovskog pismom od 28. maja 1809. godine: ... „uzeli smo dve krepštosti: Novu Varoš i Sjenicu i jednu visoku dervnju. Iz krepštosti Sjenice primio sam Turke na veru. I jesam sve nevredime otpustio u Rumeniju. Tim načinom razprostaniли

muzeja Čačak, XV, 127

26. Antonije Protić, n.d., 15-16

27. Vladimir Stojančević, *Prvi srpski ustank*, Beograd 1994, 85

28. Vuk S. Karadžić, *Istorijski spisi II*, Beograd 1964, 481-486

29. Velibor Berko Savić, n.d., 510

smo našu staru poziciju svuda na 15 sati do 20 dalje, i sada stoji naša vojska na reki Limu, koja u Drinu utiče kod Višegrada".³⁰

Pazeći na kretanje Numan-pašine vojske, Karađorđe mu izade u susret na Suhodol, gdje je paša prije njega već bio stigao. Uveče, 9. juna krenu ustanička vojska za Suhodol. A sutradan, 10. juna Srbi se utabore na sjeverozapadnom dijelu Suvodola, prema arnautskim položajima. Koliko je Karađoređe imao vojske u ovom boju teško je reći. Većina memoarista tvrde da je arnautska vojska brojem prevazila zila srpsku. Oni obično uzimaju da je Arnauta na Suhodlu bilo 8.000 ili 10.000, a neki čak i 20.000. To ne izgleda vjerovatno, jer u Numan-pašinoj vojsci nije bilo vojnika iz drugih sandžakata do iz Pećkog. A broj vojske koji oni navode Pećki sandžakat nije mogao dati ni 100 godina kasnije, odnosno 1912. za vrijeme Balkanskog rata. Dakle,

broj arnautske vojske bio je mnogo manji, mada se tačan broj ne može utvrditi. Prema Batalaki 6.000 arnautskih vojnika učestvovalo je u borbi na Suhodolu bez i jednog topa... "ali su najposle morali (Arnauti) i većem broju sile i jačem junjaštvu srpskom ustupiti lavorove vence od boja suvodolskog". Batalaka je u pravu kada tvrdi da je broj srpskih vojnika bio veći u boju na Suhodlu nego arnautskih, ali broj koji uzima za arnautsku vojsku je pretjeran i dovodi ga u kontradikciju sa samim sobom. I on kao većina memoarista tvrdi da je broj srpske vojske s kojom je Karađorđe pošao u Sandžak 8.000 ljudi s nekoliko topova. Pošto uzima da je u boju na Suhodolu bilo 6.000 Arnauta, Srba je u skaldu sa njegovim kazivanjem bilo više od 6.000, jer su Srbi bili brojniji.³¹ Vjerovatno da Srba na Suhodolu nije moglo biti više od 4 - 4.500 ljudi, računajući tu i priliv vojnika iz ovih kra-

java. Jer ako uzmem da je Karađorđev odred brojao oko 8.000 ljudi, kao što kažu memoaristi, pa od toga broja odbijemo broj vojske Pljakićevog odreda koji je morao imati najmanje 1.500 vojnika, odred Milana Obrenovića od 2.000 ljudi, koji je operisao u pravcu Prijeopolja i pazio na razbijene odrede Skopljakove vojske, da se ne prikupe i na neki način odsjeku Srbe od osnovice, i posadu u Sjenici i na drugim važnijim mjestima i karaulama, koja je opet mogla imati najmanje do 500 ljudi, onda se ne može ni prepostaviti da je veći broj srpske vojske bio od 4 - 4.500 ljudi u bici na Suhodolu. Numan-paša je imao manje od Srba, dakle oko 4.000 ljudi, većinom Arnauta. Suhodol, mjesto na Pešterskoj visoravni je udaljeno 30 km od Sjenice i tada je imao 10 kuća: 6 pravoslavnih i 4 muslimanske. Odmah po pristizanju, Numan-pašine vojne snage su pristupile izradi rovova

30. *Pervoe serbskoe vostanie 1804-1813g.* i Rossija, Moskva 1983, 81

31. Lazar Arsenijević-Batalaka, *Istoriya srpskog ustanka II*, Beograd 1899, 557

na Brdu koje se danas zove Karađža (po predanju ime je dobilo po Karađorđu nakon ove bitke). Ovo brdo odvaja Suhodol od Ugljanko-Tuzinjskog polja, odakle se očekivao dolazak ustanika. Sa ovog brda dominira pogled po cijeloj ravničari, koja obuhvata prostranstvo od desetak kilometara u prečniku. Mjesto je u strategijskom smislu bilo vrlo povoljno za Numan-pašinu vojsku. Zahvaljujući gustoj borovoj šumi kojom je tad bilo prekriveno ovo polje i jutarnjoj magli, ustanici su se skoro neprimjetno primakli arnautskim snagama. U prvom veoma žestokom sudaru Numan-pašini vojnici su ostvarili određenu prednost.³²

Položaj koji su ustanici zauzeli bio je vrlo nezgodan, a uz to su bili premoreni od boja sa Skopljakovom vojskom, sjeničkim garnizonom i od noćnog marša. Numan-paša je bio svjestan toga i htio je da iskoristi svježinu svojih i premorenost i nepoznavanje terena srpskih vojnika. Zato je predveče 10. juna napao na Srbe. „Čili Pećanci Turci (čitaj Arnauti) udarili su sa sviju strana na srpsku odmarajuću se vojsku u Suvodolu i u prvi mah su je gotovo smelo bili“. Ustanička pješadija se morala povući i u „kare“ postrojiti kod topova. No Srbima je u pomoć priskočio Vule Ilić sa svojim konjanicima. „Vule Ilić, u taj isti smetnje čas, udari sa svom žestokošću vojničke sile i bez namisli na uzmicanje, sa srpskim konjanicima na jedno krilo turske vojske koje je spasio da se omalilo; tim ujedno i svoje okuraži i Turke tako zbuni da su bili prinuđeni u bekstvu obratiti se“. ³³ Dakle, ustanička konjica se prosti sjurila u bokove arnautske vojske, pa je nastala prava klanica. Arnauti su se nekako bili i pribrali od ovog snažnog kontranapada, pa

su opet krenuli u napad. Dočekali su ih, međutim, karteći iz dva srpska topa, a zatim i plotuni iz pušaka. To je Arnaute pokoleblo, a „kad Vule Ilić Kolarac poče vikati na Turskom: „Pobegoše naši! Pobegoše naši!“ To stvori još veću zabunu među Arnautima, koji se ionako nisu dobro ni videli od gусте magle, pa ustuknuše. Ohrabreni ustanici navalile na njih. Arnauti se dadoše u bjekstvo. Ranjeni Numan-paša uteće s bojišta i zaustavi se tek u Peći. Ustanici nastavile gonjene razbijenog neprijatelja. Ali mnoge spasile magla i noć.“ ³⁴

„Nakon dužeg povlačenja veliki broj Arnauta pokuša da se spasi zauzevši novu odrublenu poziciju u jednoj kamenoj uvali. Poljegaše iza kameih zaklona i otvorile puščanu vatru na ustanike. Karađorđe naredi konjici da nastavi gonjenje onih Arnauta koji su povlačili prema Peći i Novom Pazaru, a pješadiji naredi da pokrene prema uvali velike kamene gromade. Ustanici spustile na zemlju puške i torbe, dohvatile se ogromnog kamenja, kojeg je bilo u izobilju na ivici uvale i počeše njime da zasipaju uvalu. Iz nje se začuše jauci i zapomaganje. Začas prestage svaki otpor. Preživjeli ostavile oružje u uvali i počeše izlaziti iz nje sa podignutim rukama u najvećem neredu.“ Numan-paši je izginulo preko 600 vojnika, dok su ustanici izgubili 120 ljudi. Protić i Milutinović tvrde da je u pašinoj vojski bilo i Srba. Srbi su prema Batalaki imali oko 100 mrtvih. „Tamo je Karađorđe zatekao obor-kneza Jovan-Savu, pod čadorom pašnim, uzme ga sa sobom i pošalje u Srbiju“. Jovan-Sava je bio knez Bihorski. Također je u Numan-pašinoj vojski bilo i pripadnika plemana Vasojevići, naročito mu-

slimana iz ovog plemena.³⁵

Karađorđe K.K. Rodofinikinu javlja o borbi na Suhodolu i uspostavljenim vezama sa Crnom Gorom iz Sjenice, 28. maja 1809. godine: „Imam čast Vas pozdraviti i Vama javiti kako po bataliji 20-go maja, koje smo Vam pisali, onaj čas što se slučilo kako smo Turke srećno razbili. I po onoj bataliji o(d)ma(h) uveče jesmo vojsku spremili i onu noć svu noć nismo spavali nego smo putovali i išli smo na pećkoga Numan-pašu, koji je bio s vojskom u Suvodolu. I mi na 2 sata posle podne stigosmo u Suvodol i tu Turci pred nas iziđođe, bismo se na jednom mestu 3 sata, ali koliko je čislo Turaka bilo nezna se potomu što i(h) potiskosmo i oni dadoše pleća bežati te smo i(h) terali do mraka. I tu je mnoga gibelj od Turaka bila, koja se ne može prebrojati i paša ranjen ogle bezobzirno, nije se mogao obrnuti do Peći. A bolje ćete razumeti iz pisma g(ospodina) arhimanrita, koji je sam svojim očima video. I onde jesmo dosta naše braće hrisjana iz tamnice iz gvožđa izvadili, koji su bili zatvoreni, i svu onu nahiju do Peći jesmo ovamo digli i propratili mimo nas. Potomu mi u Sjenici dođemo i za nama Vasojevići dođoše 350 momaka i tu ima i nekoliko Crnogoraca što su došli samo viđenja radi. A Vasojevići i Brđani i Biorci i Belopolci i (haska?) nahija tu se podigla i Turke biju i sada ćemo im džebane dati. I mi se spremamo na pašu Skopljaka da udarimo, koji je u Prepolju. S jedne strane ćemo udariti: Vasojevići i Brđani odonud će udariti, a mi ćemo odovud. I Vasojevići popalili sva turska sela do Suvodola. Već sada je put otvoren, može se lasno proći u Crnu Goru“. Na kraju poziva crnogorskog vladiku Petra I da se na Tari sastanu i sjedine.³⁶

32. Ejup Mušović, *Suvodolska bitka*, Naša prošlost, Kraljevo 1964, I, 11-14

33. Lazar Arsenijević-Batalaka, n.d., 576

34. Novica Stevanović, *Ratna lukavstva srpske vojske (1804-1815)*, Beograd 2002, 108-109

35. Antonije Protić, n.d., 16-17; Slobodan Ristanović, n.d. 130; Nikola Bura, n.d., 83; Tihomir D. Đorđević, n.d., 24-25

36. Velibor Berko Savić, *Karađorđe - dokumenti*, knj. I, Gornji Milanovac, 1988, 536

Akademik Alija Džogović

GDJE SE NALAZIO ANTIČKI DAMASTION (DIMOSTI)

Ovaj rad nema arheološku konceptiju već onomastičko-lingvističku, pa će svaka arheološka komparacija i arheološka identifikacija biti u funkciji onomastike, a po mogućnosti i lingvistike u smislu etimoloških traženja porijekla i gramatičkih likova toponima koji su tema ove diskusije. Arheologija je dakle u funkciji pomoćne naučne discipline onomastici, ali će i onomastika moći da dâ izvjesne odgovore na lociranje diskutabilnih toponima i prepostavki.

Povod za ovaj rad je naučni prilog "Još jednom o ubikaciji

Damastiona", objavljen u Novopazarskom zborniku br. 30/2007. Autor ovoga rada je Viktorija Sokolovska, naučni radnik u Muzeju Makedonije u Skopju. I ona svoj rad zasniva na diskusiji u vezi sa člankom "Položaj grada Damastiona" autora D. Ujes-K. Romić. Ovaj "članak" vezan je za "misteriozni grad", navodi Ujes-Romić, i dalje raspravlja gdje bi on mogao biti lociran.

V. Sokolovska veli da je "U članku Ujes-Romić problem (...) tre-

Kay words

Onomastika, arheologija, radovi D. Ujes-K. Romić, V. Sokolovske, ubikacija gradova Damastion // Dimosti, komparacija sa Dimiškin most (*dimikxis*), Rožaje, Poibarje, Kopaonik, rudarske lokacije, Autarijati, Dardani, Piruste, Grci (Heleni)...

tiran uglavnom iz dva aspekta: historijsko-numizmatičkog i geološkog". I dalje: ...a u isto vrijeme pregledano, navedeni su svi relevanti vezani za *Damastion* i njegovo kovanje novca:

- citati iz Strabonove 'Geografije' gdje se pominje Damastion,
- detaljno izložena disperzija damastionskog novca,
- digresija o dosadašnjem lociranju Damastiona,
- damastionsko kovanje i njegovi nominali,
- geološka i geochemijska prospekcija rudnih ležišta regiona gdje bi trebalo da se traži Damastion.

*

Rad "Položaj grada Damastiona" D. Ujes-K. Romić objavljen je u GSAD br. 11 Beograd, 1996, str. 77-98; kao i rad "Recherche sur la localisation de Damastion et ses mines" objavljen u *Numismatique*, vol. 158, Paris 2002, str. 103-129.

V. Sokolovska komentariše, da Ujes-Romić, "sa historijsko-numizmatičkog i geološkog aspekta, zaključuje da je **zona za ubikaciju** grada Damastiona i njegovih rudnika srebra najvjerojatnije oblast Metohije i Kosova, na šta upućuje disperzija damastonskog novca..."

Indikativna je informacija iz ovih radova, koju V. Sokolovska interpretira: "U toku 4. vijeka, kada Damastion intenzivno kuje novac...", što Damastion locira i u vremenu Peonaca, Autarijata, Agrijana... U radu se izlaže da pravci prostiranja damastionskog novca ide od unutrašnjosti Balkana prema Jadranском moru, te da "Ujes izvlači značajnu konstataciju ustanovljavajući orientaciju istok-zapad putnog pravca prostiranja damastionskog novca..." U ovom diskursu V. Sokolovska veli: "Ova konstatacija podudara se sa mojim zaključkom iznijetim u gore pomenutom radu. Osim zapadnog dijela ovog putnog pravca (od Metohije do Jadranskog pribrežja), ovi prostori pripadaju peonskim Agrijanima, kojima pripisujemo u najvećoj mjeri upotrebu damastionskog novca tokom 4. vijeka prije n. e."

Dalje, indikativan je diskurs V. Sokolovske: "...da damastionski rudnici treba da se poistovjetite sa Kopaonikom...", pa veli: "...pri čemu sam, kao položaj Damastiona predložila naselja kod Sočanice na Ibarskoj magistrali, sjeverno od Kosovske Mitrovice, gdje se u rimsko doba nalazio Municipium D. D. ("Municipium Damastium Dardanorum").

I još jednu informaciju donosi V. Sokolovska: "Ono što je posebno zanimljivo u radu Ujes-Romić je pojava toponima DIMOSTI, označenog kao naselje na Tabula moderna Bossinae, Serviae, Graeciae et Sclavoniae. To je karta koju je izdao poznati nemački kartograf Martin Valdemiler 1513. god. u njegovom izdanju 'Ptolomejeve geografije'..."

V. Sokolovska veli: "Moj prijedlog da se Damastion locira kod Sočanice D. Ujes nije spremna da prihvati kao moguć, smatrajući taj prostor kao 'suviše udaljen'. Međutim, rastojanje od Novog Brda do Sočanice, na primjer, po vazdušnoj liniji iznosi oko 65 km".

Sokolovska dodaje: "Danas, kada sam upoznala podatak iz Valdemilera Moderne karte na kojoj su zabilježeni toponimi **Dimostī i Nouomont** (Novo Brdo), uvjerala sam se da na Novom Brdu ne može da bude lociran Damastion, već da je njegov položaj usred Kopaoničkog regiona, bogatog srebrnom rudom, koji se nalazi u dolini rijeke Ibra, na ilirskoj, odnosno autarijatskoj teritoriji".

Za lingvistu, prvenstveno za onomastičara, identificira se jedan vrlo važan argument, a to je morfološka struktura **DIMOSTI**, pored one sa novca: **DAMASTION**.

Iz radova D. Ujes-K. Romić i V. Sokolovske konstatuje se da se je antički DIMOSTI (DAMASTION) nalazio na široj kopaoničkoj regiji, decidnije rečeno, na širokom geografskom (planinskom) reljefu u oblasti Ibra (dakle, Gornjeg ili Donjeg Ibra), i još informativnije: na prostoru od Novog Brda, Kosovske Mitrovice, Metohije, oko doline Ibra... Ako se uzme u obzir geografska sekcija toga reljefa, onda bi u ovaj kontekst ušla i oblast oko Rožaja i ušća Županice u Ibar, a s

obazrivom pretpostavkom, i oblast više Peći, na ulazu u Rugovsku klisuру – na predjelu koji pruža potvrđene arheološke dokaze o postojanju gradine tipa antičkog utvrđenja (*kastela*).

Što se pak tiče lokaliteta više Peći, na rubu sela Ljevoša, i na "vratima" Rugovske klisure, ostaje arheolozima da utvrde šta je tu bilo u antičko doba. Da li bi tu mogao biti Damastion, ili grad sa nekim drugim dardanskim ili grčkim imenom. U ovom diskursu, treba podsjetiti, pominje se sintagmatska struktura *Kastelo Precio*, kao i struk-

tura *Siparunt* – kao imena nekog lokaliteta još nedefinisanog ni sa aspekta arheologije niti sa aspekta onomastike (*toponomastike*). Ovaj diskurs, ipak ostavljamo daljim naučnim istraživanjima. Skloni smo da vjerujemo da je diskutabilni toponim **DIMOSTI** nešto sjevernije od Peći, negdje u dolini Ibra, dakle u širem pojusu kopaoničke zone, tako shvaćene ne geografski već po geološkoj mjeri ovog dijela planina u središtu Balkana. Nije samo Kopaonik, u užem smislu, mogao biti rudonosan. U antičko vrijeme cijelo prostor oko Ibra mogao je biti motivacija za traženje rudnih nalaza. Mnoge top-

nomastičke strukture, svakako u izmijenjenom leksičkom liku, transformisanim po morfološkim zakonima kasnijih jezičkih sistema na ovim prostorima, evidentne su na širem prostoru Poibarja. U njima se, etimološkom analizom može prepoznati stari toponomastički sloj: ilirski, grčki, arumunski, ili neki pozniji. U ovom korpusu su toponimi *Rožaje* (apelativ: *roge*), *Tutin*, *Godovo*, *Mitrova* (selo kod *Tutina*), *Pešter*; zatim hidronimi: *Ibar*, *Županica*, *Godovka*, i dr.

Svoja mišljenja o ovim toponimima i hidronimima objavljivali smo u almanasima "Rožajski zbornik", "Tutinski zbornik", "Almanah", i dr.

Međutim, u vezi sa toponimskim likovima *DAMASTION//DIMOSTI*, daje najveće mogućnosti za lingvističku diskusiju jedan toponim evidentan na zapadnom predjelu Rožaja. To je struktura *DIMIŠKIN most*, dakle struktura koja je fonološki i morfološki vrlo bliska liku *DIMOSTI*. Pisali smo i o ovom toponimu (u *Rožajskom zborniku*). Na ovom lokalitetu nalazi se i most preko Ibra, pa se i naziva *Dimiškin most*. Za nas je bila diskutabilna odrednica *Dimiškin* i mi smo pretpostavili da se ona prepoznaće u grčkoj strukturi (*sintagmi*): *di mixis*, što znači miješanje, pomiješanost, miješanje dva elementa (na primjer: dvije vode). Na ovom užem lokalitetu miješaju se vode Ibra i Županice, ovdje je ušće Županice u Ibar. Ovaj lokalitet i danas ima saobraćajnu i ekonomsku funkciju, a u antičko vrijeme mogao je imati i druge, na primjer strateške funkcije. I oko ovih predjela u ono vrijeme moglo je biti rudnih nalazišta i istraživanja. U kontaktu sa ovim lokalitetom je i lokalitet Kraljevac (na kojem su nađeni staro koplje i još neki antički i predantički eksponati). Ravnica Suho Polje (sada naselje) mogla je u ono daleko vrijeme motivisati stanovnike da ovdje, na širem prostoru, nađu dobre uslove za život, pa i da pretražuju po ovom reljefu i da traže neku rudnjaču koja je za njih bila značajna.

Na ovom lokalitetu još nije bilo arheoloških istraživanja, a svakako se može pretpostaviti da se u zemljanim slojevima i ovdje skriva neki oblik ranijeg života ljudi.

Sa lingvističkog aspekta likovi *DIMOSTI//DAMASTION* i lik *DIMIŠKIN* pružaju zanimljive lingvističke informacije, sve do semantičkih sadržaja. To su audioinformacija, morfonološka informacija, i morfemska slika leksema koje učestvuju u strukturi ovih toponima.

S razlogom smo izložili mišljenje D. Ujes-K. Romić i V. Sokolovske o ubikaciji Damastiona, te o toponimima Damastion / Dimosti, kako bismo komparativnom metodom doprinijeli stvarnoj ubikaciji lokaliteta ili većeg mesta Dimosti. Daljim istraživanjima u oblasti arheologije

i onomastike može se riješiti pretpostavka da li je *Dimosti* isto što i današnji *Dimiškin*. Ukoliko se naučnim istraživanjima potvrđi da se ova dva lika odnose na jedan (rožajski) lokalitet, onda će to dati i novo svjetlo na historijsku prošlost Poibarja na regiji Rožaja. Moglo bi se onda pretpostaviti da je Dimosti i prvi u nauci poznati naziv za rožajsku regiju, možda i raniji od naziva Rožaje (koji je svakako iz ilirskog onomastikona).

Trgoviste je nešto drugo. To i nije ime za Rožaje, već je to bio jedan manji lokalitet na predjelu starih Rožaja.

Ovaj se lokalitet nalazi po desnoj strani Ibra, u središtu današnjeg naselja Rožaje. Staro Rožaje nalazilo se na ušću Lovničke rijeke u Ibar, niže lokaliteta Roge, koji danas mještani nazivaju Rogovi. Stara forma Roge shvaćena je kao Rogovi, jer su na tom lokalitetu vrlo istaknuta dva visoka krša (kao rogovi).

Indikativno je da se na sjevernoj strani Suhog Polja, na ušću Honšičkog potoka u Ibar, nalazi lokalitet na kojem se pretpostavlja, i o kojem se pričaju legende, da je tu bila nekakva gradina ili neka kultna građevina.

Sve ovo pruža dovoljno razloga za arheološka istraživanja, od sela Mitrova kod Tutina pa do vrha Kalača gdje se nalazi i jedan lokalitet zvani *Grčko groblje*.

O liku toponima Kalače pisali smo u *Rožajskom zborniku*. Komparirali smo ga sa toponimima: Kaludra, Kaludar, Kaličane, Kalipolje (ovo je u Pešteri, kod Melaja), Kalinovik i sl.

Arheologija i onomastika su dvije naučne discipline koje mogu dati prava naučna rješenja.

Rezime

U ovom radu se raspravlja o ubikaciji toponima *Damastion//Dimosti*, iznose se mišljenja D. Ujes-K. Romić i V. Sokolovske, i mišljenje A. Džogovića koji ove toponimske structure komparira sa nazivom *Dimiškin most* kod Rožaja.

Džogovićev rad nije arheološkog karaktera već lingvističkog (onomastičkog) i ima cilj da na osnovama lingvističkog materijala dâ objašnjenje toponimskih struktura *Dimiškin*, *Rožaje* (od Rogaje), hidronima *Ibar*, i drugih relevantnih toponima i hidronima na predjelima rožajske geografske izoglose.

Mr. Redžep Škrijelj

Sandžački gradovi u poznatoj osmanliskoj enciklopediji (I)

ROŽAJE U KÂMÛSU'L-AL'ÂM-U ŞEMSETTINA SAMIJA

I. Ko je Şemsettin Sami?

Istaknuti poznavalac jezika, pozorišni pisac, književnik i autor rječnika, Şemsettin (Şemseddin) Sami ili Sami Frašeri je rođen 1850. u blizini Janine (tur. Yanya), u Frašeru u današnjoj Grčkoj.¹

Potiče iz vlastelinske porodice Halid-bega Frašerija i Emine-hanume, kćeri Imrahor Ilijas-bega, potomka sultana Bajazida (Bajezida) II i Mehmeda Fatiha. Osnovno obrazovanje je stekao u rodnom Frašeru, gdje je uzimao privatne časove kod Kalkandelenli (Tetovca) Mahmud efendije. Nakon očeve (1859.) i majčine (1861.) smrti, na inicijativu brata Abdul-bega, zajedno sa ostalom braćom preselio se u Janinu. Tamo se upisao u grčku ("Zossimaia skoli") osmogodišnju gimnaziju, koju je savladao za sedam godina. U njoj je naučio grčki, italijanski i francuski jezik, a arapski i perzijski je usavršavao kod privatnih profesora.

Şemsettin Sami, znanstvenik, enciklopedista i reformator je autor prvog romana na turskom jeziku „Ljubav Talata i Fitnete“ i autor prvog turskog rječnika pod naslovom Kamusi Turki („Kâmûs-i Türki“)

Apstrakt

Čuveni osmanlijski znanstvenik, enciklopedista i reformator Şemsettin Sami, jedan je od autora čuvene enciklopedije (6 tomova), Kâmûsu'l-al'âm u kojoj nalazimo nekoliko zapisa sa statističkim podacima o gradovima u nekadašnjem Kosovskom vilajetu kome su pripadali Pečki i Novopazarski sandžak, kojima su, s vremenom na vrijeme, današnji sandžački gradovi administrativno pripadali. Jedan od njih je i T'rgovište, Trgovište ili današnje Rožaje. Autor u ovoj studiji donosi njegov kratak i zanimljiv zapis o Rožaju na kraju XIX vijeka.

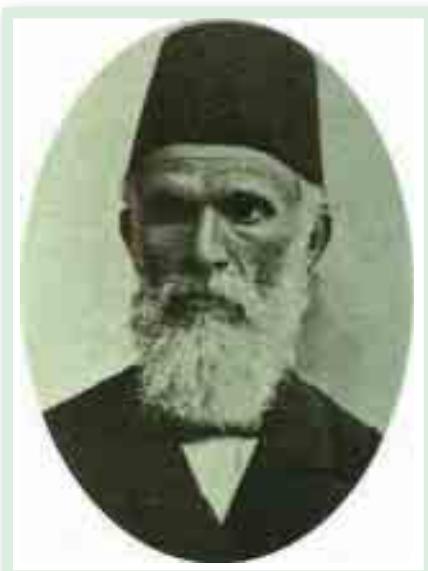
Ključne riječi: Rožaje, Trgovište, Şemsettin Sami, Kâmûsu'l-al'âm, Kosovski vilajet, Pečki sandžak...

Talata i Fitnete²), a autor je i prvog turskog rječnika pod naslovom Kamusi Turki („Kâmûs-i Türki“).

Bio je blizak s grupom Albansko jedinstvo pod vođstvom njegovog brata Abdula, koja je nakon Berlinskog konгрresa 1878. godine protestovala zbog pripajanja jednog dijela albanske teritorije Grčkoj. Usput je objavljivao tekstove o tadašnjem stanju na Balkanu i naglašavao da albanski narod ne želi da se odvoji od Osmanlijskog Carstva.

¹ Prema podacima: H. T. Dağlıoğlu, *Şemseddin Sami - Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1934; također: Ö. F. Akün, *Şemsettin Sami*; u: İslâm Ansiklopedisi, c. XI, 411-422.

² O ovome detaljnije: M. Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, c. 2, İstanbul 1987, 73-92.

Semsettin Sami Frašeri (1850 - 1904)

Uz dopust sultana Abdulhamida II (1876 -1909) postao je član *Saveta Albanske Zajednice*. Sastavio je albansko latinično pismo i osnove albanske gramatike koja je štampana u Bukureštu.

Šemsudin Sami Frašeri ili Fraš'ri je jedan od najvećih učenjaka iz doba Osmanlijske Turske, albanskog porijekla. U zrelijim godinama živio je u Istanbulu i pisao članke za razne novine i časopise. Neke su bile zabranjivane, a i sam je od strane sultana Abdulhamida II (1876-1909) osuđivan na kućni pritvor. Cijeli svoj život posvetio je izučavanju turskog i drugih srodnih jezika.

Kao vrsni filolog proučavao je probleme jezika, vodeći brigu o njegovojo puritanizaciji i izbjeganju stranih riječi i pravila. Frašerijeva djela se uglavnom odnose na problematku jezika i najznačajnije segmente osmanlijske kulture. Bio je žestok protivnik nazivanja turskog jezika osmanlijskim. Prema njegovom mišljenju, čitava skupina naroda, koja je govorila

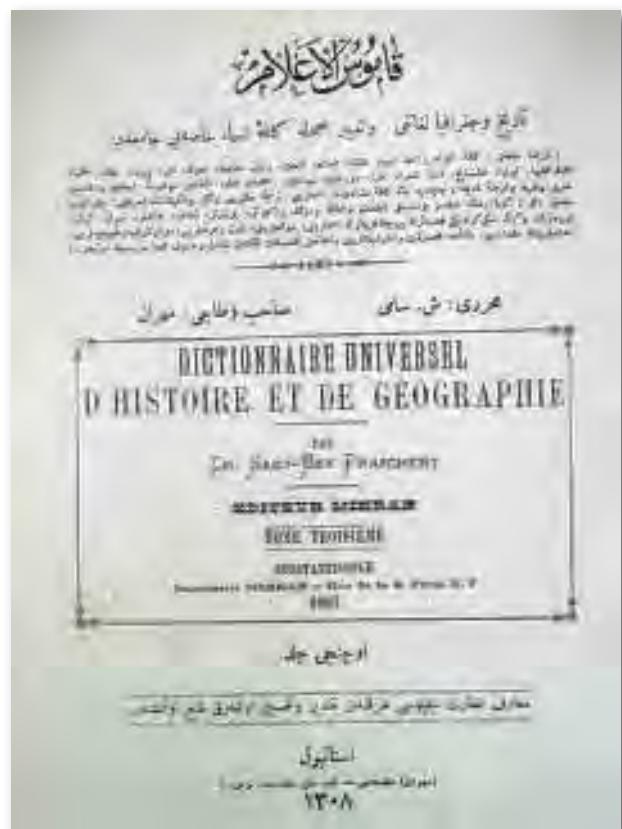
turski, su Turci. Smatrao je tuđim, čak i one riječi koje su se nakon viševjekovnog korišćenja odomaćile u turskom jeziku. Trudio se da neke od tih riječi, iz leksikom bogatijeg istočno-turskog, prebac u zapadno-turski. Smatrao je da osamdeset procenata riječi iz osmanlijskog jezika nemaju primjenu u široj komunikaciji. Uprkos svog osmanlijskog utjecaja, tvrdio je da ima problema pri nalaženju novih i adekvatnih riječi koje bi zamjenile one iz arapskog i perzijskog jezika.³

Pored publikacija, studija i naučnih radova na turskom jeziku, sprovodio je obimnija istraživanja na polju historije i geografije. Našoj kulturnoj i znanstvenoj javnosti je od najvećeg značaja njegovo višetomno djelo „Kamusu'l-Alâm“ - enciklopedijski priručnik na turskom jeziku, sačinjen po uzoru na zapadne modele. Rječnik sadrži vrlo korisne podatke o geografiji, historiji i kulturi balkanskih, ali i drugih naroda. Objavljen je na staroturskom (osmanlijskom) jeziku, sa kratkim naznakama na francuskom (fr. *Dictionnaire Universel D'Histoire Et De Géographie*). Ova se enciklopedija sastoji od šest svežaka, formata 30x21 cm i ima 4.830 strana.⁴

Semsettin Sami ef. Frašeri se ovim projektom evropskoj znanstvenoj javnosti predstavio kao sve-

strana ličnost sa vrhunskim leksikografskim i znanstvenim potencijalom. Vrlo je znalački koristio svoja saznanja i provjerene (zvanične) državne statistike koje je preuzimao iz Vilajetskih (*Vilayet-i*) ili Državnih (*Devlet-i Aliye-i Osmaniye*) godišnjaka.⁵ Ova sjajna enciklopedija je imala ogroman značaj za ondašnju muslimansku, balkansku i svjetsku znanstvenu javnost, jer je odmah po izlasku iz štampe izazvala interesovanje i našla zasluženu primjenu u svim odgojno - obrazovnim institucijama imperije.

Šestotomni geografsko-povijesni enciklopedijski priručnik ili leksikon Šemsettin Sami Frašerija sadrži veliki broj enciklopedijskih odrednica (jedinica) o Novopad-

Naslovna stranica IV toma enciklopedije

³ A. Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, İstanbul 1949.

⁴ Enciklopedija *Kamusu'l-Alâm* iz štampe izlazi u 6 tomova prema sljedećem redoslijedu: sv. I - 1889; sv. III - 1891; sv. IV - 1894; sv. V - 1896; sv. VI - 1898; i (sa zakašnjenjem) sv. II - 1899;

Njen autor, Sami ef. Fraš'ri, se predstavlja kao svestrana ličnost sa vrhunskim leksikografskim i znanstvenim potencijalom.

⁵ O izuzetnom znanstvenom putu Š. S. Frašerija vidjeti: H. Kaleshi, *Burime Lidhur me studimin e Sami Frashërit*, BFF fe Prishtinë, VIII-a, Prishtinë 1971; također: B. S. Levend, *Şemsettin Sami*, Ankara 1969;

zarskom sandžaku, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. U njemu se nalaze značajni historijsko-geografski i statistički podaci o nekadašnjim bošnjačkim gradovima: Sarajevu, Višegradu, Prijepolju, Novoj Varoši, Sjenici, Novom Pazaru, Rožajue, Akovu (Bijelom Polju), Tašlidži (Pljevljima), Košinu, Nikšiću i njihovoј prošlosti, kao i važne podatke o osmanlijskoj arhitekturi, medresama i drugim javnim građevinama na pomenutim prostorima.

Ujedno, *Kamusu'l-Alam*, Šemsettin Samija ili Sami Frašerija, predstavlja prvu podrobniju enciklopediju Sandžaka i Bošnjaka uopšte. Najvažnije podatke o našim krajevima crpeo je jednim dijelom iz svojih empirijskih saznanja izvučenih tokom njegovih, ne tako čestih posjeta oblastima Rumelije ili balkanskih dijelova Osmanlijske Imperije, dok je drugi, veći dio, preuzimao iz relevantnih osmanlijskih statistika, čiju pouzdanost možemo utvrditi na osnovu činjenica u vilajetskim i državnim (tur. Devlet) *Salname* ili Godišnjacima.

Umro je 18. juna 1904. godine u Istanbulu nakon duge i teške teške bolesti.⁶

II. TRGOVIŠTE (ROŽAJE) U KÂMÛSUL-AL'ÂM-u

Transkripcija sa osmanlijskog jezika:

Tırgovişte (متشوغرت) – Kosova vilâyetinin İpek Sancağında kazâ merkezi bir küçük kasaba olup, İpek şark-şimâlî cihetinde vâkî ve 3.000 kadar ahâlî cemâadir. – *Tırgovişte* kazâsi şimâlen Yenipazar sancağıyle, garben Berane, cenûb-garbî cihetinden İpek, şarkan dahi Mitroviçe kazâlarıyle mahatt olup, 62 karyeli cemâadir. Arâzîsi taşlık olup, zahâ'iri

ترغويشه { قوسوه ولايتك اييك سجانجهه
قسا مركزي بو كوجك فصبه

اولوب، اييك شرق شالى جهتنده وافع و ۳۰۰۰ قدر اهالىي جامعدر. — ترغويشه فضلى شالاً يكيازار سجانجهه، عرباً بر الله، جنوب غربى جهتندن اييك، شرقاً دخني متروبيه فضالله محاط اولوب، ۶۲ فريي جامعدر. اراضيي طاشلاق اولوب، خبارى آز اي sede، مرطاري وجواباتي چوق او. اولوب، خليل ياغ ويپير وساز اغنام محصولاتي اخراج اولنديفي کي، اورمانلرinden دخلي خليل مقدار کرامته قطع اوئلور. اهالىي ۲۵ ۰۰۰ کشي راده لرنده اولوب، قسم كليسي اسلام وقصوري خرسنيلدر. اهالى آرناؤذ وبوشقاق لاسانلارلا متكلميرلر. درون قضاوه ۶ جام شريف، ۱۵۰ مغازه ودكان، ۶ مكتب، ۱ كليس موجوددر. هوايي بىك صوپق اولوب، قىتلرى سوركلى وشدتىلدر.

Samijev tekst o Rozaju (Trgovistu)

az isede, merâileri ve hayvânât-ı çok olup, hayalî yag, ve penir ve saire ağnâm mahsûlâtı ihraç olundugi gibi, ormanlarindan dahi hayâlî mikdâr kerâste kita olunur. Ahâlisi 25.000 kişi zâdelerinde olup, kism gelisi islâm ve kusûri hiristiyândır. Ahâli Arnâvud ve Boşnak lisânleriyle mütekellimdirler. Derûn kazâda 6 câmi şerîf, 150 mağaza ve dükan, 6 mekteb, 1 kilise, mevcûtтур. Hevâsi pek souk olup, kışları surekli ve şidetlidir.⁷

Prijevod na bosanskom jeziku:

Trgovište (Rožaje) se nalazi u Kosovskom vilajetu u Pećkom sandžaku. To je mala kasaba i centar istoimene kaze, koja se nalazi na sjeveroistočnoj strani od Peći sa ukupno, oko, 3.000 stanovnika. — Kaza Trgovište se nalazi sjeverno od Novopazarskog sandžaka, zapadno od Berane, na jugozapadnoj strani od Peći. Istočno je još iz mitrovačkih

kaza ovde konacište i zajednica od 62 sela. Predeo (tlo) je krševit. Zbog obilja pašnjaka razvijeno je stočarstvo, pa se proizvodi izvrstan maslac, sir i ostali ovčiji proizvodi za izvoz. Tu su, također, izvrsne količine drvene građe iz nijihovih šuma. Broj stanovnika se povećao na 25.000 duša, pretežno, islamskog i os-talog hrišćanskog življa. Stanovnici su arnautskog i bošnjačkog govornog jezika. Unutar postojeće kaze je 6 časnih džamija, 150 magaza i dućana, 6 mekteba, 1 crkva. Klima je vrlo hladna, zime su duge i jake.⁸

(Podaci se odnose na kraj devetnaestog stoljeća).

SUMMARY

The famous Ottoman scientist, compiler and reformer, Šemsettin Sami is one of the authors of the well-known encyclopedia „*Kamusü'l-a'lam*“, in which we come across to few observations with statistical evidence about the former Vilayet of Kosovo. The Sanjaks of Peć and Novi Pazar were a part of it and occasionally, some other towns and cities which are a part of todays Sandžak region. One of them is Tergovište, todays Rožaje. The author of the paper brings up Šemsettins short and interesting observation about Rožaje, at the end of 19th century.

Keywords: Rožaje, Trgovište, Šemsettin Sami, *Kamusü'l-a'lam*, Vilayet of Kosovo, Sanjak of Peć...

⁶ Opširnije: Ş. Tural, *Şemseddin Sami*, Istanbul 1999.

⁷ Šemsettin Sami, *Kâmûsu'l-al'âm*, u: *Tarih ve Cografya Lugati* (Dictionnaire Universel D'Histoire et de Géographie, t. Troisème, par Ch. Samy-Bey Fraschery, Constantinople, 1891, 1639), c. 3, İstanbul 1308, 163.

⁸ Transkripcija i prijevod sa staroturskog, Redžep Škrijelj

Mustafa Baltić

FORMIRANJE NACIONALNIH IDENETITETA I NJIHOVE VEZE SA PANEVROPSKOM KULTUROM

Apstrakt:

Rad ima za cilj osvrt na referentni sistem drugačiji od onog iz koga se evropska kulturna tradicija najčešće posmatra. To je sistem koji ne polazi od toga da je grčka kultura temelj naše sopstvene i kolijevka evropske kulture. Posmatrani su određeni segmenti samodefinisanja, prije svega malog čovjeka, jednog malog naroda čija je kultura specifično povezana sa azijskom i evropskom zajedno. U metodološkom smislu to je bila observacija sa participacijom, otvoreni lični stav, bez ambicija da se otkrije neka istina.

Iz rada se može zaključiti da je vjerski element najbitniji u građenju nacionalne samobitnosti, samim tim, ogroman je uticaj klera na kreiranje narodnog mišljenja. Pored toga bitan je faktor postojanja opozicije. Predstavu o samom sebi, svom mjestu u društvu pojedinac, najčešće ne doživljava svjesno, njegovo ponašanje u zajednici određeno je spoljnim faktorima, duhom vremena, tako da transformacije koje mu se dješavaju skoro da i ne primjeti.

Ključne riječi : nacionalni identitet, evropska kultura, kulturne promjene

Često se dešava da neka naučna teorija, kada se dovoljno ustali u nauci, te tako postane teorija u pravom smislu, pređe iz naučnog diskursa u društvenu realnost. U tom slučaju teorija koja prolazi kroz razne promjene, pa u nekom trenutku bude i zamjenjena, u svijetu laika ona je prihvaćena kao istina, o kojoj se najčešće ne razmišlja, ali se prihvata kao takva. Različit splet okolnosti, politički, ekonomski i drugi faktori, ne nužno povezani sa naukom, utiču na ovaj proces. Ideje o progresu, čovjekovoj nad-

moći na zemlji, razvoj nauke i tehnike, spregnuto su predstavile nauku kao religiju, pa je tako njen autoritet sada najveći, onaj u koji se ne sumnja, i samim tim onaj koji se tako i koristi. Te su stoga sa druge strane, kao što je već nagovijesteno, ideje iz društva i politike prešle u nauku, da bi dobile legitimitet.

Jedna od takvih ideja je i ta naučna "istina" o kulturi stare Grčke kao kolijevci evropske kulture i civilizacije. Ono što se iz ove "istine" može zaključiti jeste da je kultura naroda na Balkanu dobrim dijelom determin-

isana grčkom kulturom, jer i oni su dio Evrope. Ono što se osjećalo u narodu, moglo vidjeti na svakom koraku, kako u materijalnoj, vizuelnoj i pisanoj kulturi, i napisle moglo osjetiti u samome sebi govorilo je suprotno.

Cilj ovoga rada je da podstakne na razmišljanje o tome koliki je udio evropske kulturne tradicije u formiranju nacionalnih identiteta balkanskih naroda, i da li ga uopšte ima. Pitanje nacionalne samobitnosti na Balkanu ima, i imalo je najvažniju ulogu u komunikaciji zajednica koje na njemu žive.

Pošlo se od prepostavke da je pri građenju sopstvene nacije, osjećanja nacionalne posebnosti u odnosu na druge koji ih okružuju, došlo do identificiranja sa nekom već postojećom formiranom i najčešće nepostojećom nacijom, koja je prije svega u jednom istorijskom trenutku imala status "sile" (bilo vojne, ekonomске, ili neke druge). Te se stoga postavlja pitanje kada je za nas bitna zapadno-evropska kulturna matrica, koja je proklamovala kulturne modele

stare Grčke svojom osnovom, i u kolikoj mjeri a kada ne, odnosno kada se identificiramo sa tom kulturom a kada ne? Obraćala se pažnja na one elemente panevropske kulture koji se uzimaju kao tipični za grčko, prije svega društvo atinske demokratije, koji se danas vrednuju kao temeljni elementi evropske kulture, koji su u ovom radu nazvani *evropski simboli*.

U radu će prevashodno biti trećirano formiranje bošnjačkog identiteta, a kasnije se na to nadovezuju drugi narodi radi opozicije prvom. Taj ugao posmatranja povezanosti evropske kulture sa nama, daje dosta mogućnosti jer je zasnovan prije svega na ličnom stavu i osjećanju formiranom generacijama, pa tek onda na proučavanju.

Intenzitet prisustva *evropskih simbola* određen je vremenom, tačnije političkom situacijom, i društvenom

porodica, zajednica, školovanje, autoriteti koji grade društveno prihvatljivo ponašanje i iskustvo koje pojedinac ima u toku procesa formiranja Jastva. Mišljenje jednog pojedinca samim tim je determinisano i od njega se u humanističkoj disciplini ne može očekivati potpuna objektivnost.

Sloboda njegovog stava zavisi od njegovog položaja u zajednici pred kojom se stav iznosi. U

naučnoj zajednici, viši stepen ikomogućava slobodnije djelovanje po ovim pitanjima,

kako Eko navodi u *Svakodnevnoj semiotici* da je savremena nauka imitativna, i tu pronalazi analogiju sa srednjim vijekom, gdje se morate pozvati na priznati autoritet, da bi vaša misao imala vrijednost i bila prihvaćena. Tu i nastaje problem prilikom ličnih, ili češće, drugačijih pogleda na 'davno riješen problem' kakav je učešće grčke kulture u današnjim evropskim*.

(Nortwick, 1997)

grupom koja se posmatra. Tako imamo jedno viđenje običnog naroda i drugo kod elite, koje opet zavisi od toga da li je u pitanju politička, intelektualna, ekomska ili duhovna elita.

Ovo je najpre jedno lično viđenje, ne pretenduje da bude objektivno, iako autor smatra da suštinski jeste. Samo viđenje je plod kulturne matrice po kojoj se autor formira, u koju spada

ISTRAŽIVANJA

ETNIČKI IDENTITET

Svrstavanje nekog pojedinca u neku od etničkih grupa, često je komplikovan i nejasan proces. Na Balkanu je taj problem još i veći zbog važnosti nacionalne određenosti u životu pojedinca. Mnogobrojne definicije etnosa, od onih koje su razlikovale narod, naciju, pleme itd., u suštini evolucioneističke teorije, koje na taj način dokazuju evoluciju društvene zajednice *od horde do nacije*, realno neodržive i samo salonski dobro smisljene, pa do onih koje traže nekakvu genetsku povezanost članova iste etničke skupine, koje su u praksi banalno i okrutno pokazale svoju besmislenost.

Definicija od koje se polazi u ovom radu je da se neko smatra pripadnikom neke etničke grupe zato što vjeruje da je to, što sebe tako zove i to potvrđuje svojim ponašanjem. (Erikson, 2004)

Ova definicija polazi od jedinke; plod je uvjerenja da se pojedinac sam svrstava u određenu grupu, pa je zato besmisленo da ga neki naučnik prema njegovim kriterijuma svrstava tamo gdje mu odgovara. Jedinka prihvata norme poнаšanja koje važe u toj zajednici, aktivno kreira iste u toku svog društvenog i svakodnevnog života, prepoznaće se u njenim simbolima, emotivno i razumski se vezuje za nju, i u trenucima

masovnog redefinisanja (vjerski obredi, masovna politička okupljanja, ratovi i sl.) predaje svoj identitet grupi. Ovo, dakle, podrazumijeva postojanje kolektivne svijesti o porijeklu, kulturi, specifičnostima u odnosu na druge. Kako tvrde neki antropolozi, u svijesti pojedinca javljaju se, prema ovome, tri kategorije koje su bitne za postojanje njegovog etnosa a to su *krv, krevet, kult*. (Erikson, 2004)

To znači da je za ostanak jednog etnosa bitno zajedničko porijeklo, postojanje endogamije, i zajedničke religije, mada ovo posljednje nije nužno, osim ako se protumači kao tradicija.

Za postojanje jednog etnosa bitno je postojanje drugog, pored njega, da bi se na osnovu razlika na druge mogli definisati. Zbog toga je bitan odnos MI : ONI, pri čemu se prilikom komunikacije, u rubnim područjima, ističu razlike među dvijema etničkim grupama.

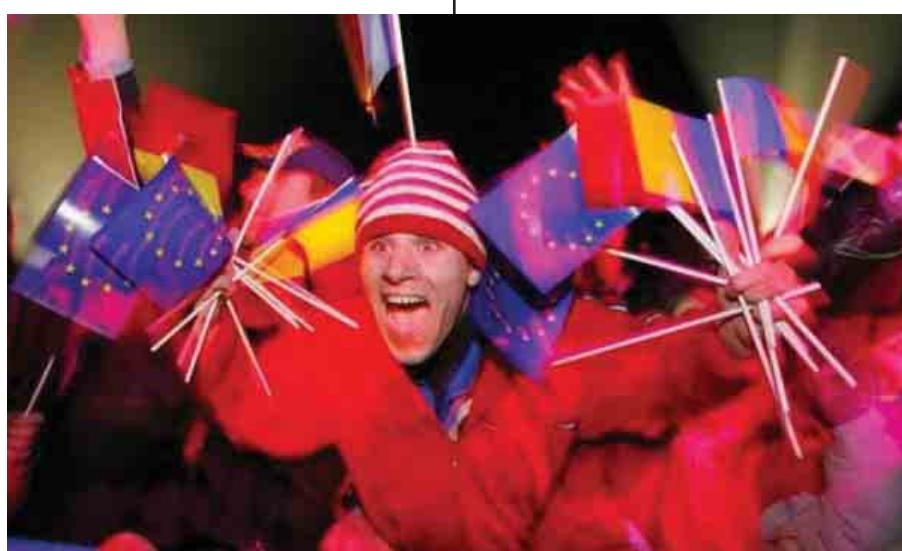
Kulturne razlike, bile materijalne ili nematerijalne, postaju bitne u kriznim trenucima i onda kad ih vidimo u svakodnevnom životu. Tada pripadnici različitih etničkih grupa žive na istoj teritoriji ali jedni pored drugih, ne sa drugima. Odnos sa drugim i drugaćnjim zasniva se na stereotipima, koji jedni drugima smisljavaju, i na stigmatizaciji manjinskih grupa. Tako su stereotipne osobine drugog uvijek ono što je nepoželjno

kod nas. Antropološka istraživanja sprovedena na prostoru Baringo, su potvrdila da etničke grupe na rubnim, graničnim područjima jasnije izražavaju svoje posebnosti, ističući međusobnu nezavnisnost. To je oborilo difuzionističku tezu, po kojoj se kulturne promjene dešavaju na rubnim područjima i kulturne, tehnološke i druge novine ulaze u jednu zajednicu, zahvaljujući direktnom kontaktu sa susjednom. To prosto znači da je kulturna diferencijacija manja u graničnim područjima, što nije tačno. (Hodder, 1986)

U stvaranju nacije početkom XIX vijeka bitnu ulogu imala je gradska elita koja je po nacionalne simbole išla u selo, smatrajući ih "čistim" od primjesa sa strane, dok su oni živjeći u gradovima, komunicirajući sa drugima primili nešto njihovo. (Erikson, 2004) Ovo se može donekle prihvati, jer se u potragu za nacionalnim simbolima prevashodno ide u istoriju, do mitskog pretka, pa one vrijednosti koje je on, tj. naši pravi ili izmišljeni preci, imao, postaju naši simboli. Konstrukcija prošlosti i pogled na nju ima ključnu ulogu u ovom procesu.

Ljudsko društvo je u stalnom procesu promjena, neki narodi nastaju, drugi nestaju; međutim pripadnici jedne etničke grupe nikad ne svrstavaju svoju grupu u one kojima se dješavaju ovakve promjene.

Weber je smatrao da će modernizacija i porast ličnih sloboda ugasiti naciju. Njegov stav donekle je ispravan, lične slobode koje pojedinca stavljuju iznad grupe, standardizacija kulture vodi slabljenju etničkih osjećanja, ali samo prividno, jer se sada ti ljudi koji se više ne osjećaju prije svega kao Nijemci, Danci, Francuzi itd., osjećaju kao Evropljani, i sa tih pozicija posmatraju one druge, iako u međusobnoj komunikaciji nacionalne vrijednosti imaju primat u odnosu na evropske. Vrijednosti koje se smatraju evropskim su one

koje su porijeklom iz grčke kulture a to su prije svega demokratija, parlamentarizam, transparentnost i one estetske i etičke vrijednosti iz grčke filozofije.

Ovo je mitska prošlost Evrope. Jedan period veoma bitan za evropsku kulturu, srednji vijek, zvanično je preskočen ili djelimično uklopljen, ali on je tu. Pojava ideje o diskontinuitetu istorije omogućila je objašnjenje ovakvih pojava. Sa druge strane nacionalna osjećanja rastu kod onih koji nisu prihvaćeni u ovu zajednicu, a žive na toj teritoriji. Zaista, romantičarski period nacionalnih

"EU NA LAGERU"

Da bi se odgovorilo na pitanje koliki je uticaj panevropske kulture na našu, potrebno je vidjeti koliko se i kada one vrijednosti koje se smatraju karakterističnim za grčku kulturu pojavljuju u našoj današnjoj. Sa stanovišta Bošnjaka, koji se nalaze u specifičnoj situaciji, jer predstavljaju autohtonii evropski narod sa, na prvom mjestu, islamskom tradicijom, okruženi drugačijima od sebe. Na prvi bi se pogled moglo reći da se ne pojavljuju tragovi grčkog uticaja na njih. Posmatra-

smatra pogubnim;

(1918 – 1941) – Kraljevina, stanje haosa, promjene statusa, najgori period;

(1912/13) – godina povlačenja Turske i apsolutne promjene statusa;

– period Turske uprave - najbolji period u očima naroda, idilična slika blagostanja i slobode;

– srednjevjekovna Bosna - period bitan za intelektualnu i političku elitu, narod ne osjeća nikakvu bliskost.

Iz navedenog se vidi da je Bošnjacima idealni uzor Osmanlijska imperija i da se u svojoj istoriji identifikuju sa njima, i osjećaju njihovu kulturu najbližu svojoj. To se vidi u jeziku, načinu ponašanja, arhitekturi, ishrani, politici, religiji itd.

Turske riječi se koriste u svakodnevnoj komunikaciji i postale su sastavni dio jezika, od pozdrava do rodbinske nomenklature. Arhitektura tzv. *bosanske kuće* (bošnjačke) u potpunosti odgovara turskoj kući. (Husedžinović, 2003) Izgled gradova, koje su uglavnom osmanlijske vojskovođe osnivale, a koji danas predstavljaju najvažnije bošnjačke političke, kulturne i ekonomski centre, kao npr. Sarajevo ili Novi Pazar koje je osnovao Gazi Isabeg Isaković, a čije je pojedine ulice koje se i danas koriste planirao čuveni mimar Sinan, projektant mosta na Neretvi (učenik mu Hajrettin ili Hajruddin), potvrđuje ovu prepostavku. Džamije koje se grade u Bosni takođe odgovaraju onima koje su gradili ili grade Turci, a islam koji se praktikuje kod Bošnjaka, doskora je bio u skladu sa našom osmanlijskom islamskom tradicijom. On se razlikuje se od onog kod Arapa npr, od zajedničke šerijatsko pravne škole, računanja vremena, pojave mevluda, ostatak derviške tradicije etc. Međutim, talas svještenika koji navire iz različitih smjerova (Srija, Pakistan, Indija, Libanon, Jordan, Saudijska Ara-

buđenja u Evropi početkom XIX vijeka, zatekao je pojedine nacije nespremne. To se desilo Nijemcima koji su bili potpuno politički neorganizovani i razdvojeni. I dok je dobar dio katoličke Evrope koristio Rim kao mitskog pethodnika, uz *ex oriente lux* ideju, Nijemci su iskonstruisali grčku osnovu za svoju kulturu, i sverdno, politički ekonomski i u sistemu obrazovanja, pokazali helenofilsko raspoloženje. Upravo u tom procesu počinje, a zahvaljujući tome što ne moraju postojati vremenski kontinuumi, ugradnja vrijednosti koje smo mi sami proizveli u grčke, u temelje Evrope.

jući običnog čovjeka, tj. kulturu "malog čovjeka" to je tačno, međutim isto to se primjećuje i kod takvih pojedinaca u okruženju koji pripadaju drugim etničkim skupinama.

Pogled na sopstvenu prošlost je prva stvaka koja je bitna za formiranje nacionalnog identiteta. Dozvolio sam sebi da kao Bošnjak prošlost sagledam po ključnim momentima, nakon kojih se mijenja naš status. Ti momenti su:

(1992 – 1995) – rat i sticanje nezavisnosti, najvažniji moment u istoriji;

(1945 – 1992) – period komunističke vlasti koji je kod naroda okarakterisan pozitivno, a elita ga

ISTRAŽIVANJA

bija, Alžir, Tunis, Maroko i dr.) pokušava da u potpunosti izmjeni ili pomjeri utvrđene arhitektonske i kulturno-vjerske vrijednosti koje su nastajale na temelju naše bogate osmanlijske vjerske i kulturne tradicije.

Sve ovo govori o jakoj povezanosti bošnjačke kulture sa osmanlijskom, a to se najbolje može vidjeti u nacionalnim simbolima. Zastave i grbovi imaju funkciju da na najkraći mogući način definisu ono što predstavljaju, tj. da posmatrač može odmah da zna ko ili šta se nalazi iza simbola. On je apstrakcija materijalnog svijeta, između njega i pojave koju predstavlja nema realne prethodne povezanosti. Tako bi grb jednog naroda po ovome trebao izdvojiti ono najbitnije kod tog naroda, što ga karakteriše i samo je njegovo. U trenutku sticanja nezavisnosti BiH je vratila srednjevjekovni grb Tvrtka I Kotromanića, međutim on nije podešan za ovaku analizu, najpogodniji je grb Sandžaka, koji je zvanični simbol bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji.

Donja desna strana grba, tri zlatna ljljana na plavoj podlozi, dio grba Tvrtka I, gornja, desna, strana su tri bijela polumjeseca na zelenoj podlozi, pečat sultana Mehmeda II Fatiha (Osvajača), kasnije zastava janičara. Ovaj simbol predstavlja suštinske osnove bošnjačkog nacionalnog identiteta, dakle spoj evropskog porijekla i osmanlijske tradicije. Afirmisanje nacionalnih vrijednosti i razlika javlja se najčešće u kriznim trenucima, pred ratove i u toku njih, u trenucima tzv. nacionalnog redefiniranja (masovna okupljanja, vjerski obredi, sahrane i vjenčanja, izbori i sl.). Takvu pojavu uzrokuje ili prati postojanje suprotne strane prema kojoj se određuje opozicija. U ovom slučaju to su Srbi.

Srbi su se identifikovali sa Vizantijom, prije svega u vjerskom pogledu. Crkva je kanonski odredila gradnju crkava samo u

vizantijskom stilu. Glorificuje se srednjevjekovna tradicija Nemanjića oslonjena na vizantijsku kulturu i državu. Srpsko grb sa ocilima, ili ognjilima, vodi porijeklo od vizantijskog grba Paleologa. (Palavestra, 1998)

Početkom 90.-tih godina XX vijeka kod balkanskih naroda došlo je do velikog nacionalnog *redefiniranja*, krizna situacija, izvjesnost rata, i strah od onog drugog doveo je do reaktivacije gore pomjenutih vrijednosti, koje je zajedno plasirala politička, intelektualna i duhovna elita. Svi na svom polju djelovanja, a često i zajedno. To su skoro uvijek bile masovne procesije, veličanja svojih predaka, istorije, kultova etc. Svi imaju svoje vrijednosti koje su sada aktuelne i koje su "apsolutno suprotne" od onih koje gaje drugi.

Grčkih simbola nema nigdje. Oni su ipak zajednički, i u tom trenutku pripadaju nekom drugom, ko je opet suprotan, a svi oni idu na uštrb naših posebnih simbola i elemenata naše kulture.

Suprotno ovome u trenutku kad prestaju krize, društvo izlazi iz stresne situacije, elita reaffirmiše elemente evropske kulture. Kao što je već rečeno to su naslijeda atinske demokratije, koja su ugrađena u temelje EU. Politička, ekonomski i intelektualna elita, danas, šalje narodu poruke o evropskim vrijednostima. U ovoj komunikaciji ponovo, kao i prije, dolazi do masovnih okupljanja, procesija u kojima se javljaju drugi simboli. Provlači se ideja o demokratiji, parlamentarizmu, transparentnosti i prije svega ličnim slobodama. Dolazi do standardizacije zakona, preslikavanja sistema iz EU.

U svim oblastima javnog života zvanično dominira evropska ikonografija, počevši od boja (plava i žuta), simbola, muzike, oblačenja, i dolazi do jasnog, na žalost radikalnog, distanciranja od prethodnog.

Čitavo društvo se nalazi u jednoj liminalnoj fazi, kao u obredu inicijacije. Ono je posvjećenik koji je izšao iz jednog statusa, ali još nije ušao u drugi. Njegovo stanje je sada stanje izvrnute realnosti u kom je potrebno da prihvati elemente grčke kulture, koji se smatraju evropskim. U tom pogledu, preko evropske, grčka kultura utiče na našu, tako da je običnom pojedincu potpuno nebitan i neshvatljiv njen uticaj. Kako je rečeno na početku, ta se čijenica, dirigovana od strane elite, prihvata kao istina bez razmišljanja o njoj.

Potrebno je ipak napraviti razliku između sfera javnog i privatnog života. Promjene na nivou javnog, opštег, nisu zahvatile u potpunosti privatno. Običan čovjek ne osjeća demokratiju, parlamentarnost, kao svoju. On je prilagođava svojim viđenjima. Demokratiju doživljava kao uređenje u kom ima sva prava ali nema odgovornosti i slično. Danas se mogu javno iskazati i fašističke ideje, sve pod izgovorom da je to sloboda izražavanja i slično.

Međutim, ovakva stihiska rekonstrukcija habitusa, ideološke matrice, udaljavanje od ličnih i našem bošnjačkom biću prirodnih karakteristika, može dovesti do istih onih posljedica koje je imalo komunističko brisanje nacionalnih posebnosti.

LITERATURA:

- Foucault, M. 1997. *The Archaeology of Knowledge*. London
- Hilen Erikson, T. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd
- Hodder, I. 1986. *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge
- Husedžinović, S. 2003. *Zanimljiva otkrića na objektima graditeljskog naslijeđa*, in: *Muzejske vesti* 3, 13-14, Sarajevo
- Nortwick, T. 1997. *Who do I think I am*, in: *Compromising Traditions, The personal voice in classical scholarship*, ed. By Judith P. Hallet & Thomas Van Nortwick, London & New York
- Palavestra, A. 1998. *O ocilima*, Beograd

Mr. Redžep Škrijelj

Slovo o bogomilima Sandžaka

Povodom objavljanja knjige:
Sandžački bogomili,
autor:
Sulejman Aličković,
izdavač Libro Company,
Novi Pazar
2008.

Svojom izuzetno značajnom knjigom „Sandžački bogomili“ - (Osvrt na srednjovjekovnu historiju Sandžaka) iz oblasti prošlosti bogomila, nastaloj u protekloj deceniji, koja se bavi problemima identiteta Bošnjaka i njihove etho-historijske posebnosti na prostoru Sandžaka, njen autor Sulejman Aličković, izaziva je veliko oduševljenje, ali i talasanje znanstvene i šire javnosti. Izrađena studija predstavlja svojevrsno zaokruženje istraživačkog postupka koji je, konačnim ubličavanjem studijsko-empirijskog pristupa, poprimio karakter pravog znanstvenog poduhvata, jer za sobom povlači potrebu još radikalnijeg pristupa izučavanju ove zanimljive, i znanosti vrlo nepoznate, srednjevjekovne historijske i filološke problematike.

Jedno od najvažnijih pitanja koje autor postavlja u svojoj studiji je održanost dugo prisutne „transferzale bosanskih bogomila“, čiji su tragovi, sudeći po nekim rezultatima ove i drugih studija, koji tretiraju pomenutu problematiku na prostoru Sandžaka i njegovog okruženja, evidentni. Sve to dovoljno dobro ilustruje i naučni postupak kojim autor teži, sagledavanju i analizi ostataka kamene i zidne plastike u širem regionu koji ne izmiče njegovom introspeksijskom objektivu kojim namjerava zahvatiti vrlo kompleksan problem bošnjačke historijske prošlosti i filologije.

Autor ne propušta mogućnost da nagnasi ulogu bogomila u regionu, ali i posljedice pravog pogroma koji je stvaranjem Raške države vršen nad bunima i patarenima, posebno u XII vijeku u doba vladavine Nemanjića. Sa

ovim korespondira i podatak o postoјanju ostataka babuna u Polimlju. I među pronađenim posuđem, kao vrstom zanatske dekorativne plastike, iskopanim na različitim arheološkim lokalitetima u Sandžaku, autor prepoznaje najbitnije elemente čiji tragovi ukazuju na paganske običaje bogomila, za koje V. Jovanović u Novopazarskom zborniku (1979, 123.) neargumentovano tvrdi kako je „umrli bio hrišćanin“.

Jedan od ključnih momenata u studiji je pominjanje postojećih toponomastičkih struktura koje su na prostoru Pojbarja, Pešteri, Polimlja i Sandžaka uopšte, vrlo vidljive. Njih možemo prepoznati u izvornom ili nešto izmijenjenjem leksičkom obliku, koji je stoljećima trpeo različite transformacije kakve su nemilosrdno diktirali morfološki zakoni postojećih ili navirućih jezičkih sistema (ilirski, latinski, sanskritski, starogrčki, semitski, aromu-nski, staroturski i ostali), koji su danas transformirani u teško prepoznatljivu onomastičku oblast za koju je potrebna vrlo oprezna studioznost.

Takav je položaj toponomastičkih naziva i hidronima sa područja današnje geografske izoglose Sandžaka: *Bijela Rijeka* (danasa Crna Rijeka) kod Ribarića, desna pritoka Ibra; „*Bijele vode*“ koji postoje na mnogim mjestima u Sandžaku¹; *Bijeli vrh* (Crni vrh) sa lokalitetom Gradac sa kulom na vrhu u tutinskom kraju, ali i šire, koji u postojećem semantičkom obliku pripadaju onomastikonu sandžačkih bogomila, ali i jezičkoj strukturi *Crkve bosanske* sa značenjem – „*čiste, biste vode*“.

ESEJ

Očekivana znanstvena rješenja koja u svom diskursu autor problematizira, mogu biti jedino odgonetnuta temeljnim arheološkim i onomastičkim (toponomastičkim) raspravama. U ovoj izvanrednoj studiji treba cijeniti autorovu istraživačku budnost, perceptivnost, iskustvo i hrabrost koji pojačavaju njegovu istraživačku znatiželju koja daje vidljive rezultate. Tako će u rodnom Crnišu kraj Ribarića (Tutin) toponomim *Sokolovo gnijezdo* ubicirati kao lingvističku strukturu iz vremena *dobrih Bošnjana* – bogomila – jedno od prvo-bitnih naziva ovog danas naseđenog mjesta. Graditeljsko naslijede: stećci u selima u dolini rijeke Ibar, sela na Pešteri, u dolini rijeke Lima, *Bogumilska čelija* u Paljevu i slično, važan su artefakt koje navodi na zaključak da je riječ o kulturnim i kultnim tragovima bogomila. To su kameni stećci u selima: Jeliće, Ribariće, Šmiljani (Čmiljani), Vrujce, Derebare (Tutin), Ugo (Sjenica), Gostun (Prijeopolje), koji su kao dio monumentalne epigrafske kulture slični sa onima na Glasincu u Bosni. U mnogima je, sudeći prema njihovom izgledu sahranjena vlastela iz hijerarhije bogomila, primarno, poneki *Ded* (Did) ili *Gost*, a sve na osnovu svećeničkog zvanja ili titule karakteristične za bogomilsko učenje.

Struktura studije S. Aličkovića je postavljena tako da daje pojasnjenja činjenice da je zatečena ilirsko-romanska populacija sa ovih prostora nakon miješanja sa pridodanim slavenskim plemenima, osim svoje, prihvatala bizantsku, hrišćansku i pagansku kulturu, izlažeći se riziku asimilacije ili gubljenja vlastitog jezika kao jedne od validnih identitetских ordinanti.

Kao i drugi balkanski narodi, Bošnjaci u srednjem vijeku koriste više pisama (glagoljicu, bosančicu – zap. cirilicu, latinično pismo) od kojih su neka danas izbačena iz upotrebe, tako da je prisutna tropismenost, u oblasti Sandžaka, poz-

nata pojava u kulturnom preporodu Evrope. U svom historijskom razvitku Bošnjak je, a to tvrdi i S. Aličković, mijenjao pismo, ali je to ostalo bez ozbiljnijeg utjecaja na njegov etnički identitet.

Studija svjedoči otvoreni anti-klerikalizam ovog dijela Balkana, koji krajem XII stoljeća prerasta u bujucu. To je *Doba vjere* kada se rađaju intervali religioznog misticizma i sentimenta koji se sve više izmicao i protivrječio svakom obliku organiziranog svješteničkog hrišćanstva. Posebice Bogomili, koji su nastali u Bugarskoj i naročito se raširili u etničkoj Bosni, i kao „*mrska jeres*“ u razna vremena XIII stoljeća, napadani od lokalnih hrišćana ognjem i mačem „branili se uporno, i konačno (1463) se predali, ali ne kršćansvu nego islamu.“²

Sulejmanove hipoteze ukazuju na potrebu temeljnijeg pristupa ovoj zanimljivoj problematici koja navodi na potrebu revizije, odnosno redefiniranja nekih znanstvenih momenata iz naše prošlosti ili je riječ o potrebi temeljnog, faktografski validnog, modifikovanja ovakvih, prilično zastarjelih stavova. Ovakvi naučni rezultati predstavljaju inicijativu za potvrđivanje teze o postojanju tragova predislamskog Sandžaka, na koju ukazuje ubicirano spomeničko naslijede i raznovrsna prostorna toponimska i etnonimska faktografija u knjizi. Posebno zbog argumentacije u studiji koja potkrepljuje tvrdnju da svi očuvani spomenici iz predislamskog perioda na prostoru Sandžaka ukazuju na prisustvo glagoljice, bosancice (zapadne verzije cirilice) i latiničnog pisma. Ne može se, također, zaobići autorova sposobnost za parcijalnu teorijsku artikulaciju problema i njegovo postepeno i sistematsko uokvirivanje u kontekst zanimljive historijske prošlosti sandžačkih Bošnjaka, ali i čitavog bogomilskog pokreta kao nezabilaznog faktora urađene studije.

Mnogi se slažu sa ocjenom da je

Sulejman Aličković prihvatio izučavanje oblasti koja određuje nacionalno-identitetsku komponentu koju danas promatramo kao primarnu odrednicu našeg etničkog identiteta. Ovdje možemo sa sigurnošću govoriti o uspostavi novih naučnih paradigmi koje iziskuju drugaćiju postavljenost znanstvenih problema i daju posebne odgovore na naučne izazove kakvi su „*Sandžački bogomili*“ (Osvrt na srednjovjekovnu historiju Sandžaka). Time autor samog sebe stavlja u poziciju znanstvenika koji teži odgonetanju istine, donoseći drugačije stavove o začecima bogomilskog Bošnjaštva i historiji Bosanske crkve na prostorima današnjeg Sandžaka.

Čini nam se veoma pouzdanom i tvrdnja Aličkovića o pitanju doseljavanja ilirskog plemena Klimente, za koje tvrdi da su na prostor Sandžaka mogli stići mnogo prije početka XVIII stoljeća, čime su mogli imati utjecaja na tragove sveobuhvatne materijalne baštine koju u svom diskursu studija posjeduje. Zbog toga su vrlo indikativna ilirska imena među bogomilima: Pjak, Rahac, Ras, Nihac, Mirbeljan, Golub, Soko, Beriša itd.

Jedan od ciljeva studije je težna da se identificira i preispita efekat vanjskog djelovanja bogomilskog učenja koje iziskuje provjeru i utvrđivanje raspoloživih historijskih činjenica koje nas vezuju za ovu zanimljivu pojavu u prošlosti bošnjačkog srednjovjekovlja. Na to nas opominju neuspješni, nepotpuni, tradicionalno neutemeljeni i nesigurni „argumenti“ pojedinih južnoslavenskih, primarno kršćanskih, kvaziznanstvenih historiografija, koji se dugo javljaju u studijama koje obuhvataju period od XII do XV vijeka. Aličkovićeva studija nam na jedan poseban način nagovještava novu, artefaktima potpunjenu, sliku o zajednici i običajnoj i ritualnoj simbolici društva bosanskih bogomila na prostoru Sandžaka. „Treba nagla-

siti da su historijski izvori neujednačeni, ali dovoljno validni u svakom pogledu da odražavaju sliku i priliku političkog dešavanja u srednjovjekovnoj Bosni, čime se jasno ukazuje i na vjersku dimenziju djelatnosti, samim tim se mogu i trebaju potvrditi mnogi navodi koji su se često u historijskoj literaturi tumačili kao pretpostavke.³

Sulejman Aličković kao jedan od najsnažnijih argumenata interpolira „*bogomilsku*“ Ćeliju u selu Paljevu (Opština Tutin), lociranu na živopisnom terenu ispresijecanom potocima, šumom i zelenilom. Teza autora da je na tom mjestu (Gornje Paljevo) na uzvišenju u današnjoj mahali Štek (1.000 m) bilo bogomilsko svetilište ima potpunu opravdanost.⁴ Osim toga, autor je ubijeđen da je ova sonda, uklesana u krečnjaku navrh strme kamene litice, bila sjedište bogomila i stono mjesto iz koga je službovao Did (Djed). Velika je vjerovatnoća da su istu Ćeliju, sondu ili kamenu kapsulu mogli koristiti i predslavenski narodi naseljeni na ovim prostorima.⁵ Samim tim, novija „otkrića“ u srpskoj nauci koja se tumače na navedeni način, štete znanosti i ne doprinose objektivnosti pristupa zajedničkom historiografskom kaleidoskopu. Aličković pritom spominje duževjekovno njegovanje *kulta vode* (obredno kupanje radi sticanja zdravlja) koje se obavljalo i održalo na ovom „svetom“ mje-

stu koje su nekada obavljale pripadnice Crkve bosanske – *krstjancice*. Zbog svega u knjizi naznačenog, pitanje opstanka ovog bogomilskog svetilišta u središtu između dva jaka pravoslavna manastira (Sopoćani i Crna rijeka), čini nam se posebno zanimljivim.

Prema uvjerenju autora, svi arheološki nalazi za kojima on vješto traga Sandžakom, upućuju na bogomilsko-bošnjačku simbiozu, koja je na koncu XIV i početku XV stoljeća efektuirala u korist islama, koji je kao najsrodniji monoteistički *modus vivendi* bio najbliži pristalicama ove „mrske jeresi“ - bogomilima. Sva ova tumačenja potvrđuju tezu o utjecaju bogomila i Crkve bosanske koja se „uspjela postaviti između vladara i vlastele“, čak i dominirati na našim sandžačkim prostorima. Navedeni argumenti potvrđuju opravdanost tvrdnji najpouzdanijeg historografa Bosne, Nade Klaić o značaju Bosanske crkve, što se ogleda i u divljenju bosanskih vladara prema članovima „heretičke crkve bosanske“ čija je državnička mudrost doprinijela da se „obdržavaju njihovi obredi“.⁶

Sve u svemu, pred sobom imamo još jednu vrlo uspješno efektuiranu studiju, koja snagom materijalnih i izvornih činjenica svjedoči o jednoj zanimljivoj i neistraženoj etapi naše historijske prošlosti. Ponuđena pitanja koja Sulejman Aličković verificira,

mogu biti solidna polazna osnova za nove znanstvene rezultate koje bošnjačka znanstvena javnost u Sandžaku sa razlogom očekuje.

Ova knjiga je dio bošnjačkog antropološkog ogledala koje se kao kulturni obrazac zasniva na odgovarajućim socio-kulturnim artefaktima postižući efekat koji je iskazan u profiliranju bogomilstva među Bošnjacima Sandžaka, kao jedne od prepoznatljivih vrijednosti iz njihove veoma duge kulturno-historijske prošlosti.

Studija sugerira potrebu uvažavanja drugačijeg mišljenja i naučnih rezultata bošnjačke nauke koji na ovako ubjedljiv način govore o tragovima predhrišćanske kulture na našim prostorima, za koju nudi uvjernjive i zanstveno validne argumente koji danas postoje na prostoru Sandžaka. Na kraju knjige, autor donosi dio teže dostupnih tekstova (Prilozi) koje ovom kulturnom poduhvatu daju karakter istinski značajnog znanstvenog rezultata.

Bošnjačku znanstvenu javnost u Sandžaku raduju postignuti rezultati iznijeti u studiji, jer odbacuju dominaciju ranijih kvaziznanstvenih i površnjih viđenja naše, primarno, nedovoljno istražene historijske prošlosti. Samo objektivan i nepristrasan pristup, kakav je ovaj u studiji Sulejmana Aličkovića može rezultirati novim saznanjima o bogomilstvu kao „magistralu naše prošlosti“ (M. Krleža).

1 Takav naziv nosi selo Bijele vode u blizini Duge Poljane u Opštini Novi Pazar.

2 B. Đurant, *Добра веће*, књ. 4/II, Beograd 1988, 904, 907.

3 Salih Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, Tuzla, 1996, str. 19-21.

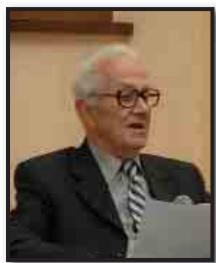
4 Tvrđnja da je ovu pećinsku Ćeliju u Paljevu „prvi put zabeležio i opisao prof. Đ. Bošković, sa saradnicima, prilikom rekognosciranja jugozapadne Srbije 1951. godine“ (Г. Милошевић, *Лећинска црква у Палјеву*: у: Новопазарски зборник бр. 8, Нови Пазар 1984, 37.), paušalna je i nema opravdanosti, naročito zbog činjenice da je lokalnom stanovništvu od davnina poznata pod imenom Ćelija, tako da Aličkovićevo teza da je riječ o „Bogomilskoj Ćeliji“ povećava našu sumnju u pouzdanost u Zborniku navedenih tvrdnji, prema kojima je to hrišćanski lokalitet – pravoslavna crkva i istovremeno pomjera granice našeg saznanja i nameće potrebu objektivnijeg i studioznijeg razmatranja ovog delikatnog znanstvenog pitanja iz historijske i kulturne prošlosti Sandžaka uopšte.

5 Zbog svega pomenutog treba odbaciti kao nepouzdanu, tvrdnju da Ćelija, ili „Pećinska crkva u Paljevu,“ ili, kako tvrdi S. Aličković „Bogomilska Ćelija“ nije bogomolja podignuta krajem XVI ili početkom XVII vijeka (Vidi: Г. Милошевић, *Лећинска црква у Палјеву*... 48.), već mnogo ranije.

6 С. Тирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, СКЗ, Beograd 1964, 112.

7 N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Eminex, Zagreb 1994, 212.

Akademik Alija Džogović

Ako nema Vrha, nema ničega

"Jedna crta je u temelju svih pisama na svijetu"...
(Enes Karić: Slovo o elifu)

**Pjesnički esej
o knjizi
pjesama
Ferida
Muhića
"Sto koraka
iznad"**

Sve: danas – sutra, danas – sutra, hoću da napišem esej o jednoj knjizi izbliza srca. Svakako, sa ove moje strane, a ono sa strane pjesnika o kojem pišem je sa njegovog falkonskog srca i pogleda sa Vrha svih Vrhova. Polazim od toga da će čitači i čitaoci razumjeti ovu narodnu misao, potvrdu mišljenja, gnomu, motivisanost nečim što je pokrenuto damarima srca – onim najdubljim, nevidljivim a čujnim, i onim impulsima iz očiju koje sve vide i bilježe. Jedna Edita Dautović, bošnjačka pjesnikinja napisala je zbirčicu pjesama, prvu u svojem prvom koraku prema Vrhu, i nadenula joj ime "Čula". Nije sam se tome čudio, već sam shvatio da su tome vinovnici oni unutrašnji damari ispleteni po srcu ili u njemu – svejedno. Možda ona to nije htjela, no joj se omaklo – da napiše knjigu pjesama, da ispiše sebe, i druge koji će tu knjigu čitati. Jeden sam čitač i ja, i saradnik u doživljavanju onoga što je u toj knjizi kazivano i svega onoga što sam i sam poslije podnosio misleći i sjećajući se kako se uspinje na Vrh, na primjer na onaj alpski Santis, ili na onaj Bogdaš, koji su tu – u blizini oka i srca.

Ovaj esej o pjesniku Feridu Muhiću, konkretno o njegovoj knjizi "Sto koraka iznad" ne može biti drugačiji do pjesnički, i još tome da se doda: impresionistički. Jer Ferid je takav pjesnik, takva

je njegova poezija, njegova poetika, i etika – sve do kraja, do Vrha. Pa i ovu krilaticu **Vrh** pišem sa velikim slovom. Jer sve Riječi Feridove su krilatice, kao ono u pjesmi "**Bio sam u Bosni**", i u knjizi "**Falco pregrinus**", a tek u onom "**Štitu od zlata**".

Ja ovo pišem o pjesniku i filozofu Feridu – da se čuje do Vrha **Neba**, koji su tako slovili oni biblijski Edomci, Kanaanci, Filistejci, i oni Sumerci i Vavilonci, gradeći vrtove na Vrhovima koje su zidali od opeka na kojima su bila ispisana slova, pjesme nad pjesmama, epovi, zapisi o zemlji i vodama, o ratovima, o mudrosti... Tako je zapisivao onaj pisar u Vavilonu, a ponovilo se da i Ferid zapiše sve što je bilo i što biva, mudrosti i epove o Bosni i Bošnjacima, u mnogo knjiga, žarovito i munjevito, po bošnjački, onako kao u onoj poemi "**Bio sam u Bosni**", iz koje je otisao kao dijete "u povoju" ali koju nikada nije napustio, niti ostavio da je vuci rastrzaju. Vratio se Bosni, dao joj riječi krilatice – one bošnjačke, iz sehare bosanskog jezika, dao joj one damare što se raspliću i zapliću oko srca, dao joj Drinu i Neretvu, dao joj Bosnu i Unu. Pa nigdje na svijetu nema tako lijepih imena, takvih rijeka i izvora, takvih šehera – kao u Bosni. Niti tako lijepih riječi kao u jeziku Bosne, onih za sevdah i dušu, za pjesmu od svake ruke.

Rekao sam da će ovaj esej biti **pjesnički o pjesmama**. Tako je počeo i Enes Karić svoje "Slovo o elifu", i ovu lirsku priču pridodao poetici Ferida Muhića, ovdje knjizi "**Sto koraka iznad**". Eto, i Enes je bio općinjen mudrošću, meditacijama, filozofemama u poetskom činu, ukupnoj poetici Ferida Muhića, pa je napisao i sam pjesmu, o elifu kao crti i temelju svih zapisa, pisama, pjesama, Hamurabijevih stubova, svetionika na ivicama mora i okeana – postavljajući granicu do koje se može stići, uspēti se na Nebo i postići "Uspenje", ući u Tamni vilajet i zatim se vratiti da ispriča šta je tamo, ima li što tamo. Oni koji su se uspeli na Nebo, ili oni koji su zašli u Tamni vilajet, pa su se svojom Voljom i snagom Uma vratili, ispričali su šta su Tamo vidjeli. I Ferid je jedan od onih sa Vrha, ispričao je šta je video u **Bosni pjesmom "Bio sam u Bosni"**.

Ferid Muhić je rođen u Mahoju (Žubor), kod Zavidovića. To može biti razlog da je ono što je prvo video bila Planina, bio Vrh, a uostalom i cijela Bosna je Planina, Visina, sve Vrh do Vrha, pa čak i zemlja sa piramidama koje su gradili ljudi u praiskoni. Biće da su i onu pretpostavljenu piramidu Sunca kod Visokog gradili neki ljudi-divovi, rukama. A čime bi drugo? Da bi srce Bosne bilo visoko, pa tako, njihovi potomci dadoše cijelom kraju ime Visoko. To je samo bajkovito pričanje, ali i u bjkama ima po jedno zrnce istine. Jer se u historiji civilizacija sve nastavlja, jedno teče iz drugog – novo iz onog prethodnog. Neka ovo bude samo priča, po urneku onih Feridovih iz knjige "**Štit od zlata**".

I Bosna je imala svoj štit od zlata, sažeto u Riječi **Bosna**, i u onoj Makovoj Riječi **Prkosna**, a još više u onoj **Od sna**. San postaje stvarnost, budnost, svijest, Ideja. Tako je i u Muhićevoj poetici: Bosna nije samo zemlja od praha i kamena, već i ona od cvijeća, od

sna, od sevdaha, od Srebrenice, od Drine, od Jezika Bosanskog.

Iako je Feridova poezija racionalistička, racionalna, misaona, rilkeovska, šekspirovska, i..., ja njoj prilazim impresionistički, tako je i tumačim, tako je nosim sa sobom kao sopstveni sentiment, tako je transformišem u zvuke tajnovite harfe, čujem je. Ona je tu, u mojim mislima i damarima – materijalizvana, čista, čovječna.

Ovdje pravim digresiju: čujem kako se neko "bori za čovječanstvo", vidim transparent "**Zašto?**". O kakvog apsurda, na kraju! A zašto u Bosni, zašto u Srebrenici, zašto u Foči?... Ferid je bio u Bosni, video je (sa Kule Motrilje) – i napisao... Sve što je napisao, i ono što nije pjesma, i ono što je na drugim jezicima – sve je to Feridovo, sve je bosansko, sve ima dušu Bosne, sve je bosanska etika i estetika, lijepa Riječ, prava Riječ za kazivanje mudrosti, misaonosti, razuma, znanja. Po tome je Ferid ona Velika Znanstvena Akademija, koja Putuje, koja govori studentima, koja piše umne knjige...

Nisam bio u Mahoju. Bio sam u Zenici, dotakao baš tu nemirnu vodu rijeke Bosne. Bio sam u Visokom, bio sam ... Ali u Mahoju nisam. Ipak ja to Mahoje razumijem, **po semantici lekseme Mahoje**, po zvuku vazduha, po lepršanju tog zvuka, po ovršcima drveća, po razmahanim fistanima Bosanki... I sve mi se čini da je to motivacija za ovo izazovno ime, za njegov toponomastički sadržaj. Još to biljuri u liku Ferida Muhića, rimuje se sa patronimskom determinantom Muhić(i). A Muho može biti hipokoristički derivat od Muhamed, Mustafa, Muhedin...

Ove onomastičke digresije pomazu da se pronikne u korijen Feridovog pjesničkog, filozofskog, čovječjeg bića. A po analogiji čovječnosti i u etnogenezu Bošnjaka, i Bosne, i Volje za znanjem (Ne one Ničevske Volje za Moći u želji da

se bude osvajač, nečovjek, licemjer. Već Volje da se bude Čovjek, Dobri Bošnjanin. Nikada Iber Mensch).

Feridove knjige treba imati na rafu, uz oko. Treba ih proučavati, komentarisati. Biće vrijeme kada će se govoriti: Tako je govorio Ferid, kao onaj El Gazali, kao Avicena. U tim knjigama su bošnjačke misli, bošnjačke želje, u njima je ono što se naziva **skidanje pepela sa Pompeje, sa one bošnjačke duhovne i materijalne Pompeje**. Da se ponovo pokaže Bosna, bosanski jezik, Bošnjaštvo. U Rijećima, ona **Bosna iz Snova – prkosna**. Da Bosna reinkarnira, ustane iz mezara šehida, i djece što snivaju u humkama **Sarajevskih Parkova**, da ustanu iz **Svete Vode Drine, da pređu Mostarski Most** vraćajući se u **Bosnu iz Dženeta...**

Ferid je zametnuo jednu novu stilsku epohu u Bosni. Zapravo, ona je u Bosni postojala kao historijska činjenica, kao etimon u sistemu jezika, i u pjesmi, u dobroti. Ali prvenstveno u bosanskom etikonu, kao energija, kao naboј borbe protiv zla, u sudbinskoj bogumilskoj odrednici prema svijetu, ali i još dublje prije toga – u ilirskoj ostavštini, što je neporecivo. A drugi su se trudili da sve to izbrišu: mačem i perom. Sad malo od Enesa Karića: "Pero proljeva mastilo, tintu; Mač proljeva krv". Tako je bivalo, Enese. Nama su gorki bili i to mastilo, i taj mač. Tekli su nam pravo u srce, da nas ne bude. Ali, evo **svijetla sa Gore, ne Galilejske, već Mahojske**. Ja tako gradim ovu alegoriju, ovu poruku. A znam da Ferid nije sam. Ima još mnogo Dobrih Bošnjana.

Falkonizam je Feridova definicija svega onoga u semiotici i u sadržaju imena Bosna, imena Bošnjak, i u atributima Prkosna i Ponosna, a sve je to kondezovano u jeziku – **u lijepom bosanskom jeziku** i u knjigama koje su sačinjene od tog jezika. **Falkonizam je duhovna i stilска formacija, jez-**

ička norma, književna epoha našega vremena. Definisao ju je Ferid, pjesmom, filozofskim spisima, znanjem, a ona je zatečena i zavrijeđena u djelima onih pravih bošnjačkih pisaca, naučnika, i onih Ponosnih Bošnjaka, onih koji ne zure ni prema zapadu ni prema istoku.

Falkonizam kao ideja o Bosni i Bošnjacima, kao formacija u sistemu književne i naučne kulture, kao motivacija za buđenje bošnjačke svijesti o sebi samima, kao bošnjačko bitstvo i sopstvo, kao kultura govora i kultura u kontekstu stilskih formacija – nastaje krajem prethodnog vijeka i utemeljuje se početkom ovoga našega vijeka i prisustva u njemu. I poslije bošnjačkog osvješćenja, poslije mnogih genocida i kao sredstvo za odbranu od budućih zločina nad Bošnjacima i njihovom kulturom.

Bošnjaci imaju svoje temelje za specifičnost, u imenu Bosna i u derivatima ovog leksičkog supstrata. Ono rijeka Bosna, pa Zemlja Bosna, pa država Bosna, pa ono tračko Basante (pleme ili oblast u Staroj Trakiji), pa Basana (u Skadarskoj Sclaviniji), pa ime sela Basana u Istočnoj Bosni, i sve one leksičke izmiješanosti sa sekvencom bos (indoevropskom ili ne, svejedno). Lingvistička arheologija briše slojeve prašine sa onoga što se kazuje odrednicom Bosna, a osobito sa Bosne od Sna. Dovoljno je da je ona postala motivacija, ideja, a jeste u Evropi. Sva je pjesmom optočena, kao zlatom, sva je Štit od zlata.

Bošnjački falkonizam – to je borba za Bosnu, za Bošnjaštvo, za Čovječnost, prkos genocidu. Srebrenica je simbol toga prkosa, tamo su Bošnjaci šehidi, djeca. Džemaludin Latić je taj prkos najviših dometa zabilježio u onoj prekrasnoj poemi "Srebrenica". I to je falkonizam. Tu je "odsjev Sunca". To je elif bosanskog falkona, onog iz svjetla sa Vrha Piramide kod Visokog.

**STO KORAKA
IZNAD**

**FERID
MUHIĆ**

"Ako nema Vrha", veli Ferid; a Bosna ga ima, veli Ferid. Upisao je to u pjesme, u filozofeme, u Savremenu filozofiju.

Oni što su odlazili, oni bošnjački putnici i stvaraoci, ostavljali su prostor za Vrh u Bosni. Zidali piramide od sebe i svojeg prkosa, poput onih Keopsovih sunarodnika – da ostane za dunjaluk.

"Vrh jeste ono do čega se stiže", veli Ferid, bošnjački Rustem, bošnjački Suhrab –

dakle bošnjački Firdusi. "Vrh je velik", rekao si i to, Feride. Njegovo je zauvijek, interpretiram te, Feride.

Dakle, potvrđuje se ono Leibnicovo: "Što jeste – jeste". Ipak da li je sve to tako, ili relativno tako, jer bi se moglo reći: "Ono što nije - nije", ili: "Ono što jeste - nije". Ovo je samo igra riječima, ja o tome ne mogu dati stoprocentnu definiciju, a to nije ni cilj ovog lirskog, impresivnog, roman-

tičarskog takođe, - eseja. Ja znam da Feridovu poeziju, i svekoliko njegovo pisanje, osjećam, razumijem, i što je najvažnije uvažavam kao čitač, i kao čitalac. Čitam ga s osobitim interesovanjem. A ovo Leibnicovo ja bih transformisao u ono: "Što će biti - biće". Ili na italijanskom, pjevajuće: "C' sera, sera", ili ono Hamletovo: "Biti ili ne biti". Sve su to metafore, ne života, nego iz života. **Jer život nema metaforu, on je jedan - u kretanju.** Vladimir Nazor veli: "Svijet je lijep, a život dar je s neba". To je lijepo rečeno. Nije metafora. Metafore, i sve one stilske trope i figurice izmislili su dokoni Grci. Jesu varvarski ratovali, a kada su podjarmili, na lukav način, one balkanske jednooke Polifeme, onda su im opljačkali sve: plodove vinograda, ovce, luda goveda (ona Halejeva), zlatna runa, one lijepе Briseide i Hriseide, izmišljali ratove zbog lijepih Helena, Afrodite, Dijana, zvali tobož nekakve Atene u pomoć. Kada su se dobro naplačkali, onda su se stali, tobož, baviti mirom, filozofijom, poetikom, besjedništvom, i mora se priznati skoro u tome dospjeli do Vrha. Malo im je falilo, pa da stanu uspravno na Vrh. To što im se desilo sa filozofijom i tragedijom, sami su krivi. Sve što je grčka tragedija - sve je dio njihovog života, i mitske konfuzije. Sve je bivalo unutar njihovog, grčkog, varvarskog, bića. Oni varvari oko njih nisu se čuli živi. Samo su potajno gledali dole, pream grčkim polisima, pjevali o medvjedima i divovima, o vatri, kiši i snijegu, o plavokosim Lorama, o njihovim zlatnim kosama. Bili su majstori da sroče lijepu pjesmu i ep.

U ovom međuvremenu, Grci su leškarili po egejskom pjesku. Više su ga voljeli nego livade, iako je ovaj termin balkanizam, dakle malo i njihov. U sjeverne šume i livade išli su samo tražeći stada ovaca i zlatna runa. Inače, najviše

su vrijeme provodili ležeći, naslonjeni nakoso, na jedan lakat, onako kao što se balkanski kosači naslone kada klepaju kosu. Tako, iz te pozicije pili su ono rujno Bahovo vino, ljubili Grkinje čije je lijepo tijelo bilo samo malo pokriveno svilenim peplonom boje žara ili boje mora (ono: vizantijsko plavo - to je njihova smišljotina). I ono Ribeira Kouta: "Dugi dan" je grčka krivica, i ono "Tijelo žene" Pabla Nerude je čudastveno čudo njihovog (grčkog) pjeska i pohlepe za lijepim. Zato su izmišljali one lijepe metafore, alegorije, sinteze i teze, epitete, i bili majstori da riječi pretvaraju u boje i zvuke. Eto, desilo se i Pjesniku, onom sa Vrha Materidže da putuje, po svijetu. Jeste, Feride, Materidža je Vrh, samo je od njega još viši onaj na koji su se uspeli oni prastari Edomci, još prije Biblije, dakle. Pjesnik je ostavio polifemske pećine, bistre izvore, bajkovite bogaze i šumovite korilose - i otplovio na Veliki Put. Našao je **zrno nade**, ono što nazvaše **Speranca**, stigao na ostrvo **Lidos** u oblasti visokih Planina Almoa i Monti Skardus, stizao i do Macohe gdje je jedna **Eva**, slična onoj Hajnevoj Lorelaj, slična vodi i vjetru, bokorila na obali Podzemne rijeke Stiks. Pjesnik je tražio Vrhove, od Usti nad Orlici i dalje prema zapadu do Santisa. Bilo ih je, bilo. A onda na jugu, do Litokhorona, i onog Vjenca zvanog **Stefanija**, pa na istoku do one zlatokose Azije, i do one Alme Ate. Pa onda do Andaluzije, samo zbog one Lorkine gitare, i onog "Zeleno, volim te zeleno". Zato je onaj **Blažuj postao Akropolis, i Vrt Ruže**, i ona **Stefanija** (na starogrčkom), dakle Vrh. Pjesnik se divio lijepoj **Aja Sofiji**, molio se za oproštaj grijehova, a bilo ih je mnogo, mnogo. Molio je i one sibirске šamane, da čitaju molitve (pjesme o brezama). Pjesnik još prebira pjesak po Rijeci **clamada Zeta**. Pjesak, pjesak, pi-

jesak! Divota pjeska... **Palata Mehri**, ili **Zahri kod Granade**. Ta Lorkina Gitara bila je Vrh. "Odvedoh je kod Rijeke", nije grčka metafora. Već to je to. **Jedan je, i pravi, vrh - onaj u Bosni, dakle Ideja Bosna, Prkosna Bosna, i Srebrenica u Njoj, Drina je Vrh, pa i Haso i Huso su Vrh...**

Sve ti je ovo lijepo, Feride. I maštovito, i razuđeno do najsitnije misli, i jezičkog spajanja. Sve je ugramatičeno i stilizovano onako - po Feridu, **misaono - da može biti i jedno i drugo, sve dok se ne pronađe Vrh, dok se ne dostigne Vrh. Sve je ovo lijepo, a lijepo je biti i saučesnik u traženju Vrha.** **Ajnštajn** bi zaključio: sve je relevantno. Može li se reći da niko nije dostigao Vrh, ili jeste. Evo, na primjeru **Aleksandra Velikog**. Nazvan je Veliki, a ja sam pročitao, negdje, da je za **Napoleona Bonapartu** rečeno: "**Mali rastom, a veliki umom**". Aleksandar je bio nešto drugo, želio je da dostigne Vrh, onaj "sto koraka Iznad". A nije dostigao onaj stoti korak, samo je došao do 99. koraka, i tu stao. Vratio se negdje iz nizina Karakoruma, na štitu, kako mu je prorekla ona Spartanka. Možda, jer je sve relativno, saopštio je Anštajn. A bolje bi bilo da nije to rekao, pisali bismo ljubavne pjesme, ne tužbalice...

Sokrate slavni, nisi ničemu ljudu naučio. Mnogo si govorio, a oni ti dodoše glave. Htio si Gore, a oni su te vukli Dole. Odlučiše da slijede Marsa, mjesto tebe, Sokrate! Mars im pokloni mnoge mačeve i otrovne strijele, te oni zaledoše u rovove, umjesto da čitaju one nježne stihove Sapfine, i one Sulamkine koje je sricala po galilejskim vinogradima. Eto, ni Ti, Sokrate slavni, ne dostiže Vrh, iako se tvrdi da jesи. Govorio si svoje besjede ležeći na grčkom kanaabetu, onako nalsonjen na jedan lakat, kao balkanski kosači kada kleplju kosu. Trebalо je da **ustaneš**, slavni Sokrate, da prebacis

togu preko oba ramena, jer čemu drugačiji dekor. Ispričaću ti, Sokrate, ovo: U jednom mjestu živio je jedan čovjek, po imenu Lazar. Nije to onaj ubogi Lazar, iz Biblije, a možda i jeste (ako se izučava po Ajnštajnu). Taj Lazar je bio u Americi, i dobro se obogatio, isto kao onaj Dimo (dinos). Donio je "Ovamo" sve to veliko blago, postao je u neku ruku cicija, lihvar, mada je od njega bio mnogo veći "štediša" (zakidao je od svoje duše) onaj Dimitrije clamada Dimos. Ovaj Dimitros je, ipak, na kraju životne balade, sve poklonio jednom manastiru pod uslovom da bude sahranjen u manastirskoj avlji i da ga malo promovišu u sveca. Tako i bi. Staviše mu i sliku na stećak, ali dođoše nevjernici i izgreboše je kamenim čekićima. Ovi nevjernici nazvaše sebe nebeskim narodom, i letećim. Sami sebe. Onaj bogato-siroti Lazar volio je debele knjige, kupovao ih i nosio u rancu po gradu, kao da ide na Planinu. Peo se je Lazar na visine, ne na Planine, već na građevine i krovove zgrada, i Odozgo "govorio narodu", onako kao u Hajd Parku. Bile su to dobre besjede, ali građani za njih nisu marili, pa izmisliše slogan: "Drž' govor, Lazo"...

Ništa nije konačno, nema početka ni kraja, a sve se ponavlja.

Zato je onaj Aleksandar Veliki stigao na 99. korak Iznad. Nije ga nadmašio ni Napoleon, samo što je zapalio Moskvu. Staljin je učinio nešto više, pobio je Romanove. Hitler još više, pobio je milione i milione. Za njim podješi i mnogi takvi: oni balkanski kasapi, i potomci Kanaanaca, i američki kauboji, i španski amigosi...

Mitovi su se raspadali kao "kule od karata". Raspadala se jedna grozna ideologija, koju je zacrtao onaj Savle u Jerusalimu, sa nožem u potaji...

Šta Ajnštajn nije predvidio? Alternante? Dva su Vrha na onoj praiskonskoj Nemuni, na onoj

Planini Monti Almoa koju Ptolomej samo ucrtu u Carta magna. Nije se uspio popeti na njen Vrh, samo je crtao po pijesku oko Aleksandrije. Visok je njen Vrh! Kao da se oko njega zavrزل ono starolatinsko Numen (pa iz toga možda i ono Neman//Nemna). Ko zna? Jeste da je neka nevidljiva, i nedefinisana sila. Ljudi su je obarali magijom, molitvama, prinošenjem žrtava... Peli se na Ararat, i tamo zakopavali svete relikvije i nekakve amajlike. Dakle, sve je relativno, stari Sokrate! Pa vidi čuda, ljudi jedan Vrh na Planini Monti Almoa nazvaše Vrh Karanfil! Vešto čudo. A, koliko se zna, tu su Pusta Vrata, ona u koja se ulazi sa svih strana i uvijek se ulazi u Pakao! O velikog čuda, mudri Sokrate! Priča o kornjači je cukervaseraj, čak i za prosječnog matematičara, kojem nije potrebna Paskalova Vreća. U ovom diskursu tumačenja **Osmijeha Monalize** Leonarda da Vinčija i "**Proljeća**" takođe slavnog Botičelija ne predstavlja analitički problem (estetskog značenja, poruke u smislu ona Tri elementa, virtuoznosti...). Ako se pogleda, ne u Paskalovu Vreću, već u onu Ajnšajnovu torbu po kojoj se vrte atomi, molekuli, neutroni, protoni..., onda će to biti relativno – **Svašta i Ništa**. U školi smo imali sveske Svaštare...

Samo je jedan vrh bez alternanta: **Nebo**, zapadno od Vavilonske kule. Danas tamo Judini potomci pokušavaju da se uspu na Vrh. Uzalud, Sizifof kamen se uvijek skotrlja Dole, ne pomažu ni one Knjige Otaca, iskopane u Kumranu. Uzalud ih je Savle nosio do Efesa, Bizanta, Rima... Samo je vječna ona Piramida Sunca kod Visokog u Bosni. I Bosna Prkosna...

Tako je to i po Muhićevom shvatanju svijeta, alternacija koraka do Planine, Vrha (na Planini i na Neplanini). Aleksandar Veliki mogao je samo da se uspne do 99. koraka Vrha. Za Savla (Pavla)

bogumili pri povijedaju da je bio jerusalimski noćni lutalica, da je skrivio sjećenje Jovanove glave, kratko rečeno: ubica (!). Oho!... Neka to bude vjerska raspirica, alternant, insinuacija. Ali, ipak, je nešto bilo. Stari Sumerci su zapisali: "**Tamo gdje nešto šuška, tu mora da nešto ima**". Zapekli su to na glinenoj pločici. Sve je relativno: i to zapisivanje, i pamćenje, i oni epovi o kedrovim šumama i galilejskim vinogradima. **Samo je Sulamokino ime svjetlost Tengrija, ono u Vrtu Ruže - na Blažuju**. Ahilej je prema tome nula, on je pljačkaš i razbojnik. Dogegao je u gvrožđu čak iz Grčke da opljačka Trojansko Blago, i pod Trojom platio i glavom i Petom. On je siledžija, a vidjelo se iz onog incidenta sa Briseidom, pa sa Hriseidom, pa sa Trojankama... Silovao je Trojanke, svetice u hramovima, djecu Trojanskog prinosisio na žrtvenik lažnim bogovima.

Po Muhićevom shvatanju Vrha Ahilej ostaje u Podnožju, u mulju. Tako i oni što su po Bosni, i cijelom Balkanu, letjeli po lažnim nebesima, oni po kojima je pokolj Bošnjaka bio sveti čin, religija. Tu je ono **Pavlovo osvještanje vodice**, i ono "**Braćo, ako smo ljudi!**". Dakle, cinizam najveće vrste. "**Gad is big**", veli se u jednom krajičku ove naše planete, ne isključujući alternaciju da ovački može biti i širom Galaksije.

Pakao je stvoren kao alternant Dženetu. I za Ahileja, i za one nebeske ckvrnje, i za jerusalemske razbojниke, i za Ahileja... **Po Muhićevom shvatanju Vrha, i onih Sto Koraka, ni Buda nije mogao da se vine na vrhove Himalaja**. Rodio se, po teoriji relativiteta, nešto niže od Vrha, negdje oko Nepala, na jugozapadnom kraju Himalaja. Nije odatle otišao Gore, ka Vrhu, nego je po Jugootočnoj Aziji pričao priče za djecu.

Samo je do Vrha Himalaja dospijao onaj plavokosi **Hilari**. I sve bi

bilo O.K. da ne upropastiše oni brbljivi novinari. Rekoše da se popeo na **Krov Svijeta**, a zaboraviše da kažu na Vrh, ili na Vrh clamada Nebo. I sve postade samo stilizacija, postade ovozemaljsko, ljudsko.

Onaj poslije Zaratustrin **Manuhej** pokušao je da nešto ispravi, ali i njega razmakoše na raspeću, smatrajući da je to bogougodno. Po tom principu čejrečeni su oni naivni bogumili po Staroj Planini, po Trakiji, po Bosni i Hercegovini. I oni "Dobri Bošnjani". **Bosna je Vrh nad Vrhovima, ona se naziva još i Vrhbosna. Muhić bi za ovo napisao i pjesmu po stilskim principima falkonizma. Muhić je Vrh...**

Od svih filozofskih tumačenja Vrha, biće da se samo **Muhamed** uspio na pravi Vrh. Kaže se: "**Ako neće Vrh ka Muhamedu, hoće Muhamed ka Vrhu**". Istinito, alegorično (kur'anske stileme), praktično, realno, bez alternanta. Zaratustra je pokušavao da nešto osmisli udvoje i ujedno, Ničeu je sve bilo rezultat Volje, **samo je Ferid osmislio falkonizam, bosanski falkonizam. I mi ga slijedimo, do Vrha. Savladaće Bosanci i onaj stoti korak do navrh Planine. Evo razloga za Muhićevu pisanje.**

Postavlja se pitanje, da li je Zevs uspio da se popne na Vrh Olimpa, ili je sve ono pričanje radi zabave onih Starih Grka koji su pili Bahovo vino ležeći naslonjeni na jedan lakat (grčko-rimski stil). Valjda se popeo na onu **Stefaniju** (Vijenac – na starogrčkom jeziku) i tu smislio da ljudima šalje one žestoke munje i gromove. Može li mu to osporti ustoličenje na Vrh? A i ono, da je okovao onoga **Prometeja**, zavrzo ga za Kavkaz, i to ne na Vrh, već nešto niže – za neki korak. A to sve da Prometej ne dotakne pravi Vrh i da se ne vine iznad njega.

Sve može biti i ne biti. Dakle, sve je relevantno, irelevantno, stvarno, nestvarno, lijepo, ružno (kao antonimi). Ispričaćemo jednu

priču za Ajnštajna: Naime, kada sam istraživao onomastiku Prokletija, izvjesna koleginica je drhtala od straha (Kjerkegorovo: "Strah i drhtanje"). Pitala je gdje "konačujem". Ja sam rekao: Na Vrhu, na jednom Vrhu Planine. A vuk?, rekla je. On, na drugom Vrhu. Ne može biti opasan, jer su Vrhovi visoki. Kada se na Planini smrači, on može da krene niz Vrh, i da Dole stigne oko pola noći, ali da bi do onog drugog Vrha stigao treba mu još pola noći – a to je već zora. Mene je već sunce probudilo, onaj lijepi rumeni sjaj, i ja na Vrhu već radim onu rusku "zarjatku": jen – dva, jen – dva. Vuk se uplaši, misleći da nas je dvojica, i zbriše niz Planinu, u svoj vučji zamak, gdje se dobro zamandali.

Dakle, opet je problem za Ajnštajna: moguće i nemoguće, relevantno, i ono drugačije. **Sve je u shvatanju svijeta, onoga u okolini.** Muhić bi ovo drugačije osmislio, filozofska...

Ajme meni, da Muhić napiše drugu knjigu, sa naslovom "**Hiljadu koraka Iznad**". Koliko bih ja tu posla imao, i ne samo Ja, već i svi koji bi ga čitali i tumačili. No, i sto koraka je visoko. Aleksandar Veliki dospe samo do 99-og. Napoleon zapali Moskvu, balkanski kasapin zasluzi lipu (ne, to je glogov kolac, dar naroda koji još vjeruje u vampire). Što je tražio, našao je. Ovdje nema alternacije.

Samo je Bosna Vrh. Bošnjaci su Vrh. To je jedini narod na svijetu koji ima rijeku čije je ime **Ljudska rijeka**, i vodu čije je ime **Dobra voda** (ona Ćamilova česma) u Ostronosi.

Potvrđujem, da se može pisati i na pijesku i na mermeru, i sve što se piše – postaje vječno. Tako je govorio američki pjesnik Arlington, pišući o Voltu Vitmenu, pjesniku poetike o čarolijama trava, i vjetru, i moru – o vječnosti zapisane Riječi. Ako Riječ nije za-

pisana, onda kao da nije postojala u jeziku, u prajeziku. Ostaje praznina na njenom mjestu. To su znali svi pjesnici, zato su tražili riječi i tamo gdje one za druge ne postoje. Postoje samo za pjesnike. Ferid je pjesnik i mislilac. Tako se odredio, veli, naspram svijeta. On voli svoju Bosnu, svoje Vrhove Piramide. Obraća se Bošnjacima, kao pjesnik i kao mislilac koji više vidi od drugih: "Ponesi onaj kamen", Bošnjače. Uzidaj ga u Piramidu zvanu Bosna. "Jedan je svijet: Ustani!" Feridove misli, i u poetici i u filozofskim traktatima, nemaju alternativu, one su Vrh – jedan i jedinstven. Potvrđuje to i ova filozofema u stihu, stihom se služi i kada izlaže svoja filozofska načela, kao: "I ne poželi ništa niže od Vrha!"

Ono putovanje na Santis može se shvatiti kao absurd, ako se uzme da se Vrh ljudja, ako se to kretanje shvati kao da Vrh tone. Ali Vrh ne tone, Vrh se ne ljudja. To je samo privid onoga ko se penje na Vrh, na Planinu, tamo gdje je lijet falkona motivacija za strah i drhtanje. A ono što su snalažljivi Švajcarci od dna do vrha planine uspostavili najsavremeniji lift – to je izvan pjesme, svakidašnja strategija. Tako je Ajnštajn postao genije izgovorivši Riječ **Relativitet**.

Tako je i ono Hajneovo: "Put po Harcu". Kao Feridovo: "Bio sam u Bosni". Ako se ide pravo, onda se postiže Cilj. U Bosnu se putovalo po strategiji "Marš na Drinu", ono: "Do pakla i natrag", što je bilo ufilmovano, jednom; ono: Bio jednom jedan... Ali do bosanskog pakla se išlo mnogo, mnogo puta. Mlazevima, rijekama, morima... Upisano je u one Maglaje, Blažuje, Stoce, Travnike, Foče – musafe i hićaje.

Iz Muhića ekscerpirano: Biti subjektivan; Ne biti subjektivan. Bitno je šta si spremio za sutra. Je l' ovo: "Nikom, ni sebi – nepravdu ne čini!" Možeš li je učiniti onom što je tebi činio? Vratiti mu je ili ne? Bošnjače, koja je cijena tvojem mer-

hametu? Dodajmo ovome ono što je izrekao Alija Isaković – intelektualcima, na početku Rata u Bosni. Feridom potvrđeno: "Tvoj put jeste dozrijevanje smisla".

I pored velikog broja smislova i filozofema, ima kod Muhića i nježnih stilema zvukovne semiotike: "Pri svakom polasku, obuzme tuga", kao ono Fransoaz Sagan: "Dobar dan, tugo!" To je ona sjenka, nazovimo je Tristes. Sve čemo porušiti: uspomene, sjećanja, želje, nade (one Sperance), pisma, knjige (one Cvijet i rana), i one rječnike za Lorkinu gitaru (za "Moć gitare"). I evo nas na Vrhu, među sjenkama od kristalne magle. U čistilištu: da skinemo sve grijeha. Avaj, ako se može!...

Razmatram sintagmu "Bez znakova puta". Gora, u Visine. Visine su više od Planina, od Santisa, od Monti Almoa, od Karanfila. I tamo se ide, prvo se stremi, kao falkone. On stremi Planinu, ne može bez Visoke Planine. Zato Muhić stremi Planinu, zato voli Bosnu – ono njeno Visoko, ono Mahoje, i one zapise na mermeru. Kao Mak Dizdar. Obojica dizdare Bosnom prkosnom. A Bosna puna Planina, stećaka, zapisa u mermeru, puna Srebrenica, i Drina, i Una – svakakve ljepote.

Sve znakovi pored Puta, sve riječi nemušte na reljefu u mermeru. Mnogo riječi, mnogo jezika, mnogo naroda – i eto Bosne. "Jednom

zašao među brda" Bosne i sam postaješ Bosna, postaješ putnik, postaješ falkone. Uđeš li u Bosnu, onda si "Izvan svake misli o čaru povratka". Ostaješ u Bosni, postaješ Bosna.

Ima li ljepše pjesme nego one napisane o Bosni, one spjevane o Bosni? Feridova čarolija glasi: "Tajna neba u bilju je". Bosna je bilje, makovi, ljljani. Samo je u Bosni bilje simbol i pjesme, i slobode, i ljubavi. Pa "Korakom preko crte! // Postao si brat kovilja // Pogled ti je – miris smilja". I dalje: "Planine su; krošnje trava! // Nebo niče – ispod zemlje!" Botičeli bi rekao: impresija. Proljeće, ili ljeto. Na Planini si siguran, slobodan, veliki. Na Planini si veličanstvo. Ne može biti Prometeja bez Kavkaza. Bosna je sve to – po Maku i Muhiću, po ljepoti Fatime Hasanagine. Po tome su je upoznali svi od Getea do Talfi i Puškina. Po Mehu Avdaginom, po Talu što to jagom tjera zulumčare iz Bosne. Da zulumčari po Bosni ne zulumčare više nikada.

Opet da pogledamo jedan relativitet. Ovaj: Ne idi do Vrha. Tako je najavio Ćamil Sijarić u onoj biser-priči "Koza". Ne idi, gore.

Ostaćeš tamo. Moraš misliti da postoji Vrh Vrhova.

Zovimo Sokrata, da nam ovo razmrši. Sve je zamršeno. Samo je jedan Vrh.

Kako bi bilo da ti je ime Vrh. Onda bi se govorilo: clamada Vrh. Možda bi ona bila: clamada Vrhnika. Neki bi, svakako, bili ovršci,

lemezi, tojage, bukova japija... Jer, samo je jedan Vrh.

"Tako u sebe ugrađuješ i dušu bilja – rasteš i dozrijevaš", dok ne postaneš Vrh, i Vrh Vrhova...

Ona je voljela Vrh. Zato je otišla u Vrt Ruža – u Blažuj. Sada je sjenka, sjećanje, glas od plavog i rumenog svijetla.

Onaj ribar je, tražeći zlatno kamjenje, otkrio Tengrijevu svjetlost, Auru, Zoru iz koje se rađa Sunce. I bio srećan tada, i onda kada je u ruci Majke video onaj zlatni dukat sa reljefom konjanika. I sada, kada ga svjetlost Majke sjeća na one krupne aršlame, na onu pjesmu: "Tiha vodo, hladna!"... A otac je letio na atu, iznad Berimlade i Glavine vode, dakle Vrhbosne...

Muslim da si u pravu, Feride! Kao onaj Leibnic: "Što jeste – jeste". Kod Tebe: "Ili će biti – ili biti neće! // Ili je gore, ili je dolje! // Ili je pravo, ili pravo nije! // Ili je lijevo, ili desno! // Ili se miruje – ili se kreće!" Jer si "Između Zemlje i beskraja Neba". Među Edomcima, Sumerima, Akađanima. Među Feničanima i Asircima. Bog zna gdje sve, a "Sve bliži i bliži beskraju Neba".

Ja to sve citiram morfeme, monoreme, polireme, stileme, filozofeme Ferida Muhića. Pa to je taj lijepi stil, lijepi govor, lijepi sadržaj. Ako ga u pjesmi (lirskoj) može biti? A može, tamo je u motivu, u povodu, u razlogu. I u epilogu pjesme. U Vrhu pjesme. Kada ona postane Pjesma nad Pjesmama, kada joj je Vrh Bosna, kada je ona Ruža u Blažuju. Ovo je moja Molitva za Ružu u Blažuju, i za onu Rostovu čiji se Bal u Sibiru pamti kao svjetlo sa Aleuta, kao Trešnjin cvijet u Osaki.

Falkonizam je Muhićev stil, njegova savršena struktura leksema i semantema, stihova i strofa, tropa od svake vrste, prema onom grčkom zborniku o tropama, o stilskim oblicima. Savršeno, kratko, jasno, misleno, ekspresivno,

poučno. Stil je i ovo: "Ne tvrdi ništa"... I ovo: "Dok si na Vrhu, ne tvrdi ništa: // Ni jeste - ni nije! Ne sluti // Vrh jeste jedan, ti jesi s njim!" Tu je Muhićev stil, negdje u Vrhu. Može i ovako da se kaže: Ovo je ovdje. // Ovo je ovo. // To je to. Ali se uvijek kaže: Vrh je samo jedan. Kao stil, kao falkonizam, kao Vrh-Bosna. Muhićev stil je kao rijeka Bosna. On ima Vrhbosnu, u njega se uliva sve što teče iz samoglasnika i suglansika bosanskog jezika. Zato je bosanski jezik lijep. Najbolji, najpoetskiji, najpjesmotvorniji...

Rejmond Keno je govorio: "Stil je sam čovjek", što se razrađuje, da je Sam Čovjek stil, da je njegov govor stil, zaseban stil, i po onoj glosemi: "Koliko znaš, toliko vrijediš"; načinjeno od: Koliko jezika znaš, toliko ljudi vrijediš. Apendiks, za ovo što pišem: Muhić zna mnogo jezika, Muhić najviše voli svoj bosanski jezik, njegov mitski glosarij, njegov lingvistički poetikon, njegove epske pjesme i epove – a ima ih mnogo, mnogo, napisanih, i pamćenih a neupisanih u knjige, ili još neupisanih, samo su upisani u historiju i u pamćenje Bošnjaka. Veliki je bošnjački ep – to je najveća epopeja, veća i od one dvije: Ilijade i Odiseje, i od Enejide. Bosna ima svoju Enejidu. Ima svoje Romule i Reme, starije od Rima. Oni su oni divovi s Planina, oni Polifermi, oni Jože Vladimira Nazora (koje on preimenova u Jože, omaškom) i oni što su gradili Bosanske Piramide Sunca i Mjeseca, one Materidže i Hramčine, one Vrhove nad Vrhovima, i još mnoge i mnoge širom Bosne i Staroga Huma. Potrebno je samo čitati reljef Bosne i Hercegovine, tamo su po kamenju, u imenima mjesta i rijeka upisana stara, i najstarija, imena geografskih pojmoveva. No, dolaziće drugi narodi, i u ta imena staviće i ponešto svoje, poneki formant, poneki sem, pomiješaće jezike, ali ostade iza

njih onaj etimon, onaj supstrat najstarijih žitelja ove čarolike Zemlje. Pitamo se, šta je sa onim Arvanitima (koje pominje Vladimir Dvorniković u svojoj knjizi o karakterima i tipovima Balkanaca, Balkanoida, a u ovom diskursu su i Bosnaiidi. Gdje su oni, u nauci? Da li su isparili? Pa šta, ako su se asimilirali? Može biti, ne može biti (po Feridu). Ali su tu, u Bosni. Prisutni u jezičkom supstratu, prisutni u civilizacijskom supstratu, prisutni u fizičkoj tipologiji, i biologiji. Očuvali su svoju genezu, one biološke tokove koji teku kroz Bosnu (zamijeni ovo, Bosance), jer je taj biološki gen ostao neutrošen, prenesen. Sadržan je i u etnonimima, bionimima, pa čak i u onim bosanskim fitonimskim strukturama, koje postaće simboli. Eto, u Bosni se očuvalo ono što nazivamo kultom, ali kultom prema bionimima, i kultom prema Zemlji. Sve se može mijenjati, ali ime i kultovi ostaju, kultovi Sunca i Mjeseca, Svetinja, Planine, Vrha. Sve to ima Bosna i danas.

Ferid zna da je Stil Čovjek, Takav si Kakav si, Poznajem te po govoru – šta i koliko misliš. To je Muhićev stil: Ispeci pa reci, Govori jer misliš, Govoriš kao da vezeš, govor su mu Zlatnici sa jezika.

Ja mnoge semanteme pišem sa početnim velikim slovom. A to je tako i po pravopisu i stilistici Ferida Muhića. Njegove riječi su semantički razgranate; lingvisti kažu: razuđene, mnogoznačne, mnogomislene. Nije to i ovako i onako, već te Riječi imaju, u svojem sadržaju, i onaj pravi sadržaj, cilj, etimon, sem, kod. Da se kaže ono što treba da jeste, Što jeste – jeste (po Lebicu, i Feridu, naravno).

U Feridove Štitove od zlata, sem onih o Ahileju, Harunu al Rašidu, Hanibalu, šarplaninskoj koridi, Vrhovima i peregrinusima, imam onih iz kolekcije Bošnjačkih Piramida. Ona o kolosalnom Vrevi koji je krčio korov po Bosni i

Sandžaku. I govorio: Bog dao, Bog uzeo. Bog mu je dao koze i malu Ismetu. Onako kao Polifemu ovce. A on je imao samo jednu filozofemu. Ovu: Bog dao, Bog uzeo. Sokrate slavni, gdje bi ti ovo smjestio, u koji odjeljak svoje filozofske misli? I šta bi na to rekli tvoji neprijatelji? Ferid, svakako, zna gdje je smisao ovoga filozofskog derivata. Jeste derivat, jer postoji i ovo:

Bio jednom jedan Čovjek. Imao je samo jednu kravu. I jednog dana poveo je tu kravu da je proda, na pijaci jednog carskog grada. I dođe car te Zemlje, i kupi tu kravu od onog Čovjeka. A ovaj Čovjek je imao brata, dijete, adžamija. I Čovjek mu kupi jedan paketić biskvita, od onih para što dobi za kravu, od cara. Lijepa priča, zar ne? I stil, narodni. I ko ljepše govor, nego narod?! A misleni kod se može shvatiti onako koliko ko zna i razumije.

Ostrvo Mitilena je u Bijelom moru (Egejsko more, po bugarskom). Blažuj nije tamo, već mnogo zapadnije. To je Vrt Ruža, u oblasti Vrhbosne, izvora Bosne, Zemlje cvijeća. Pa gdje bi Ti nego Tu. Na Vrh-Bosni. Samo je Vrh jedan, jer je samo Bog jedan. Vrh Nebo je jedan. Tako je zapisano i na onim sumerskim glinenim knjigama. Uz onog Gilgameša, uz priče o Uru i Uruku, o Tigru i Eufratu, o Drini i Uni. Piše i na **Bosanskom Zlatnom štitu**. Treba pročitati cijelog Muhića, pa će se sve to saznati, čuti, vidjeti. Iz zvuka onog **Zlatnog štita**. I iz zvukova **Štitove od zlata**, i nebeskog glasa onog Falkone-a.

Sve me ovo podstiče da i dalje razmišljam o Muhićevoj poetici. Od nje, koja je napisana, ka onoj koja još nije u knjigama, već u misaonom fenomenu, koji kruži oko nas, koji postoji u biti i imaginaciji, u pričama. Kao ona o Majci koja je u ruci imala **Zlatni dukat** sa likom konjanika. Konjanik nije bio Helen. Možda je bio Hun, možda je bio Atila, što ga njegovi hrabri

vojnici sahraniše sa svim konjima i blagom na onom Brdu Čegar kod Naissus-a. Može li biti istina!? Tako zapisa onaj učeni Grk, ali i on je od nekoga čuo za ovu priču. No, svaka priča ima i zrnce sumnje, ali i zrnce istine. I tako to ide: s koljena na koljeno. Atila je svakako tu negdje, ako ni u čemu a ono u semantemi Čegar.

Pitanje je da li je Odisej govorio isitnu onome Homeru, pa to Homer stavi u pjesmu. Odisej je lukav strijelac. Kada gađa strijelom, uvijek mu ona pogoda ne cilj koji je on (Odisej) rekao, već onaj drugi. Ahilej je razmjetljivko, Atena je sablazan, izmišljotina. Samo su stvarni Hektor i Andromaha. **Vječit je Andromahin Poljubac što ga dade Hektoru pred bitku, pred zidinama Troje. Vječit je onaj Poljubac na Vrhу Vrhova - u Kastelu di Pecio. Vječit je Blažuj, i Vrt Ruža.**

Motivisan sam Vrhovima, Štitovima od Zlata, i onim da je nešto bilo tamo gdje je bilo. Sve hoću da se upustim u avanturu pisanja, da odgonetnem gdje je onaj u kamjenje upisani Damastion // Dimastion // Dimastis... Činjenica je, da je negdje na toku rijeke Ebro. A gdje je ta Rijeka? Ebro? Priča kazuje, da se je tu smjestila ona bogumilka Ruža nad Ružama. A Ruža je u Vrtu Ruža - na Izvoru Bosne, u Blažuju na Vrhbosni.

Tako bi govorio, ne samo Zarathustra, ili Niče, ili Kjerkegor, nego i onaj Bošnjački bard Ferid Muhić. Tako govorim i Ja. Ono Kjerkegorovo "Ili-Ili", ili ono o Ređini Olsen. Sve je tu: Riječ, smisao, stil.

Lijepo je čitati i pisati...

Apendiks

U daljem tekstu ovoga eseja o Feridovoj poetici, onoj cjelokupnoj, a ovdje o onoj u knjizi "**Sto koraka Iznad**" (ovako, sa velikim I u leksi-semi-simbolu Iznad), kao Za-

ključak, kao Rezime, i ne kao Epilog, jer o Muhićevoj poetici ima mnogo razloga za čitanje svega što je napisao, za tumačenje i pisanje. Ovaj **Apendiks** nije krajnja Riječ o Feridu i njegovoj poeziji više smislenog značenja, ali i **konkretnoj peoziji**, onoj o Bošnjacima, Bosni i Bosanskim piramidama, **dakle o falkonizmu** - osmišljenom u naslovnoj sintagmi jedne pjesme (str. 161). To je pjesma: **Samo Vrh**, i njeni stihovi, simboli Blažuja, Vrhbosne, Piramide u srcu Bosne... Oni glase: "Sve je, u dolini, prazno // Samo Vrh vječan strši // Blijedi, trne, sve što osta ispod // Vihor moćnog Vrha u cvjetni prah rasprši: // I bijelo, i crno, i isto, i razno". To je ta Feridova, tipična, pjesma, sa tipičnim zvukom i tipičnom rimom, muhićevskom rimom, muhićevskim akordima, simbolima, gradacijom, metaforama Vrha, filozofskim sistemom utemeljenim na aksiomu "Što jeste - jeste", dakle na historijskom Vruhu Bosne (one tipa Hasana-ginice, i Meha Avdova, i...), dakle na bošnjačkoj **rei-tradiciji** (ono na: **reizmu** od Piramida do Danas).

Blažuj je Biljka, Vrh na Vruhu, Falkoneova pjesma, Krik, Srebrenica, Modra Rijeka (po Maku). Samo je jedan Vrh. Ali, i po Feridu, svaki vrh ima i antivrh, onaj vrh Dolje. Kao ono, kada gledamo u plavu Vodu, niže Vrha, pa onda u ogledalu Vode vidimo onaj Podvrh, vrh Dolje. To može biti vrh ka Paklu, vrh Nula, vrh Ništa, Antivrh. I tamo se ide, tamo idu oni kojima je upisano na čelu da su Niko i Ništa. Tamo je ona Ognjena Marija ugledala jednog Emira clamada Nemanja (od onog biblijskog **Naaman** - njegov je sem: **numen**, prokletstvo). Tamo je taj Nemanja sa Tare - zvonar Ćićine crkve na Ravnoj gori. Zajedno sa onim Kalašnikovom clamada Koštunica (valjda zbog rime sa Kusturica). Osvještavaju škorpione, pred juriš na Bratunac i Sre-

benicu. Pa su Bratunac razbratili, uz pomoć svetaca koji još izgovaraju neartikulisane vokale uz sekvencu načinjenu sa suglasnikom (spirantom) h. Nije to onaj Hunjadi Janoš, ali jeste Hunjko koji hoda po Bosni sa "mirotočivim moštima" iz zbirke tzv. "kosovskog mita", i tzv. mita "sve i svuda" i onog od Bosfora do Karlobaga... itd.

Za ovo Muhić kaže: "Sve je, u Dolini, prazno". Antivrh je Dolje. Tamo je onaj zvonar drvene bazi-like na Tari, i svi drugi koji se rimuju sa njegovim podaničkim autoritetom, sa kradljivcem cigan-skim konja, i onim maherom za svlačenje, i potapanje u vodu, golih Cingareski...

Muhićeva poetika je i satirična, satira je u njoj latentna ali jasna i konkretna. Možda Muhić nije htio da tako bude ljut, ali jeste. U predjele Polja clamada Dolje Muhić je smjestio ljudsko smetlište. Tamo su oni sa finalnim formantima - ica, u prezimenu. Kradljivci biblijske i carske onimije, pridjevci i pridvorice. Tamo će i da ostanu.

Muhić veli: "Prepoznaćeš sebe i vidjeti sve kroz // bezmjerne daljine". Nije ovo samo **ritmičko skandiranje**, ono latinsko - retorički način kazivanja (latinskih) stihova. Jeste, Muhić zna latinsku poetiku, Muhić je uvažava, ali ona je kod njega sistem mišljenja, sistem poetike i filozofije, ili poetsko-filozofske gradnje onoga što je i sam osmislio u poetikonu: "**Nauči da živiš // samo od // visine**"... (v. pjesmu "Prozračnost" (153).

Dakle: "To je to": "Znaš gdje si // Znaš da jesi // Znaš da znaš".

I ovo: "Vrh je jedan. Vrh je velik".

Blažuj je Vrh nad Vrhovima.

Vrhbosna je Vrh nad Vrhovima.

Vrh je Živ.

Napiši Knjigu, da liči na Blažuj, na Vrhbosnu, da bude Piramida.

Jer samo je Jedan Vrh.

Redžep Nurović

STVARALAČKI POTENCIJAL BOŠNJAKA NA ŠIREM KULTUR- NOM PROSTORU

(Povodom knjige Šemsa Agovića „MOJE DRUŽENJE SA Dr FERIDOM MUHIĆEM“, Kulturno udruženje Sandžak u Sloveniji, Ljubljana, 2008. godine, 120 strana).

Od svake knjige, a pogotovu od ove Agovićeve, ostane mnogo više od onoga što bilo ko o njoj može da izrekne, da o knjizi zaključi, da je ocijeni

Zaboravi se nekad na historijske razloge bošnjačkog muhadžir-luka koji bi mogli da zasjene naše ushićenje kad se vascijelim svijetom, u zemljama sa vidnim različitostima, bilo kako, a naročito iz kulturnih razloga, sretnemo s „našima“ i nijesmo im tad samo gost, nego, reklo bi se, rod. Zbog njih nam se učini svijet širim i pustom i tamo gdje pored neznanaca šutke prolazimo.

U Ljubljani sam se sreo povodom knjiga, što rad mojih, što njegovih, sa kulturologom i piscem Šemsem Agovićem. Iz tih smo se knjiga prepoznali, a susretom se upoznali. Prvi put mi je u ruke dospjela njegova knjiga.

Naravno, hoćemo ovdje baš o Agovićevoj knjizi „Moje druženje sa dr. Feridom Muhićem“. Ova knjiga objelodanjuje, pored ostalog, i duhovnu suštinu dva čovjeka „s Vrha“, gdje ih locira recenzent Alij Džogović - Agovića i Muhića. Vidim da je zgodno da vas podsjetim na ispovijednu misao koju je izrekao povodom druženja s Kulturnim udruženjem Sandžak u Sloveniji, a i sa Agovićem, filosof i poeta prof. dr. Ferid Muhić (Muhadžirskim je putom iz Mahoja hodio do Skoplja, a odatle i hodio i brodio i letjeo do glasovitih univerziteta u New Yorku i Malesiji). Misao glasi (parafraziram): „Rad sam Planini“ a, čini mi se, da je i „Planina meni rada“... Ovo ne asocira

toliko, i isključivo, na nadmorskiju tačku slovenačkog glavnog grada, nego na duhovno vinuće u kulturnim projektima koji su se u Ljubljani desili. (Između ostalog, tamo je prevedena na slovenački jezik Muhićeva knjiga „Štit od zlata“, koja je senzacionalno uticala kao filosovsko meditativno promišljanje estetike i eseistike na intelektualca rodom iz Orahova kod Berana, Šemsa Agovića, pa je započeo intenzivnu prepisku s čuvenim filozofom, „bošnjačkim Platonom“ (konstatacija mr. Redžepa Škrijelja), a prepiska rezultirala knjigom „Moje druženje sa dr. Feridom Muhićem“).

I može li biti boljega misaonoga sklopa od ovoga, kad se hoće reći da je svima „prohodan“ put „do Vrha“, ako ne do onog zajedničkog, ono, bar, svakom do svoga? Muhiću i Agoviću priliči samo onaj „sto koraka iznad“.

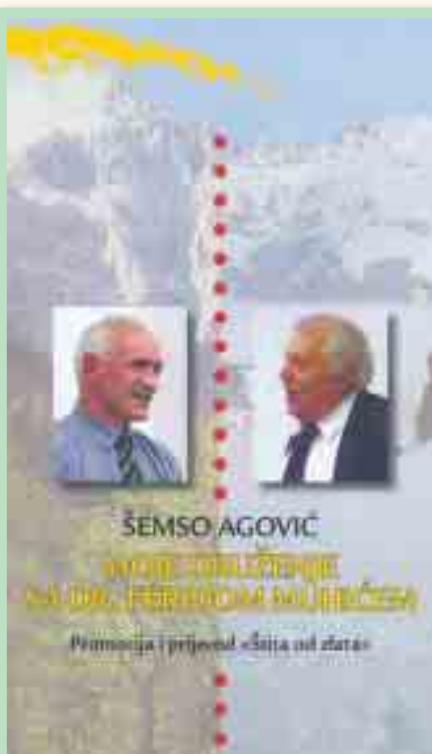
Stoga valja ukazati na nekolike činjenice koje, kao potvrda svemu rečenom, otvaraju čitaocu korice knjige, gdje započinje „put do Vrha“. Put užnesenosti.

Mislim, skoro sam u to ubijeden, da od svake knjige, a pogotovu od ove Agovićeve, (iliti zajedničke knjige ovih dvojice prijatelja) ostane mnogo više od onoga što bilo ko o njoj može da izrekne, da o knjizi zaključi, da je ocijeni. Svaki put ostane nečega od nje za nadrnog čitaoca, koliko god da je čita-

laca. Kad ne bi bilo tako, čemu bi knjig služile? To su, vjerujem, imali na umu i recenzenti, publicista Nadira Avdić-Vllasi i književni teoretičar Alija Džogović.

Pogledat ćemo na formu knjige. Među skladno kolorisanim, broširanim koricama sadržaj je razuđen na najmanje tri dijela (mislimo na ono što bi moglo odrediti smisao tekstova): u prvom je dijelu elektronska prepiska dvojice intelektualaca, potom slijede tekstovi o promociji „Štita od zlata“ („Zlatega ščita“) i, na kraju eseistički i filosovski tekstovi od kojih se nameće „Put preko Pletvara“ i „Prave Bosne ima i izvan Bosne“.

Korespondencija predstavljena u ovoj knjizi je na najvišoj inte-

lektualnoj razini. Misaonost u riječima, u simbolu, u plodnom, kreativnom dijalogu, a sve izrečeno čistim, posve rafiniranim standardom pravopisa i gramatike bosanskog jezika.

Srećno piscu Agoviću, srećno njegovoj knizi.

Šemso Agović je rođen u Orahovu kod Berana (Sandžak), 1953. godine. U Novom Pazaru završio je srednju školu, studij psihologije u Ljubljani. Dugogodišnji je aktivista u Kulturnom društvu Sandžak. Uređuje časopis „Glas Sandžaka“, a za web magazin „Bošnjaci.net“ radi kao lektor za bosanski jezik.

Agović se bavi i prevodenjem na slovenački jezik (preveo je „Štit od zlata“, Ferida Muhića i „Kamen“, izabrane priče, Redžepa Nurovića).

POETSKO „KOLO PRIJATELJA“

(Milutin Đuričković: „Antologija poezije za decu i mlade“, izdavač: „Alma“, Beograd, 2007. godine, 294 strane).

Ojavljivanje knjige dobrogapodnaslova „Kolo prijatelja“, antologije poezije za djecu i mlade priređivača Milutina Đuričkovića, stvaraoca koji je, uzgred rečeno, pored više objavljenih knjiga poezije za djecu i magistrirao na dječjoj književnosti - pravi je povod za kulturnu svetkovinu, iz više razloga. Naime, to je podvig dostojan hvale, tim prije što se prvi put pojavljuje knjiga u kojoj je zastupljeno 180 autora, predstavnika 20 manjinskih naroda koji žive u Republici Srbiji, zastupljenih ravnopravno, bez favorizovanja pojedinaca stvaraoca i bez isticanja bilo kojega od manjinskih naroda. Htjelo se, dakle, da kniga zadovolji isključivo književne kriterije i da čitaocu pruži užitak čitanja. Mi bismo u Sandžaku rekli: Aferim i priređivaču i

njegovim saradnicima na kulturnoj i čovječnoj gesti! Izricanje primjedbi na kvalitet knjige, od bilo koga da su, bile bi zanemarljive, možda nedostatne i, najprije, neknjiževnog karaktera.

Nećemo se, i zašto bi, zadržavati na komentarisanju književnih tekstova. Dovoljno je reći da je priređivač imao na umu isključivo ljepotu pjesama koje je zastupio. Mladom čitaocu je tako omogućeno da u jednoj knjizi nađe sve što nudi savremeno dječje pjesničko stvaralaštvo manjinskih naroda u Srbiji.

Malo ko zna da je toliko pjesnika stvaralo za djecu i mlade iz populacija Bošnjaka, Roma, Rusina, Bunjevaca, Goranaca i drugih, a s identičnim univerzalnim i čovječnim porukama, koje ljepotom i misaonošću mogu stati

rame uz rame s istorodnim literaturama velikih naroda, ili, barem, njihovih matičnih naroda.

To je dovoljan razlog da pjesnik i antologičar Đuričković bude zadovoljan, a s njim mi i naša djeca.

Knjiga je svojevrstan zbornik poezije za mlade, dakako i značajna školska lektira. Nekima od manjinskih naroda može biti od velike koristi nakon što je otpo-

svakog naroda ponaosob, što je potvrda ljepote raznolikosti stanovaštva Republike Srbije.

Izbor pjesnika i poezije po principu jedan pjesnik- jedna pesma, posve je logična posljedica velikog broja zastupljenih stvarača. Petnaest je tu bošnjačkih pjesnika. Nekoliko njih su odavno potvrdili svoje prisustvo u literaturi za djecu, ili u bošnjačkoj lite-

razumjela, prije svega, njegova namjera. A namjera mu je bila, zapravo, da mlade čitaoce uputi u poetsku igraonicu na šarenici višenacionalne Srbije. Đuričković je to uradio na najbolji način.

Možda je potrebno reći da se na kraju knjige nalazi rječnik manje poznatih riječi i izraza. Očigledno, vođeno je računa o svemu.

Knjiga u kojoj je zastupljeno 180 autora, predstavnika 20 manjinskih naroda koji žive u Republici Srbiji, zastupljenih ravноправно, bez favorizovanja pojedinaca stvaraoca i bez isticanja bilo kojega od manjinskih naroda

čelo izučavanje njihovih jezika u osnovnim školama (s manje ili više časova u hefti).

Opsežno je bilo angažovanje svih koji su radili na knjizi. Nije mali napor uložen na prevođenje i prepjevanje pjesama na srpski jezik, ali i na uređivanje tekstova i njihovo podvođenje (do perfekcije) pod pravila pravopisa i gramatike, kao i na prikupljanju neophodnih biografsko-bibliografskih podataka o autorima, od kojih neki, ruku na srce, nijesu poznati na čitavom prostoru koji ova knjiga „pokriva“.

Koliko juče Bošnjaci nijesu imali tretman kakav danas imaju u Srbiji, pa je čirjenica da su se bošnjački stvaraoci našli u ovom izboru od posebnog kulturološkog značaja. To je još jedna afirmacija bošnjačke književne kulture u antologiji koja predstavlja svojevrstan kolorit kultura svih zajedno i

raturi uopšte (Ibrahim Hadžić, Redžep Nurović, Ismet Marković, Omer Turković, Hanka Hamzagić, Zehnija Bulić i drugi).

U predgovoru, na početku knjige, kako je uobičajeno za dobre antologije, priređivač je rekao sve što treba reći da bi se

Milutin Đuričković rođen je 1967. u Dečanima. Studij jugoslavenske književnosti i srpskog jezika završio u Prištini, gdje je i magistrirao iz oblasti književnosti za djecu. Pjesnik je, prozni pisac, antologičar. Predavač na Višoj školi za obrazovanje vaspitača u Aleksincu. Živi u Beogradu. Objavio je dvadeset knjiga .

Mustafa Imamović
Bošnjaci - Historija, tradicija, kultura - IX dio

Osmansko osvajanje Bosne i njen vojno-administrativno i agrarno uređenje

Redoslijed osmanskih osvajanja na Balkanu određen je geografskim uvjetima i političkim prilikama. U svom prodoru na sjeverozapad Balkana Osmanlije su prirodno slijedile dva stara historijska rimska druma. Prema zapadu su koristili Via Egnatia, put koji je od Skadra preko Drača, Ohrida, Bitolja i Soluna vodio do Carigrada. Na sjever su prodirali južnim krakom Via Militaris, puta koji je trasiran od Beograda preko Čuprije, Niša i Sofije do Carigrada. Taj je put još od srednjeg vijeka bio poznat kao Carigradski drum, a za vrijeme Turaka-Osmanlija kao Stambolski drum (Stambul' d yol).

Međusobno posvađani, balkanski vladari i njihovi praktično osamostaljeni krupni feudalci nisu okljevali da traže spoljnu pomoć kako bi razriješili svoje razmirice i sukobe. Tako je u svakoj balkanskoj državi postojala jedna strana koja je tražila pomoć Ugarske ili Mletaka, a nasuprot njoj druga, proturska, koja je u tom međusobnom sukobu tražila pomoć Osmanlija. U samom Bizantu car, dvor i patrijaršija su tražili i očekivali pomoć sa kršćanskog, ali ipak katoličkog Zапада. Ipak, nakon Četvrtog križarskog rata (1204.) i početka kraja Istočnog rimskog carstva, bizantski dostoјanstvenici nisu vjerovali nikome na

Osmanlije su vodile dosljednu politiku, za čije su provođenje imale na raspolaganju, kako odgovarajuću vojnu snagu tako i strogo centraliziranu državnu vlast

**Na redoslijed
osmanlijskog
osvajanja
Balkana uticali
su geografski
uvjeti i
političke
prilike**

Osmanlije su srazmjerno lahko osvajale Balkan zahvaljujući dvjema okolnostima. S jedne strane, to je opće feudalno rasulo koje je tada vladalo na Balkanu, a sa druge, njihova čvrsta politika i razrađena taktika u nastupu prema kršćanskim državama koje su se nalazile na pravcu njihovih osvajanja.

Osmanski prođor vremenski se podudarao sa državno-pravnom i političkom fragmentacijom srednjovjekovnih balkanskih država, ali i samog Bizanta.

Zapadu. Pred stalnom osmanskom navalom, najbolje je to izrazio veliki vojvoda Luka Notar, koga je narod zvao "Stub Romejaca" (Oslonac Rimljana), slijedećim riječima: "Radije u Gradu osmanski turban nego rimska mitra." "Stub Romejaca" predao se sultanu Fatihu 29. maja 1453. godine. Nakon što je optužen da je protivpravno prisvojio 120.000 dukata, koji su mu zaplijenjeni u korist osmanske države, Luka Notar je pogubljen.

Uz takav protivrimski stav prisajalo je niže grčko pravoslavno sveštenstvo i općenito grčko pravoslavno stanovništvo, uplašeno stalnim prodorom Italijana, fanatično se opirući svakom katoličkom prisustvu i eventualnom uticaju. Osmanlije su im u tome, radi svojih interesa, pružale svaku pomoć.

Nasuprot tom rasulu i nesnalaženju, Osmanlije su vodile dosljednu politiku, za čije su provođenje imale na raspolaganju, kako odgovarajuću vojnu snagu tako i strogo centraliziranu državnu vlast. Uz sve to, veliku prednost za Osmanlije predstavljaо je janjičarski red ili korpus, "prva stajaća vojska u Evropi". Prema tradiciji, taj korpus osnovao je sultan Orhan od ratnih zarobljenika poslije zauzeća Edirna. Janjičarski korpus nalazio se pod neposrednom komandom sultana.

Logično je da su onda i ostali balkanski vladari pošli za primjerom Bizanta.

Osmanlije su skrupulozno poštovale feudalne principe. Od vazala je u početku zahtijevan manji godišnji danak, kao znak pokornosti islamskoj, odnosno osmanskoj državi. Kasnije je svaki vazal morao na osmanski dvor poslati kao taoca jednog od svojih sinova. Vremenom se uobičajilo da vazal jednom godišnje osobno posjeti osmanski dvor i zakune se na vjernost, te da sultanove prijatelje i neprijatelje smatra svojim prijateljima, odnosno neprijateljima. Uz to, vazali su imali obavezu slati pomoćne trupe prilikom sultanovih ratnih pohoda. Ako bi se vazal ogriješio o svoje dužnosti i obaveze, njegova je zemlja proglašavana za darulharb i tako izlagana mogućem napadu gaziјa.

Veliku prednost za Osmanlije predstavljaо je janjičarski red ili korpus, "prva stajaća vojska u Evropi".

Prema tradiciji, taj korpus osnovao je sultan Orhan od ratnih zarobljenika poslije zauzeća Edirna. Janjičarski korpus nalazio se pod neposrednom komandom sultana

U svojim osvajanjima Osmanlije su u pravilu prvo pokušavale steći povjerenje kršćanskih feudalaca i osigurati njihovu dobrovoljnu predaju i pokornost. Tek ako im to ne bi uspjelo, bez okljevanja bi se hvatali oružja. To je bila suština njihove prvobitne osvajačke taktike i politike, kojom su poslije Maričke (1371), a posebno Kosovske bitke (1389), uspostavili na Balkanu cijeli sistem svojih vazalskih država i državica. Nakon Maričke bitke čak je i bizantski car postao u pravom smislu osmanski vazal, pošto su pripadnici Paleologa, posljednje bizantske vladajuće loze, tražili sultanovu pomoć da bi sačuvali svoje prijestolje.

Već je sultan Bajezit I odredio, a Mehmed II Fatih potvrđio Dunav kao sjevernu granicu Carstva. U tom smislu, sultan Mehmed Fatih je odlučno sprečavao bilo koju balkansku državu ili neku stranu silu, u prvom redu Ugarsku, da se učvrsti južno od Dunava. To je postalo očito nakon osvajanja Smedereva (1459), Bosne (1463), Moreje i Albanije (1464-1479). Plašeći se da bi u slučaju vanjske navale na Carstvo lokalni-vazalni vladari prešli na stranu neprijatelja, sultan Fatih je, da bi se osigurao, nastojao ukloniti sve preostale dinastije na Balkanu. Nekima je davao godišnju apanažu (arpaluk), druge je slao kao namjesnike u udaljene

pokrajine, dok je treće jednostavno fizički uništavao. Nakon osvajanja Moreje, sultan je Dimitriju Paleologu odredio penziju od 300.000 akči godišnje. Nasuprot tome, gdje god je smatrao da je opasno da ostavi vladajuću dinastiju, Fatih je pristupao njenom fizičkom uništenju. On je tako potpuno uklonio, odnosno fizički uništil dinastiju Komnena, koja je vladala Trapezuntom (Trabzon) na Crnom moru. Fatih je zauzeo Trapezunt 15. VIII 1461. godine, tačno na 200-godišnjicu obnove Bizantskog carstva 1261. godine. Na isti način Fatih je postupio i sa posljednjim bosanskim kraljem Stjepanom Tomaševićem. To znači da bosanska srednjovjekovna država nije sama od sebe propala uslijed navodne opće izdaje nasilno pokatoličenih krstjana, posebno Radaka, zapovjednika tvrdog grada Bobovca. Osmanlije su decenijama postepeno potkopavale Bosansko kraljevstvo, prije nego što je sultan Fatih u proljeće 1463. na čelu velike vojne sile krenuo u konačni pohod na Bosnu. Malobrojna posada Bobovca, koja se hrabro borila, takvoj sili ipak nije mogla odoljeti.

Postojala je ideja o formiranju kršćanske koalicije za pomoć Bosni, koju je zagovarao papa Pio II (papa Piccolomini). Biskup Nikola Modruški je, kao papski izaslanik u Bosni 1461-63, nagovorio kralja Stjepana Tomaševića da prestane taktizirati sa Osmanlijama i da se u cijelosti osloni na Ugarsku i kršćansku koaliciju, koja je u kritičnom trenutku potpuno zatajila. Prema tome, nisu tačne tvrdnje mnogih na Zapadu, a posebno ugarskog kralja Matije Korvina, da je Bosna pala prije nego što je sultan "izvukao mač iz korica". Biskup Nikola Modruški piše da je u toku borbi izgubio 19 svojih pratilaca, a sam je "jedva iznio živu glavu", "više Božijom

pomoći nego ljudskom". On je za sve optužio "bogumilske raskolnike", koji su nedavno bili pokršteni "protiv svoje volje", pa su zato izdali bosanskog kralja koji im je "bio povjerio najutvrđenije gradove svog kraljevstva". Ovi silom preobraćeni "raskolnici" su, kako kaže Modruški, "podupirali Turčina", koji "osvoji čitav Ilirik koji se sada zove Bosna".

Osmaniziranje neke novosvojene oblasti ili zemlje nije značilo "brz i radikalni preobražaj", nego jedan "postepeni razvoj". Uvođenje osmanskih ustanova, upravno-teritorijalnog, sudskog, vojnog i agrarnog uređenja bio je proces koji je često trajao po nekoliko decenija. To je bio slučaj i u Bosni. Prije svega, padom Jajca 1463. nije bio osvojen cijeli prostor srednjovjekovne bosanske države. Osvajanje cijele Bosne trajalo je još narednih 130 godina i završeno je tek padom Bihaća pod osmansku vlast 1592. godine. U tom razdoblju uništeno je socijalno-ekonomsko i političko ustrojstvo srednjovjekovne bosanske države i uspostavljen osmanski sistem vlasti i privredna struktura. Istovremeno, to je razdoblje najvećeg uspona Osmanskog carstva. Nakon Fatihovih osvajanja, za vladavine njegovog nasljednika Bajezita II dolazi do teritorijalno-političkog učvršćenja i velikog privrednog poleta i uspona Carstva. Njegovi nasljednici Selim I, Sulejman I Zakonodavac (na Zapadu Veličanstveni) i Selim II su u razdoblju od 1512. do 1571. praktično zaokružili proces osmanskih osvajanja. U tom vremenu osmanska država razvila se u veliku svjetsku imperiju, tako da u XVI st. nije bilo ni jednog pitanja u međunarodnoj politici koje se nije ticalo Osmanlijama i u čije rješavanje oni nisu bili uvučeni.

Zavođenje osmanskog sistema počelo je u Bosni postepeno još od dvadesetih i tridesetih godina XV stoljeća. U tome je u prvo vrijeme posebnu ulogu imalo Skopsko krajište. Nakon Kosovske bitke, Vuk Branković je nastavio pružati otpor Osmanlijama, ali je, prepušten sam sebi, bio prisiljen stupiti u vazalni odnos prema sultanu i obavezati se na plaćanje godišnjeg danka. Istovremeno je morao, 6. I 1392, predati Osmanlijama Skoplje, sa još nekim svojim gradovima uz "bosanski drum". Skoplje tada postaje sjedište osmanskog krajišta i polazna tačka za prodom u Bosnu. Na položaj skopskog krajišnika došao je 1414. Ishak-beg, vjerovatno oslobođeni rob, o

srednjovjekovne tvrđave na prostoru kasnijeg Sarajeva. Već 1396. u Zvečanu, na tadašnjoj istočnoj bosanskoj granici, sjedio je njihov ćefalija Feriz sa odgovarajućom posadom. Istovremeno se u željeznom rudniku Gluhovici kod današnjeg Novog Pazara spominje kadija, što znači da je već tada na tom prostoru, koji je od vremena kralja Tvrtka I ulazio u sastav bosanske države, živjelo muslimansko stanovništvo. To će područje kasnije ući u sastav Bosanskog sandžaka i ejaleta ili pašaluka, kao njegova najistočnija oblast. Ni u vrijeme građanskog rata u osmanskoj državi između sinova Bajezita I (1402-1413), uticaj Osmanlija nije u Bosni slabio, nego je uslijed velikaških razraču-

Omanlige su srazmjerno lahko osvajale Balkan zahvaljujući dvjema okolnostima. S jedne strane, to je opće feudalno rasulo koje je tada vladalo na Balkanu, a sa druge, njihova čvrsta politika i razrađena taktika u nastupu prema kršćanskim državama koje su se nalazile na pravcu njihovih osvajanja

čijem se porijeklu ništa pouzdano ne zna, mada su ga neki stariji pisci pogrešno pokušali dovesti u vezu sa bosanskim Kosačama. Ishak-bega su na položaju krajišnika 1439. naslijedili njegovi sinovi, Barak i Isa-beg Ishaković.

Osmanski krajišnici ili krajiške vojvode nadzirale su iz Skoplja okolne tributarne kršćanske vladare. Istovremeno, oni su bili najistureniji sultanovi vojno-administrativni zastupnici prema Zapadu. Kao takvi, skopski krajišnici su odigrali presudnu ulogu u potkopavanju i rušenju bosanske srednjovjekovne države. Bosna je neprekidno bila pod njihovim nadzorom i sve osmanske vojne i političke akcije prema njoj polazile su iz Skoplja. U tom smislu Osmanlige postepeno uspostavljaju svoju vlast na liniji od Skoplja do Hodidjeda,

navanja stalno jačao. Već se vojvoda Sandalj Hranić politički približio princu Sulejmanu, jednom od četverice Bajezitovih sinova, koji je vladao Rumelijom, pa je 1411. držao u svojoj zemlji osmansku najamničku vojsku od oko 7.000 ljudi. Osmanlijama, odnosno skopskom krajišniku Ishak-begu obratio se za pomoć 1414. i herceg Hrvoje Vukčić, pošto je bio ugrožen od strane ugarskog kralja Sigismunda, a u zemlji proglašen za izdajnika. Taj je poziv prihvaćen, pa je Ishak-beg u ljeto 1414. upao u Bosnu i prisilio kralja Ostoju i vojvodu Sandala na plaćanje danka sultanu. Naredne, 1415. godine u tributarni odnos prema sultanu došli su i Pavlovići, pošto su uz Ishak-begovu pomoć opustošili zemlje svog protivnika Sandala Hranića.

Jula iste godine Osmanlije su kod Doboja porazile vojsku ugarskog kralja Sigismunda.

Do 1434-35. godine Ishak-beg je više puta, pod raznim izgovorima, s pozivom ili bez poziva domaćih velmoža, upadao u Bosnu. U razdoblju od 1435. do 1448. skopski krajišnici su konačno učvrstili osmanske pozicije u jugoistočnoj Bosni. Prva džamija u Bosni podignuta je tridesetih godina XV st. u Ustikolini, što je siguran znak da su u tom području već živjeli muslimani. Konačno zauzimanje tvrđave Hodidjed 1448. predstavljalo je "osnovicu turske vojne vlasti" u Bosni. Zaposjedanjem Hodidjeda "sultan je dobio ključeve za dolinu Bosne".

Uvođenje osmanskih ustanova, upravno-teritorijalnog, sudskog, vojnog i agrarnog uređenja bio je proces koji je često trajao po nekoliko decenija. To je bio slučaj i u Bosni

Na zaposjednutom dijelu Bosne Osmanlije su, vjerovatno oko 1450, osnovale Bosansko krajište, kao svoju prvu upravnu jedinicu na bosanskom tlu. Na čelu tog krajišta bio je skopski krajišnik Isa-beg Ishaković. U prvom poznatom popisu Isa-begova krajišta iz 1455. Bosansko krajište se naziva Vilajet Hodidjed i Vilajet Saray ovasi, tj. "polje oko dvora". Iz popisa se vidi da je Krajište obuhvatalo cijelo Sarajevsko polje sa okolnim planinskim predjelima, što se poklapalo sa teritorijom kasnije Sarajevske nahije. Na tom prostoru nije bilo spahijskih posjeda, nego samo timari članova posade Hodidjeda, a ostalo zemljište je pripadalo Isa-begovom hasu. Popis pokazuje da su sela na tom prostoru uglavnom bila slabo naseljena. U većini spominju se i vojnuci, kao pripadnici pomoćnih vojnih redova. Sve svoje dažbine seljaci su plaćali odsjekom u vidu tzv. filurije.

Među stanovnicima poreskim obveznicima tog kraja u popisu se ne spominje ni jedan musliman. U to doba tu se još nalazilo malo srednjovjekovno naselje, koje se u popisu spominje kao Trgovište ili Nautornik, jer se u njemu pazarni dan održavao utorkom. To bi, ustvari, mogla biti srednjovjekovna Vrhbosna, uglavnom kao kolonija dubrovačkih trgovaca, koja se nalazila pri ušću Koševskog potoka u Miljacku. U Isa-begovo vakufnami to se naselje naziva Stara Varoš. Mada srednjovjekovna Vrhbosna, odnosno Trgovište, nije imalo nikakvog udjela u nastanku i razvitku Sarajeva, koje su Osmanlije planski podigle kao potpuno novo gradsko naselje, njegovo se

Isa-beg je u zimu 1462. uvakufio mlinove na Miljacki i Koševi, han Kolobaru, bezistan sa dućanima, hamam i više njiva. Izdavanje ove vakufname, tj. davanje navedenih objekata na opću korist ustvari označava osnivanje Sarajeva kao grada.

Iz navedene vakufname vidi se da Isa-beg Ishaković nije bio samo veliki dobrotvor nego i vojskovođa, budući da mu je sultan "povjero stražu i upravu ove zemlje i granice Bosne", što su držali i njegovi prethodnici, te da može "zapovijedati i malom i velikom". Po osvajanju Bosne i upostavljanju Bosanskog sandžaka (1463), Isa-beg Ishaković je imenovan za bosanskog sandžak-bega, što je bila dužnost koja mu je, s obzirom na njegovu dotadašnju ulogu i položaj, po svemu i pripadala. Sjedište Bosanskog sandžaka postalo je Sarajevo, grad koji je upravo Isa-beg utemeljio.

Kako je već ranije spomenuto, sultan Fatih se ubrzo po zauzimanju Jajca i pogubljenju posljednjeg bosanskog kralja povukao sa glavninom vojske u unutrašnjost Carstva. Osnovni je razlog tome bio nedostatak hrane za ljude i stoku. U Jajcu i drugim osvojenim gradovima na sjeveru i zapadu Bosne ostavio je tek malobrojne posade. Prema svjedočenju Konstantina Mihailovića Janjičara, Fatih je tvrđavu Zvečaj, između Banje Luke i Jajca, povjerio njemu kao zapovjedniku. Posada se sastojala od svega osamdeset ljudi, pedeset janjičara i kao pomoć trideset "drugih Turaka". Istovremeno mu je sultan dao "polugodišnju plaću za svakog od janjičara". Čim je sultan napustio Bosnu, ugarski kralj Matija Korvin je odmah pred zimu 1463. krenuo sa velikom vojskom na Jajce, koje je poslije dvomjesečne opsade zauzeto, nakon čega se i Zvečaj predao. Zarobljene članove posade u Jajcu i Zvečaju

ime kraće vrijeme zadržalo u osmanskim izvorima i poslije 1463. godine. U prvom osmanском popisu Bosanskog sandžaka iz 1469. taj se lokalitet navodi pod imenom Staro Trgovište.

Bosanski krajišnik Isa-beg Ishaković u historiji je poznat prije svega kao utemeljitelj Sarajeva. On je na lijevoj obali Miljacke, oko dvora ili saraja, koji se vjerovatno nalazio na mjestu gdje je počinjala kasnija ulica Širokača, najprije 1457. podigao džamiju, koju je u čast sultana Mehmeda Fatiha nazvao Carevom. Do džamije je 1459. sagradio hamam, zatim čupriju preko Miljacke, a malo dalje na desnoj obali rijeke veliki han, zvani Kolobara, jedan bezistan i više dućana. Uzvodno na Miljacki podigao je branu (na turskom bent, po čemu je cijeli lokalitet prozvan Bembaša) sa devet mlinova.

Radi izdržavanja musafirhane, koju je 1461. sagradio na Bembaši,

kralj Matija je poveo sa sobom pa se Konstantin Janjičar u svojim Memoarima zahvaljuje "Gospodu Bogu što se tako sa čašću vratio među kršćane".

Pošto je tako potisnuo Osmanlije iz sjeverne i sjeverozapadne Bosne, Korvin je radi odbrane južnih ugarskih granica uspostavio na tom prostoru dvije banovine, Jajačku i Srebreničku, čime je Slavonija, kao dio Ugarske, bila zaštićena od napada Osmanlija. Pokušaj sultana Fatiha da već sljedeće godine povrati Jajce završen je neuspjehom. Banovine su se održale pod ugarskom vlašću sve do prvih decenija XVI stoljeća. Osmanlije su Srebrenik konačno osvojile 1512, dok se Jajce održalo pod ugarskom vlašću čak još dvije godine poslije Mohačke bitke (1526). Osmanlije su grad držale pod stalnom opsadom još od početka 1520. godine. Otkopljena posada dobijala je hranu, uglavnom ječam, konvojima koji su pod oružanom pratinjom stizali iz Slavonije u grad četiri puta godišnje. Osmanlije su grad ponovno zauzele tek 1528. godine.

Uspostavljanjem Jajačke i Srebreničke banovine Bosna je ustva-ri podijeljena između Osmanske carevine i Ugarske. Bosanskom stanovništvu takvo stanje je teško padalo, posebno preživjeloj sitnoj bosanskoj vlasteli, pošto su velmože već sišle sa historijske pozorijice, bilo fizičkom likvidacijom, bilo bijegom na Zapad. Sitna vlastela bila je u prvom redu nezadovoljna zato što joj nova osmanska vlast ograničava pravo raspolaganja sa njenim bivšim feudalnim posjedima, koji su pretvoreni u timare. Sitna vlastela poduzima izvjesne akcije za obnovu Bosanskog kraljevstva. Jedna grupa bosanskih plemića izašla je već početkom augusta 1463. pred mletački senat i molila pomoć za oslobođenje i obnovu Bosanskog kraljevstva. Ova akcija nije dala nikakve rezultate.

Ni seljaštvo nije bilo zadovoljno i teško se privikavalo na novu vlast. Izvori pokazuju da je tokom prve decenije osmanske vlasti veoma mali procenat bosanskog stanovništva prihvatio islam. Ovo neraspoloženje među stanovništvom nije promaklo osmanskim vlastima. Kako sami u tom trenutku nisu mogli istisnuti Ugarsku iz Bosne, pribjegli su jednoj mjeri koja je "jedinstvena u povijesti njihovih osvajanja". Osmanlije su od sjevernih dijelova Bosanskog sandžaka krajem 1465. osnovali "Bosansko kraljevstvo", kao neku, modernim jezikom rečeno, tampon-zonu ili koridor između svojih i ugarskih posjeda u Bosni. Oni su time istovremeno među domaćim stanovništvom stvorili iluziju da se obnavlja bosanska država. Upravu nad tim tobožnjim kraljevstvom povjerili su Matiji, jednom od rijetkih preživjelih Kotromanića. Matija je bio sin njihovog štićenika Radivoja, koga su svojevremeno isticali nasuprot kralju Tvrtku II kao svog pretendenta na bosansko prijestolje. Teritorij novog "Bosanskog kraljevstva" prostirao se od Lašve na sjever i sastojao se od šest gradova i njihovih područja. Sjedište kralja je najvjerojatnije bilo u Vranduku. Na tom području nisu djelovale nikakve osmanske vlasti, nego je kralj sa svojom vlastelom vršio vlast na osnovi uživanja feudalnih imunitetskih prava. Matija se, kao "bosanski kralj, sin kralja Radivoja", drugi put spominje u izvorima 11. I 1467, a potom mu se gubi svaki trag. Pretpostavlja se da je otišao u Carigrad, gdje mu je već od ranije živjela žena. Njegovim odlaskom konačno se ugasila loza Kotromanića.

Cetiri godine kasnije, 16. IX 1471, u izvorima se ponovno spominje "Matija Sabančić, takozvani kralj Bosne". Sabančići su bili poznata sitna bosanska vlastela koja je imala posjede u župi Vrhbosna, u kojoj i danas dva sela

nose njihovo ime. Ni on se nije dugo održao na tom mjestu, pošto su Osmanlije početkom maja 1476. postavile novog "kralja", opet Matiju, ovog puta Vojsalića. Ovaj je bio veoma "kršćanski nastrojen" pa se nije zadovoljio samo sultanovim imenovanjem, nego je pismeno zatražio od ugarskog kralja da ga i on prizna i potvrdi. Osmanlije su odmah za to saznale pa su opsjele Vranduk i druge gradove u "Bosanskom kraljevstvu". Ugarski kralj mu je poslao u pomoć svoje trupe koje su uspjele da ga početkom jula 1476. oslobole te opsade. To je posljednja poznata vijest o osmanskom "bosanskom kralju". Ništa se pouzdano ne zna šta se desilo sa "kraljem" Vojsalićem i njegovom vlastelom, ali se zna da su Osmanlije tada jednostavno učinile kraj tom navodnom kraljevstvu. Njegov je teritorij ponovno priključen Bosanskom sandžaku. Dotadašnju ulogu bosanske vlastele u vršenju vlasti na tom području, kao prelazno rješenje do uspostavljanja redovne administrativne strukture, preuzeли su vojvode i vlaški knezovi.

Ova epizoda sa malim bosanskim kraljevstvom pokazuje koliko je ideja Bosne i bosanske države kao posebnog političkog entiteta bile duboko ukorijenjena u svijesti širokih slojeva bosanskog društva, prije svega među sitnom vlastelom, seljaštvom i pripadnicima Crkve bosanske. Ta epizoda ujedno pokazuje pragmatizam Osmanlija, koje su iz političkih razloga bile spremne taktizirati i praviti manevre, ne odustajući pri tome od svog krajnjeg cilja. Taj cilj je bio potpuno osmaniziranje svake novoosvojene zemlje, posebno na evropskom tlu. U tom smislu Osmanlije su pored već postojećeg Bosanskog sandžaka, prije kraja XV st. uspostavile u Bosni još dva sandžaka, Hercegovački i Zvornički.

Taktiziranje u sjevernoj Bosni nije sprečavalo niti odlagalo osmanske pothvate u drugim pravcima, prije svega u Hercegovojoj zemlji. Krajem 1463. herceg Stjepan Kosača je uspio dijelom povratiti svoje teritorije. Osmanlije su ih ponovno poslije dvije godine osvojile, pa je herceg Stjepan našao utočište u Novom, gdje je 1466. umro. Njegov drugi sin Vlatko, koji je naslijedio titulu hercega, nastojao je, uz pomoć Ugarske i Venecije, odbraniti ono što je još od očeve zemlje ostalo. To ga je samo još dalje uplitalo u sukobe između Dubrovnika i sopstvene vlastele. Dotle su Osmanlije, polahko, ali uporno, otkidale komad po komad nekadašnje Hercegove zemlje. Sve te prostore osvojene do 1470. pripajali su Bosanskom sandžaku. Tako se 1466. spominje vojvoda Bosanskog sandžaka koji upravlja oslobođenim

Gornja Tuzla. Teritorij Zvorničkog sandžaka prostirao se s obje strane Drine. Na istočnoj strani Drine najveće i najznačajnije naselje Zvorničkog sandžaka bio je Šabac ili u osmanskim izvorima Bögürdelen na Savi. Usljed malog područja koje je ovaj sandžak obuhvatao, hasovi (imanja) njegovog upravnika nalazili su se na prostoru Bosanskog sandžaka. Zvornički sandžak imao je na svom prostoru samo nekoliko spahijskih timara, sa jednim spahijskim zapovjednikom. Njihovi timari također su se nalazili na području Bosanskog sandžaka.

Južne i jugozapadne granice Bosanskog sandžaka obuhvatale su gornju Neretvu i Ramu, koje su i u srednjem vijeku spadale u Kraljevu zemlju. Na zapadu su najisturenije tačke Bosanskog sandžaka bile nahije Uskoplje i

u Evropi ili Rumeliji. Osnivanjem bosanskog ejaleta ili pašaluka ovi su sandžaci ušli u njegov sastav. To važi i za Hercegovački sandžak, koji je stalno bio podređen bosanskom beglerbegu. Ovaj sandžak je vrlo često, posebno tokom XVII st., dodjeljivan na upravu kao arpaluk (apanaju), ne samo bosanskim beglerbezima nego i bosanskim defterdarima. U tim slučajevima Hercegovinom su upravljali "muteselimi bosanskih vezira, odnosno defterdara". Tek 1833. Hercegovina je izdvojena u poseban pašaluk, ali je već 1867. ponovno kao muteserifluk pripojena Vilajetu bosanskom.

Prvih godina bosanski sandžak je uglavnom bio organiziran po sistemu subašiluka (nadzorništava) kao prelaznom obliku vojno-administrativnog uređenja. Ni u Hercegovačkom niti u Zvorničkom sandžaku, koji su ustavljeni kasnije, nije bilo subašiluka, nego je u njima odmah uspostavljena redovna vojno-administrativna organizacija, sa nahijama kao osnovnim upravnim jedinicama. Na čelu jedne ili dvije nahije stajao je čeribaša, kao zapovjednik spahijske vojske tog područja. Vojno-upravna organizacija bosanskih sandžaka dovršena je u XVI st. uspostavljanjem položaja alajbega (bajraktara), kao zapovjednika svih spahijskih vojski u jednom sandžaku. On je bio izravno odgovoran sandžak-begu.

Sa postepenim prihvatanjem islam-a na bosanskom tlu, a u skladu sa potrebama osmanskih vlasti uspostavljaju se kadiluci, kao sudski okruzi. Prvi kadiluci u Bosanskom sandžaku bili su jelečki, sarajevski, bobovački, neretljanski, drinski, blagajski i kadiluk oblasti Pavlovića i Kovačevića.

Osnivanjem Hercegovačkog sandžaka izdvojeni su drinski i blagajski kadiluk i pripojeni novoformiranom sandžaku.

Ni seljaštvo nije bilo zadovoljno i teško se privikavalo na novu vlast. Izvori pokazuju da je tokom prve dece nije osmanske vlasti veoma mali procenat bosanskog stanovništva prihvatio islam

dijelovima Hercegove zemlje. Od 1469. do 1470. spominje se na tom mjestu izvjesni Hamza-beg. Tada je uspostavljen Hercegovački sandžak. Prvobitno sjedište Hercegovačkog sandžaka bilo je u Foči, a potom, od 1572. do 1833. u Pljevljima (Taslidža). Od sredine XVI st. hercegovački namjesnici su često boravili u Mostaru, gdje su povremeno zasjedali, pa se odatle u raznim izvorima spominje "mostarski paša". Službenim sjedištem Hercegovačkog sandžaka Mostar je postao tek 1833. godine.

Krajem maja ili početkom juna 1483. osnovan je Zvornički sandžak, koji se sastojao od nekoliko nahija. Pored Zvornika, kao važne tvrđave u donjem toku Drine i sjedišta sandžaka, poseban značaj imali su poznati srednjovjekovni rudnik Srebrenica, te Donja i

Livno, koje se 1468. spominje kao osmanska tvrđava. Prema sjeveru granica je uključivala nahije Lašvu i Brod (Zeniku) i dalje je išla niz srednji tok rijeke Bosne, obuhvatajući Vranduk, Maglaj i Tešanj. Odatle je granica skretala prema jugoistoku, zahvatajući rudnik Olovo i nakadašnje zemlje Kovačevića i Pavlovića. Najisturenija tačka Bosanskog sandžaka na jugoistoku bila je oblast Jeleč sa Novim Pazarom. Grad Novi i donji tok Neretve Osmanlije su konačno zauzele 1482. i uključile ih u Hercegovački sandžak. Tom sandžaku pripojeno je kasnije i cijelo Makarsko primorje.

Sva tri sandžaka utemeljena u XV st. na bosanskom tlu ulazili su u sastav Rumelijskog ejaleta, koji je do osvajanja Budima 1541. obuhvatao sve osmanske posjede

Ismar Škrijelj

*Udruženje za kulturnu, duhovnu
i naučnu afirmaciju Bošnjaka
Centar "Ašik Junus"*

TRADICIONALNA DUHOVNA (TESAVVUF) MUZIKA

*Sema saf, cana şifa, ruha gıdadır
(Duhovna muzika je čista, duši je lijek a duhu
hrana)*

U cijelom islamskom svijetu, od Maroka, preko Bosne i Sandžaka, pa do Indonezije, u svakom narodu se razvila karakteristična kultura i umjetnost, iako svaka posebna na svoj način, ipak svaka duboko islamska. Šta je ta zajednička nit koja ih sve povezuje i koja im daje taj pečat islama?

Poznato je da širenjem islama, civilizacije i kulture nikada nisu bile uništavane, već su, jedino, prolazile kroz jednu vrstu "filtera" koji bi odbacivao ono što nije bilo u skladu sa islamskom Objavom, a zadržavao i razvijao ono što je imalo kvalitet. Tako smo svjedoci postojanja veličanstvene tradicije islamske umjetnosti, bilo da je riječ o *svetoj umjetnosti*, u užem smislu (kao što je učenje Kur'ana, kaligrafija, izgradnja džamija...), ili o *tradicionalnoj umjetnosti* koja nije neposredno povezana sa *ibadetom*, ali je nastala pod "ozračjem" tradicionalnog načina života i noseći na sebi njegov trag. Primjer tradicionalne umjetnosti bi bila sevdalinka, a svete ilahija.

U našem vremenu, vrlo česta pojava je nazivanje stvari pogrešnim imenom. Budući da je period komunizma sasekao mnoge grane islamske tradicije Bošnjaka, danas je veoma lahko nazvati ilahijom pjesme koje su jednostavno "muslimanske pjesme", zbog svo-

Postavlja se pitanje otkad se to ilahije sviraju na tim instrumentima i na takav način? I šta bi sa našom tradicionalnom bošnjačkom muzikom? Znamo da je posljednji javni koncert duhovne muzike izveo Šejh Ruhij sa svojim ansamblom u haremu Careve džamije u Sarajevu

Činjenica je da su čuvari cjelokupne islamske umjetnosti ujedno i nosioci islamske duhovnosti, upravo sufije ili derviši. Zašto su umjetnost i duhovnost neraskidivo povezani i ne idu jedno bez drugog? Pa upravo zato što islamska umjetnost ne proistječe iz Šerijata

je tematike, i ništa više od toga. Jer riječ ilahija dolazi od riječi "ilah" odnosno Bog, pa bi to značilo da je ilahija božanska pjesma. A da bi nastala ilahija, potrebni su božanski (lahijski) ljudi, jer svaka ilahija je nastala iz određenog *hala* ili duhovnog stanja, i svaka je nastala po božanskom nadahnuću i nosi neku božansku poruku. Ilahija ne može nastati kao plod nekakvog mozganja ili pukog pjesništva.

Danas gledamo kako se kod Bošnjaka uz električne gitare i bubrebove sviraju te pjesme i još ih pokušavaju nazvati ilahijama.

1914. u čast inauguracije Reisa Čauševića. Znamo da se još od dolaska Osmanlija kod nas svirao saz, nej, rebab, tambur, kanun i ostali tradicionalni instrumenti, i da nije moglo biti bez toga. A gdje li je sve to danas? Zamjenjeno je modernim instrumentima koji su, u najmanju ruku, 'neadekvatni' za izvođenje tako prefinjene muzike kao što je ilahija. Možemo izdvojiti jedino nekoliko ansambala poput Nešidul Huda i Hora, Hazreti Hamza iz Bosne, i ansambla "Ašik Junus" iz Novog Pazara, koji se zalažu za izučavanje i afirmaciju tradicionalnih vrijednosti.

ili iz teologije, već iz dubina Objave a na osnovu Muhammedanskog bereketa. A ko ima pristup tim najdubljim istinama osim ljudi Duha i Duhovnog Puta? Islamska duhovnost je taj pečat islamske umjetnosti, njen izvor i kriterij za mjerjenje njene autentičnosti.

Duhovna (tesavvuf) muzika se ne može zamisliti bez tradicionalnih instrumenata, jer Tradicija ima svoj razvoj i širenje, ali ima i svoju normu; ne može se bilo kojim sredstvima stvarati sveta umjetnost. Prisjetimo se samo onoga što su znalci islamske mu-

zike poput Farabija, Gazalija, Baklija i drugih pisali o ljekovitim svojstvima muzike i zvuka tradicionalnih instrumenata. Muzikom su liječili i tijelo i dušu; primjer osmanlijskih *hastahana* – bolnica u kojima se, između ostalog, liječilo i muzikom i zvukovima naja i ostalih prirodnih instrumenata. Šejh Kejkavus, na primjer, predlaže da se tonovi nižeg intenziteta koriste za flegmatične osobe, a tonovi višeg intenziteta "prepisuju" ljutim ili melanholičnim i moso-

b a m a .
Slično tome,
naj svojim lahkim zvukom smiruje
nervni sistem, smanjuje
visok krvni pritisak, otklanja
umor i pospješuje san. Naj pobuduje meditativno stanje, pa osoba počne primjećivati ljepotu u prirodi i uživati u njoj. "Ut je izvrstan u liječenju glavobolje i melanholije, umanjuje i otklanja grčenje mišića,

dok saz smiruje nervni sistem, podiže moral, liječi melanholiju i osjećanje pesimizma.

Duhovna muzika se ne sluša 'tek onako', u njoj je sredstvo podsticanja božanskih tajni, u njoj su hiljade suptilnosti i prečica onima koji su na duhovnom putu. U njoj je prefinjena simbolika raznim radostima duše.

Udarci kuduma, na primjer, isarete na

A l l a h a
dž.š. a je-
canje neja
išareti na
č o -
vjeka,
n je -
gov

vapaj za svojim "Izvrom" i "Domovinom". Koristi od slušanja duhovnog koncerta ipak ovise od pripremljenosti i duhovnog stanja slušaoca, izvođača i okolnosti u kojima se koncert izvodi. Sjetimo se derviških redova Melevija i Čistija kod kojih je muzika sastavni dio ibadeta i duhovnog Puta.

Izvođenje u njihovim intimnim krugovima je svakako drugačije iskustvo od recimo javnog izvođenja pred širom i raznovrsnom publikom. Međutim, javno izvođenje ima veliki značaj, naročito danas, kada modernizam privjeti pre-

islamska umjetnost je nepregledna božanska sofra na kojoj za svakoga ima raznovrsnih duhovnih užitaka i blagodati prispoljenih njegovom ukusu i potrebljima.

(primordijalni) zavjet kada su čule riječi: Nisam li ja vaš Gospodar? I odgovorile: Da, jesu, mi svjedočimo. Dokaz ovome bi bila činjenica da je Hazreti Mevlana poezija trenutno najčitanija u svijetu, 800 godina poslije njegove smrti, ili recimo isto toliko

"stare" Ašik Junusove ilahije koje su se i danas uče, i stoljećima su se učile u bošnjačkim kućama sve do danas. Zar se može i zamisliti bošnjački mevljud bez ilahija Junus Emrea?

Pitali jednom jednog mudrog muftiju šta je bolje od zikra, te on reče: Muzika! Upitaše ga šta je veći grijeh od jedenja svinjetine? On će opet reče muzika. Slušaoци se začudiše takvom od-

govoru a on im reče: Zaista, zavisi od toga kako muzika na tebe djeluje i kakvu muziku slušaš. Muzika će te, kao malo šta, udaljiti od tvog Stvoritelja, ali isto tako, kao malo šta, približiti Njemu.

kinuti veze sa "Tradicijom", a samim tim i sa "Objavom", za koju je "Tradicija" neraskidivo vezana. O značaju tradicionalne muzike i bereketu koji ona nosi u sebi, moglo bi se govoriti i šire, jer

Duhovna muzika je uvijek "svježa" i aktuelna, ne može "zastariti" ili biti "prevaziđena" jer je njen izvor u Vječnom i Nepromjenljivom, nosi Njegov miris i pečat, i podsjeća duše na ezelski

Mr Redžep Škrijelj, Povodom Godišnje izložbe SULU

SULU

DŽENGIS REDŽEPAGIĆ
»Zvijezda tjera mjeseca«

SAN KROZ JAZIJU BOJA

Pojava nekoliko sjajnih generacija slikara, dizajnera i karikaturista oživljava pomenuti kulturni prostor pretvarajući ga u nezaobilaznu kulturnu činjenicu

Na ovim platnima je oblik i obris rodne zemlje definiran magičnom moći našeg sandžačkog prostora

Zalazak u naš životni vidokrug omogućava pristup zanimljivim likovnim dešavanjima iz kojih se profilirao specifičan umjetnički obrazac koji Novom Pazaru obezbjeđuje epitet regionalne kulturne metropole. Pojava nekoliko sjajnih generacija slikara, dizajnera i karikaturista oživljava pomenuti kulturni prostor pretvarajući ga u nezaobilaznu kulturnu činjenicu. Pomenute okolnosti ovu postavku etabliraju u kulturni *par exellence* događaj, jer se njome doprinosi izgradnji jednog jedinstvenog umjetničkog koncepta, i naglašavanju ključnih artefakata naše likovne kulture i umjetničkog stvaralaštva.

Godišnje izložbe Sandžačkog Udruženja Likovnih Umjetnika (SULU), kao jedinstvene umjetničke smotre, su prava prilika da Novi Pazar prezentira svoju ogromnu kreativnu širinu iz koje izranja jedan, specifično sandžački likovni identitet. Sve to dovoljno govori o poziciji sandžačkog likovnog umjetnika u našoj umjetnosti, ali i značaju slikarstva kao elitne umjetnosti u ovim vrlo trzavim vremenima. Cijela ekspozitura predstavlja izuzetnu konceptualnu cjelinu. Osmišljena je kao prostor za prikazivanje crtačkih dometa koji sa slikarevog štafelaja dospjevaju u galeriju, koji eliminiše granice i jedan slikar-

ABAZ DIZDAREVIĆ, 1978. Bijelo Polje

Završio Fakultet likovnih umjetnosti na Cetinju. Živi i radi u Bijelom Polju. Prijedio 6 samostalnih i učesnik na više kolektivnih izložbi u zemlji i inostranstvu. Dobitnik nekoliko nagrada za slikarstvo. Član ULUCG-a.
»Stara kuća« — ulje na platnu

ski milje integriše u estetsku samosvojnost sandžačke kulturno-umjetničke sehare.

Metodološki okviri i tehnika nastajanja ovog našeg umjetničkog brenda su cijeli region pretvorili u prepoznatljiv kulturnoenergetski moment, a Novi Pazar kao prijestonici Sandžaka u kulturni *Montmartre*.

Riječ je o autentičnoj instalaciji specifičnog sandžačkog duha koja je kao kulturni hepening upakovana u okvir likovno autonomnih radova plejade umjetnika, koji ne ostaju nepoznati široj likovnoj javnosti, jer određuju poziciju našeg slikarstva u javnom kulturnom prostoru Srbije i Evrope. Gotovo savršena logika vizuelnog izraza, i tematska funkcionalnost, brižno su prenijete u našu sredinu, sa kojom egzistiraju u nekakvoj simbiotskoj vezi, u kojoj slikari sa mnogo znanja i stvaralačke snage interpoliraju jedinstven fluid koji aktivira arterije bošnjačkog kulturološkog sistema.

Ovu, kat po kat slaganu vizuelnu sliku vremena, inkorporiranu u oblik prefinjenog dotje-

rivanja našeg podneblja, vidimo kao ključni momenat svesandžačkog definiranja i materijaliziranja kreativnog prostora (Hilmija Ćatović, Džeko Hodžić, Kemal Ramujkić, Džengis Redžepagić, Izudin Porović, Gordana Nikolić). To je jedan poseban orijentalni svijet satkan od naših sjećanja i snova, predstavljen kao uspješan spoj realizma i metafizičkih vrijednosti dunjaluka u kome živimo. Taj i takav svijet je na ponuđenim platnima sublimiran u jedinstven kolektivni eksponat specifične historije, geneze i tradicionalne baštine Bošnjaka. Mi ga doživljavamo kao samosvojnu anticipaciju jednog vaka i zemana odslikanog u djelima Hidajeta Masličića, Izudina Porovića, Medžida Fakića, Džengisa Redžepagića, Aldemara Ibrahimovića, Muriza Čokovića, koja svjedoči o temporalnosti našeg zemaljskog hoda.

Naglašena subjektivnost i lična

MEDŽID FAKIĆ, 1960. Tutin

Završio Istoriju umetnosti sa arheologijom u Skoplju. Upisuje magisterske studije na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru, u klasi profesora Gordana Nikolića i grafiku u klasi profesora Fehima Huskovića.

Izlagao na 40 samostalnih izložbi u zemlji i inostranstvu i na preko 150 grupnih izložbi. Član SULU-a od 2005. godine
»Nostalgija« — ulje na platnu

percepcija Nataše Prtinac, Kadire Nokić, prosljedeđene kreativnošću i raskošnim vizuelnim rješenjima Abaza Dizdarevića, Borivoja Jovanovića, Redžepa Nikšića, Emira Čokovića, Suada Masličića, poka-zuju da radost boja postoji za svakog ko umije da traga za njima. Tu lepršavu igru boja na ovim platnima, koje se iz nijanse hlad-nog akvamarina (Ibrahim Kurpe-jović, Mensur Poro-vić), zelenog s m a r a g d a (Kemal Ramuj-kić), modrog sa-fira (Kadira Nokić, Rešad Pr-tinac,) prelamaju u plamenu vre-linu rubina (Mirsad Đurđević), naše posmatra-čko oko doživ-ljava kao obojene hatarname cjelo-kupne sandžačke prošlosti koje po-lako slijće u našu sadašnjost.

Takvim igrokazom prirodnih boja dat je doprinos sandžačkoj ambi-jentalnoj umjetnosti (Ismet Hadžić, Halko Halilović, Muriz Čoković, Belis Pojatić, Borivoje Jovanović, Skender Bajrović) u kojoj primarnu ulogu izražavanja ima snaga utiska i njegova refleksija.

Dometi suvremenih umjetničkih pokreta na ovim platnima doprinose da svaki od autora prezentira samosvojnu likovnu pro-duk-ciju vrlo rafiniranih tendencija i pokreta (Fehim Hu-

umjetnosti i fotografskoj osjetljivosti njihovih čula pobuditi istinsko ushićenje. Jednim, vrlo usa-glašenim, izrazito sandžačkim slikarskim senzibilitetom, svaka se slika pretapa u kontekst autentične vizuelne per-cepcije kojom je uokviren prostor definiran. Tu se stvaraju i obrisi kon-ceptualne umjetno-sti koja je izvedena postupkom oprezne umjetničke analize prostora (Ervin Ćatović, Aldemar Ibrahimović, Mirsad Mustajbašić). Cijela postavka je likovna igra neizbrisivog sandžačkog slikar-skog modernizma, novog doba, koje našu prošlost (M. Fakić) spaja sa su-vremenom percep-cijom svijeta. Iz bogatstva pejzaža kao prirodnog oblika vizuelene po-javnosti , nastaje autentična

ISMET HADŽIĆ, 1947. Rožaje

Završio Fakultet likovnih umetnosti u Prištini. Živi i radi u Rožajama.
Priredio 24 samostalne i učesnik na preko 200 kolektivnih izložbi u zemlji i inostranstvu. Dobitnik više nagrada za slikarstvo. Član ULUCG-a.
»Hajla IX« — ulje na platnu

sković, Abaz Dizdarević, Hidajet Masličić). Artikulirani su na način koji ocrtava senzibilitet sandžačkog likovnog stvaraoca i podsjećaju na *San kroz jaziju boja* ganute umjetnikove duše. Kulturna komunikacija ovog tematskog sindžira doprinosi funkcionalnosti cijele postavke, jer će ljubiteljima

slikogradnja koju manifestuju i ostali predstavnici autentične pedagoške škole Hilmije Ćatovića. Njeno svođenje na suštastvenu likovnost lend art-a, kao oblika dje-lovanja na makroskopskom prostoru prirode, pokazuje da je slikarsko umijeće dar Svevišnjeg.

Potraga za specifičnim liko-

“

Potraga za specifičnim likovnim identitetom, jedinstvene inspiracije, dizajn, tragovi svega onoga od čega su naši životi satkani, određuju osnovno ponašanje umjetnika i njegovo prihvatanje realnosti kao jedinstvenog referentnog polja sa koga se od svih mogućih materijala, rafiniranim jezikom umjetnosti, daje im prostor na kom se mogu potpuno iskazati.

”

vnim identitetom, jedinstvene inspiracije, dizajn, tragovi svega onoga od čega su naši životi satkani, određuju osnovno ponašanje umjetnika i njegovo prihvatanje realnosti kao jedinstvenog referentnog polja sa koga se od svih mogućih materijala, rafiniranim jezikom umjetnosti, daje im prostor na kom se mogu potpuno iskazati.

Na drugoj strani, provokativna anatomija ljudske siluete – body art-a, kada naše tijelo postaje sistem znakova i povlašćeni prostor (Mirsad Mustajbašić, Borivoje Jovanović) za definiranje prostora, propaćena je značenjskim elementima umjetnikove fasciniranosti. Tanki i snažni liniji, ko pas ili stas rumene i vitke sanždačke nevjeste, često podrhtava, ili krivuda, ko nadolazeća prijetnja, želeći da kapitulira pred snagom njenog razornog pogleda. Ona svjedoči suverenu dominaciju slikarskog talenta koji zасlužuje izrečene epitete. Zato se i bđenje umjetnikovo pred štafetljem može protumačiti kao iskrčavo traganje za smislom našeg po-

stojanja i uspješnog iscrtavanja osobina, psihologije i karaktera sredine u kojoj živimo.

Slikarski i crtački genij Muhammeda Max-a Đerleka, i Fikreta Hajdinovića i fotografski objektiv Admira Gorčevića označavaju potragu za identitetom u sferi da- našnje sveopštete globalizacije du-

njaluka. Maksova domanovićeva preokupiranost vrlo vidljivim društvenim trivenjima pretače njegovu emociju u složenu satiru koju odlikuje elegantnost i harmonijska jednostavnost.

Sjaj skovanih umjetničkih sentenci i kreativnih nivoa osnovna su potka koja upotpunjava ovu briljantnu umjetničku artikulaciju. U njenoj biti je utkana sva duhovna snaga slična istinskom pripovjedanju duše koje je kao pjesma, roman ili neispričana pri-

rsnost ove slikarske riznice dolazi do potpunog izražaja. Ponekad se i ona najprefinjenija nit koju u stvarnosti teško prepoznajemo, pretače u vizuelnu artefakturu koja obilježava fenomenologiju naše realne ili virtuelne stvarnosti.

Na ovim platnima je oblik i obris rodne zemlje definiran magičnom moći našeg sandžačkog prostora. Određuju ga slikarsko majstorstvo, raznovrsnost motiva i snažne inspiracije, koju slijede lucidna igra boja, sigurni potezi

ruku, svijetle nijanse i bespriječna kreatacija likovnih figura. Svojom unutarnjom porukom čitava ekspozitura baca svjetlo na naš stoljetni mrak. U nama je doživljena kao „metafizička pobuna“ koju umjetnost, kao kosmički čin, posjeduje u svojoj duhovnoj konceptiji. Na taj se način pokazuje da vizuelna slika ovako skiciranog, globalnog, svijeta može bit prefinjena i funkcionalna.

Sa druge strane, ekstravagantni umjetnički meni, kakav je sačinila ova sandžačka slikarska elita, izražava funkcionalnost našeg slikarskog jezika: „bića koje govori i bića

koje se smije“ (Aristotel).

Iz egzotičnosti izraza, koju nam kao poslasticu nude ovi naši slikari, izranja energija i miris našeg bošnjačkog zavičaja. Donosi nam snagu poruke kakvu je, vaktile, svojom narativnom snagom umio prenijeti, jedino, stari, dobri Aljo Bešlagić.

FATIMA DUROVIĆ, 1980. Novi Pazar

Završila grafički dizajn na Državnom univerzitetu

u Novom Pazaru. Živi i radi u Novom Pazaru.

Učestvovala na više kolektivnih izložbi

»Decembar« — print

povijest. Svaki prizor i životni drhtaj uokviren u slici, ili našoj mašti, način je življenja ovog slikanja, i svih duhovnih preobrazaja u insanu.

Vizuelna multilingvalnost ove izložbe rezultira isticanjem kreativne interakcije u kojoj svestranost autora i tematska multidisciplina-

OČEVA KRAVATA

*Imam dragu uspomenu
Fotoaparatom –
Moj otac je k'o gorostas
Okičen kravatom.*

*Nikom nikad nisam rek'o –
Sve do sada čuvah tajnu
U ormari da sakrivam
Tu kravatu sjajnu.*

*Kad svi zaspju i noć plane,
Od ormara škriпnu vrata
Tad iznutra zlatom sijevne
Očeva kravata.*

*Pa da nikog ne probudim
Okačim je oko vrata
Sva je plava s tačkicama
Voljena kravata.*

*Ocu tajnu ne govorim
Ko zna šta bi reko
Kad je stavim – noć mi šapne:
Bit ćeš i ti nekad neko.*

Nijaz Hajdarović

Nijaz Hajdarović je rođen u Bijelom Polju 1969. godine. Od 1973. je sa roditeljima živio u Novom Pazaru gdje je završio osnovno i srednje obrazovanje, a nakon toga se upisuje na Filozofski fakultet u Sarajevu. Poslije dvije godine studiranja, dok je zbog bajrampa blagnana boravio u Novom Pazaru, izbio je rat (1992) u Bosni zbog čega je bio prinuđen da prekine studije. Danas sa svojom porodicom živi u Belgiji. Piše poeziju i prozu. U pripremi je njegova prva knjiga.

CENTAR ZA BOŠNJAČKE STUDIJE

PREGLED IZDANJA

Informacije o mogućnosti nabavke izdanja Centra možete dobiti na telefon 063/602 042

